

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

АНДРУЩЕНКО ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОСУДДІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ О.Ю. Андрущенко

Науковий керівник:
Омельчук Олег Миколайович,
доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист
України

АНОТАЦІЯ

Андрущенко О. Ю. Конфлікт інтересів у правосудді: філософсько-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2020.

У дисертації сформульовано низку філософсько-правових положень щодо природи та функціонування конфлікту інтересів у правосудді як різновиду соціальних конфліктів. Доводиться, що наукова інтенція конфлікту інтересів у правосудді започатковується лише в ХХ столітті. Важливість дослідження конфлікту інтересів у правосудді зумовлюється осмисленням глобальних соціальних змін, які сьогодні переживає українське суспільство, чільне місце серед яких займають питання справедливого правосуддя.

Автором систематизовано та класифіковано наукові дослідження, в яких прямо чи дотично містяться розробки проблем конфлікту інтересів у правосудді; виокремлено та проаналізовано філософсько-правові праці вітчизняних філософів права, які стосуються філософії правосуддя, а також праці, які присвячені юридичному інтересу. Оскільки для вітчизняного правознавства тема «конфлікту інтересів» і «конфлікту інтересів у правосудді» є новою, то це потребувало звернення до широкої джерелознавчої бази, розвідок зарубіжних вчених та положень зарубіжного законодавства і розробок громадських організацій.

У роботі відображено авторську методологію дослідження конфлікту інтересів у правосудді, яка є сукупністю методологічних підходів та низки наукових методів пізнання. До найбільш значимих та ефективних методологічних підходів у межах цієї роботи автор відносить такі: діалектичний, синергетичний, герменевтичний, соціокультурний, антропологічний, системний. Серед методів особливо ефективними виявилися порівняльний, історично-правовий та формально-догматичний.

Показано, що поняття «конфлікт інтересів» є предметом філософського зацікавлення в силу позначення ним зіткнення суб'єктивних бажань і прагнень, які є іманентною складовою людського життя. Саме тому розуміння змісту конфлікту інтересів у правосудді є одним із напрямків з'ясування специфіки соціальних відносин та онтології людського буття. Коректне розуміння специфіки «конфлікту інтересів у правосудді» покликане сприяти виробленню стратегії запобігання таким конфліктам та ліквідації наслідків розгортання таких конфліктів.

Також значна увага приділена характеристиці конфлікту інтересів у правосудді як різновиду юридичного конфлікту, який у сучасних умовах є багатогранним соціально-правовим явищем. З'ясування суті юридичного конфлікту є одним із засобів наукового підходу, який впливає на нормалізацію правового простору та конструювання правової реальності.

Дослідження явища конфлікту інтересів у правосудді з філософсько-правових позицій не могло бути повним без з'ясування змістовного наповнення таких концептів, як: суд, судова влада та правосуддя.

Автором була приділена особлива увага питанням управління та нівеляції негативних наслідків конфлікту інтересів у правосудді. Як дієвий засіб запобігання розгортанню конфлікту інтересів у правосудді в Україні може бути використаний досвід зарубіжних країн. У багатьох зарубіжних країнах дієвими є морально-етичні кодекси, норми яких найчастіше є похідними щодо нормативних актів, які регулюють конфлікт інтересів, та охоплюють питання виконання службовцями роботи за сумісництвом, отримання ними різного роду подарунків та вигод, ставлення до політичної діяльності тощо.

Доведено, що явище конфлікту інтересів у правосудді має негативне забарвлення в сучасній Україні, оскільки негативні наслідки для суспільних інтересів настають не лише у випадку продовження суб'єктом владних повноважень виконання своїх функцій в умовах конфлікту, а й у результаті породження такою діяльністю втрати довіри населення до правосуддя.

На думку автора найбільш ефективними інструментами попередження розгортання конфлікту інтересів у правосудді є система превентивних заходів, використання яких є свідченням серйозних змін, насамперед, у світоглядній сфері. До таких заходів належать: навчання, консультації, розробка інструкцій та підготовка персоналу публічної служби. Такий підхід дозволяє акцентувати увагу не на контролі й судовому переслідуванні за порушення відповідно до кримінального законодавства, а на встановленні та дотриманні чітких стандартів поведінки, а також чітко регулювати такі сфери, пов'язані з діяльністю державних службовців, як: отримання подарунків, робота за сумісництвом, працевлаштування після звільнення зі служби, використання службової інформації, політична активність тощо.

Автор стверджує, що ситуація конфлікту інтересів у правосудді має моральну першооснову, оскільки вона детермінована моральною культурою судді, від його вміння ухвалювати належні моральні, справедливі рішення, що відповідають змісту правосуддя. Передумовою ситуації конфлікту інтересів є внутрішні особистісні переконання, потреби та інтереси, що пов'язані з наявністю/відсутністю у судді корисливого прагнення скористатися владою із порушенням норм професійної етики. Саме моральні вимоги до прийняття рішення суддею мають бути цілком прийнятними щодо життєдіяльності особи в суспільстві та професійної діяльності судді.

На підставі проаналізованих дефініцій поняття «конфлікт інтересів» було виокремлено його ознаки у сфері правосуддя, а саме: конфлікт інтересів є наслідком сформованих протиріч між особистісними (матеріальними і нематеріальними) інтересами судді та принципами здійснення правосуддя, його змістовною наповненістю; похідність його від соціального та морального конфліктів; три рівні існування конфлікту інтересів (мікрогрупа, мезогрупа, макросередовище); реальна загроза вчинення неправомірних дій з боку особи, яка його має; моральне підґрунтя, що дає змогу розглядати його як внутрішньо особистісний конфлікт судді, який виникає через протиріччя між особистісними інтересами та фундаментальними засадами здійснення

правосуддя, що в процесі його професійної діяльності може впливати на вчинення або невчинення дій, прийняття рішень, породжуючи недовіру та осуд з боку громадського суспільства.

Таким чином, під «конфліктом інтересів» розуміється наявність в особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути чи вплинуло на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Конфлікт інтересів у правосудді може виникнути безпосередньо під час здійснення суддею повноважень і призвести до порушення принципів незалежності й неупередженості судової влади, справедливого судового розгляду, об'єктивності у прийнятті рішень. Також він трапляється у діяльності інших працівників суду, які можуть намагатися вплинути на процес розгляду справ суддями, просувати чи рекомендувати для працевлаштування до суду своїх близьких родичів в обхід установлених процедур, з наданням необґрунтованих переваг тощо.

Вказується, що прийняте і широко вживане сьогодні у вітчизняному законодавстві поняття «конфлікт інтересів» є реакцією на стандарти розвиненої світової правової політики та потребу вирішення прикладних завдань у сфері правосуддя. Чинні правові норми у вітчизняному правовому просторі значною мірою є результатом імплементації правових та юридичних механізмів, які були сформовані в інших країнах у їхніх конкретних умовах.

Дисертант наголошує, що поняття «суд», «судочинство», «законачинство» і «правосуддя» позначають схожі між собою явища правового життя і, на перший погляд, можуть не диференціюватися. Якщо поняття «суд», «судочинство», «правосуддя» є більш звичними, опрацьованішими та частіше вживанішими, то поняття «законачинство» слід розуміти як таким, що позначає особливий вид судочинства, який реалізується відповідно до чинного законодавства, тобто з дотриманням букви, а не духу закону. Прикладом явища законачинства можна вважати реалії радянського судочинства. Тобто, явища,

які сьогодні позначаються вказаними поняттями, є генетично першими в їх виникненні, старшими, аніж поняття, які їх позначають.

Автор аналізує два дієві шляхи врегулювання конфлікту інтересів у правосудді – самотійний та примусовий, або зовнішній. Перший із вказаних шляхів можливий за умови високої моральної культури учасників конфлікту та їх активної громадянської позиції. Самостійне врегулювання конфлікту інтересів дозволяє особі уникнути негативних наслідків зовнішнього (примусового) врегулювання конфлікту інтересів. Найбільш поширеними заходами самотійного врегулювання конфлікту інтересів у правосудді є такі: самовідвід (задоволення відводу) під час розгляду певного питання; відмова особи взяти участь у прийнятті колегіальним органом певного рішення.

Щодо другого шляху, то він широко застосовується у практиці європейських країн і є складником загальної антикорупційної політики. Обрання зовнішнього заходу конфлікту інтересів залежить у кожному конкретному випадку від низки обставин. Найбільш вживаними є такі заходи зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів у правосудді: усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи взяття участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; обмеження доступу особи до певної інформації; перегляд обсягу службових повноважень особи; переведення особи на іншу посаду; звільнення особи, спрямовані на врегулювання постійного конфлікту інтересів. Зовнішній шлях врегулювання конфлікту інтересів у правосудді передбачає застосування легальних санкцій.

Аналізуючи зарубіжний досвід, дисертант пропонує виділити такі складові запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як наявність у системі державного управління спеціалізованого органу з управління державною службою і регулювання поведінки службовців; наявність стандартів поведінки на державній службі (у вигляді кодексу або в іншій формі); наявність механізмів службового контролю, тобто широкого набору

санкцій, використовуваних як міра відповідальності за порушення службових обов'язків.

Ключові слова: право, суд, судова влада, правосуддя, соціальний конфлікт, юридичний конфлікт, конфлікт інтересів у правосудді, чинне законодавство, врегулювання конфлікту інтересів

SUMMARY

Andrushchenko O. Yu. Conflict of interest in justice: philosophical and legal study. – Manuscript.

Thesis for the academic degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov under Khmelnytskyi Regional Council, Khmelnytskyi, 2020.

The thesis contains a number of philosophical and legal statements as to the nature and functioning of conflict of interest in justice as a type of social conflicts. It is proved that the scientific intent of the conflict of interests in justice was established only in the twentieth century. The importance of studying the conflict of interests in justice is predetermined by comprehension of global social changes experienced by the Ukrainian society today, mainly the issues of fair administration of justice.

The author systematizes and classifies scientific researches directly or indirectly containing the development of problems of conflict of interests in justice; singles out and analyzes the philosophical and legal papers of domestic legal philosophers in terms of philosophy of justice, as well as papers dedicated to the legal interest. Since the topic of "conflict of interests" and "conflict of interests in justice" is a new one for domestic law, it was necessary to use wide sources of knowledge, researches of foreign scholars and provisions of foreign legislation as well as developments of public organizations.

The thesis describes the author's methodology for studying conflicts of interest in justice, which is a combination of methodological approaches and a number of scientific methods of cognition. Within this thesis, the author defines among the most significant and effective methodological approaches the following: dialectical, synergetic, hermeneutical, socio-cultural, anthropological, and systemic. Comparative, historical and legal, and formal-dogmatic methods were particularly effective.

It is shown that the concept of "conflict of interests" is a subject of philosophical interest as it implies a combination of subjective desires and aspirations, which are an immanent part of human life. Therefore, understanding the content of the conflict of interests in justice is one of the trends to clarify the specifics of social relations and the ontology of human existence. A correct understanding of the specifics of "conflicts of interest in justice" is intended to contribute to the development of a strategy for conflict prevention and elimination of the consequences of such conflicts.

The considerable attention is also paid to the characterization of the conflict of interests in justice as a type of legal conflict, which in modern conditions is a versatile social and legal phenomenon. Clarifying the nature of a legal conflict is one of the means of a scientific approach affecting the normalization of the legal space and the construction of legal reality.

The study of the phenomenon of conflict of interests in justice from the philosophical and legal view could not be complete without clarifying the definition of such concepts as court, judiciary and justice.

The author pays special attention to the issues of management and leveling the negative effects of conflicts of interest in justice. In particular, the experience of foreign countries can be used as an effective means of preventing further conflicts of interest in justice in Ukraine. In many foreign countries, moral and ethical codes are effective, the rules of which are often derived from regulations governing conflicts of interest, and cover the issues related to part-time work by employees, obtaining various gifts and benefits by them, attitude to political activities, etc.

It is proved that the phenomenon of conflict of interests in justice has a negative connotation in modern Ukraine, since negative consequences for public interests occur not only if the public body keeps on performing its functions in terms of conflict, but as a result of loss of public trust in justice caused by such activity.

According to the author, the most effective tools for preventing further conflicts of interest in justice is a system of preventive measures, the use of which shows serious changes, primarily in the worldview sphere. These measures include: training, consultations, development of instructions and training of public service personnel. This approach allows us to focus not on monitoring and prosecuting for offences in accordance with criminal law, but on establishing and complying with definite standards of conduct, as well as to clearly regulate such areas related to the activities of public officials, such as receiving gifts, part-time work, employment after dismissal, the use of private information, political activities, and so on.

The author argues that the situation of conflict of interest in justice has a moral basis, as it is determined by the moral culture of the judge, from his ability to make appropriate moral, fair decisions that are consistent with the content of justice. The precondition for a conflict of interest situation is internal personal beliefs, needs and interests related to the presence / absence in the judge of a selfish desire to use power in violation of professional ethics. It is the moral requirements for a judge to make a decision that must be perfectly acceptable in relation to a person's life in society and the judge's professional activity.

Based on the analyzed definitions of the concept of "conflict of interest", its features in the field of justice were identified, namely: conflict of interest is a consequence of the contradictions between personal (material and intangible) interests of the judge and the principles of justice, its content; its derivation from social and moral conflicts; three levels of conflict of interest (microgroup, mesogroup, macroenvironment); the real threat of illegal actions by the person who has it; moral basis, which allows to consider it as an internal conflict of the judge, which arises from the conflict between personal interests and the fundamental principles of justice, which in the course of his professional activities may influence

the commission or omission of actions, decision-making, generating distrust and condemnation civil society.

Thus, a "conflict of interest" means a person having a private interest in the area in which he or she performs his or her official or representative duties, which may or has affected the objectivity or impartiality of his or her decisions or actions or omissions specified powers. Conflicts of interest in the judiciary may arise directly during the exercise of a judge's powers and lead to a violation of the principles of independence and impartiality of the judiciary, fair trial, and objectivity in decision-making. It also occurs in the activities of other court employees, who may try to influence the process of consideration of cases by judges, promote or recommend for employment to court their close relatives bypassing the established procedures, providing unjustified benefits, and so on.

It is pointed out that the concept of «conflict of interests», which is widely used in domestic legislation today, is a reaction to the standards of the developed world legal policy and the need to solve applied problems in the sphere of justice. The current legal rules in the domestic legal space are largely the result of the implementation of legal and juridical mechanisms that were formed in other countries under their specific conditions.

The dissertation emphasizes that the concepts of "court", "justice", "legislation" and "justice" denote similar phenomena of legal life and, at first glance, may not be differentiated. If the concepts of "court", "justice", "justice" are more familiar, more elaborate and more frequently used, the concept of "legislation" should be understood as meaning a special type of justice that is implemented in accordance with applicable law, ie with the letter, and not the spirit of the law. An example of the phenomenon of legislation can be considered the realities of Soviet justice. That is, the phenomena that are denoted by these concepts today are genetically the first in their occurrence, older than the concepts that denote them.

The author analyzes two effective ways to resolve conflicts of interest in justice – independent and forced or external. The first of these ways is possible if the participants of the conflict have a high moral culture and are engaged in civic

activities. Independent settlement of a conflict of interest enables a person to avoid the negative consequences of an external (forced) settlement of a conflict of interest. The most common measures of independent settlement of conflicts of interest in justice are: recusal (acceptance of recusal) when considering a certain issue; refusal of a person to participate in taking a certain decision by a collegial body.

As for the second way, it is widely used in the practice of European states and is part of the general anti-corruption policy. The choice of external prevention of conflicts of interest depends on a number of circumstances in each particular case. The most used measures are measures of external settlement of conflict of interests in justice such as: elimination of a person from performing tasks, taking actions, making a decision or participation in the decision in terms of a real or potential conflict of interest; external monitoring of a relevant task performance by a person, taking certain actions or decisions by such a person; restricting access of a person to certain information; review of person's official duties; the transfer of a person to another position; dismissal of a person, focused to resolve the permanent conflict of interest. The external way to resolve conflicts of interest in justice provides the use of legal sanctions.

Analyzing foreign experience, the dissertation proposes to identify such components of prevention and settlement of conflicts of interest as the presence in the system of public administration of a specialized body for civil service management and regulation of employee behavior; availability of standards of conduct in the civil service (in the form of a code or in another form); the existence of mechanisms of official control, ie a wide range of sanctions used as a measure of responsibility for breach of official duties.

Key words: law, court, judiciary, justice, social conflict, legal conflict, conflict of interests in justice, current legislation, conflict of interest settlement.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Андрущенко О. Ю. Окремі проблеми визначення поняття конфлікту інтересів в законодавстві України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 259–267. <http://univer.km.ua/visnyk/1662.pdf>
2. Андрущенко О. Ю. Аналіз розвитку філософських поглядів на конфлікт інтересів як проблеми влади та правосуддя зокрема. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 7–14. <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/7-1>
3. Андрущенко О. Ю. Герменевтичні обриси конфлікту інтересів у правосудді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2018. Вип. 36. Том 1. С. 35–38.
4. Андрущенко О. Ю. Справедливість як мета правосуддя та конфлікт інтересів. *Науковий вісник публічного та приватного права* 2018. № 6. Том 1. С. 3–8.
5. Андрущенко О. Ю. Правосуддя, судочинство і конфлікт інтересів, філософсько-правові проблеми співіснування. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 5–8. <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/index.php/zhurnaly?id=90>
6. Андрущенко О. Ю. Поняття «судочинство», «законочинство» та «правосуддя». *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р.). Запоріжжя. 2020. С. 8–11.
7. Андрущенко О. Ю. Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Хмельницький, 29 травня 2020 р.). Хмельницький, 2020. С. 13–15.
8. Андрущенко О. Ю. Дистанційне підвищення кваліфікації суддів. *Актуальні проблеми сучасної освіти в умовах дистанційного навчання* : матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Черкаси, 5 липня 2020). Черкаси, 2020. С. 25–27.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. СТАН ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОСУДДІ.....	21
1.1. Генезис конфлікту інтересів у правосудді як філософсько-правової проблеми та стан її дослідження.....	21
1.2. Методологічні засади дослідження конфлікту інтересів у правосудді.....	49
Висновки до Розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. КАТЕГОРІЯ КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОСУДДІ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА.....	64
2.1. Поняття категорії «конфлікт інтересів у правосудді».....	64
2.2. Кореляція правосуддя та конфлікту інтересів.....	87
2.3. Праксеологія конфлікту інтересів у правосудді.....	97
Висновки до Розділу 2.....	105
РОЗДІЛ 3. КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОСУДДІ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ.....	107
3.1. Законодавче регулювання конфлікту інтересів у правосудді.....	107
3.2. Механізм урегулювання конфлікту інтересів у правосудді: філософський аспект.....	131
Висновки до Розділу 3.....	165
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	173
ДОДАТКИ.....	201

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена кардинальними змінами у вітчизняному правовому житті, які є конкретизацією серйозних соціальних зрушень в житті України. Ці зрушення суттєво впливають на правову сферу соціального життя, значущими складовими якої є судова влада та правосуддя. Тому подальший розвиток української державності пов'язаний із питаннями ефективної судової влади та справедливого правосуддя.

Підтвердженням актуальності теми дослідження також є і те, що у державно-правовій сфері України сьогодні мають місце серйозні реформи, зокрема, ліквідація і створення нових правових інститутів, структурні трансформації, що цілком логічно призводить до посилення соціальної напруженості й виникнення конфліктологічних ситуацій та конфліктів у правовому просторі.

Складність, новизна та неоднозначність масштабних процесів, які відбуваються сьогодні у правовій сфері, потребують нових напрямків у дослідженні правової реальності та правового простору. Одним із таких напрямків є дослідження суті та закономірностей розвитку конфліктів у правовій сфері, різновидом яких є конфлікт інтересів у правосудді. Складність дослідження конфлікту інтересів у правосудді зумовлена низкою факторів: по-перше, правосуддя в сучасних реаліях є суто світською сферою діяльності, що робить її антропологічно детермінованою; по-друге, в системі сучасних політико-правових координат вітчизняного правового простору правосуддя тісно пов'язане із суддівською діяльністю; по-третє, суддівська діяльність законодавчо визначена як вид публічної служби.

Дослідження проблем конфлікту інтересів у правосудді є своєчасним у силу обраного Україною шляху до розвитку демократичних засад суспільства, формування повноцінного громадянського суспільства та забезпечення верховенства права і належного функціонування системи стримувань й

протипага, що тісно корелюється із правом на справедливий суд, а також подолання негативних наслідків конфлікту інтересів у правосудді.

Актуалізація спроб нормативно-правового врегулювання конфлікту інтересів у різних сферах державної влади в Україні обумовлена і глобалізаційними процесами, прагненнями відповідати високим стандартам західних демократій, планами вступу до Європейського Союзу і прагнення українського народу до подальшого поглиблення економічних, політичних і соціальних відносин із країнами-членами ЄС.

Конфлікти як соціальні явища розглядалися мислителями різних епох, зокрема конфліктологічній темі присвятили свої праці К. Боулдінг, Г. Гегель, Т. Гоббс, Р. Декарт, М. Дойч, І. Кант, Л. Козер, Л. Крисберг, М. Кроз'є та Дж. Локк, тощо.

Дотично питання конфлікту інтересів у правосудді з філософсько-правових та теоретико-правових позицій розглядали Т. Бодун, В. Бігун, Ю. Барабаш, Є. Бабосов, В. Вовк, І. Воронова, Л. Герасіна, Н. Гураленко, П. Гуревич, С. Гусарев, В. Бачиніна, С. Дем'янчук, А. Єзеров, І. Козак, О. Кондратюк, В. Король, В. Криволапчук, В. Кривцова, О. Курбатов, Ю. Лобода, Б. Малишев, В. Маляренко, Л. Москвич, В. Налуцишин, У. Олійник, О. Омельчук, М. Панов, В. Петренко, М. Пірен, С. Погребняк, С. Рабінович, І. Тітко, О. Тертишна, Н. Свиридюк, С. Солодкий, Н. Сергієнко, А. Цибікова, А. Цирін та ін. У межах міждисциплінарних досліджень виділяються праці А. Ноздрачова, А. Куренної, Д. Дєдова, Е. Талапиної, С. Чаннова та ін.

Тим не менш, ґрунтовних досліджень проблематики конфлікту інтересів щодо сфери правосуддя у вітчизняних наукових колах здійснено недостатньо. Невирішеність, а іноді і неартикульованість питань, пов'язаних з конфліктом інтересів у правосудді, а також їх практична необхідність, є основою цього дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової

науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., у межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» на 2017–2023 рр. (державний реєстраційний номер 0117U000103), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 рр. (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 рр. (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Тема дисертації затверджена на вченій раді Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (протокол № 13 від 17 травня 2016 року).

Мета та завдання дослідження. Метою є комплексне філософсько-правове дослідження конфлікту інтересів у правосудді.

Відповідно до мети дослідження поставлено такі *завдання*:

- узагальнити сучасні наукові розвідки щодо феномену конфлікту інтересів у правосудді, окреслити актуальні й дискусійні питання цієї наукової проблеми;
- обґрунтувати необхідність застосування авторської методології, вибудованої в межах «динамічного праворозуміння», для дослідження конфлікту інтересів у правосудді;
- визначити передумови формування сучасного розуміння конфлікту інтересів у правосудді з урахування змін у світоглядних орієнтирах сучасності;
- продемонструвати, як корелюються правосуддя та конфлікт інтересів;
- охарактеризувати особливості пр�ксеології конфлікту інтересів у правосудді;
- висвітлити основні напрями законодавчого регулювання конфлікту інтересів у правосудді;

– розкрити механізм урегулювання конфлікту інтересів у правосудді.

Об’єктом дослідження є правосуддя як архітектонічний елемент сучасної правової реальності.

Предметом дослідження є конфлікт інтересів у правосудді у його філософсько-правовому вимірі.

Методи дослідження. Досягнення поставленої наукової мети стало можливим завдяки використанню авторської методології, яка є комплексом методологічних підходів та наукових методів пізнання. Кожен із застосованих методологічних підходів виконав свою евристичну функцію: *діалектичний* – сприяв дослідженню конфлікту інтересів у правосудді як динамічного явища (усі розділи); *синергетичний* – слугував підтвердженню нелінійності розвитку конфлікту інтересів у правосудді як соціального явища (розділ 1); *герменевтичний* – уможливив процедури тлумачення нормативних актів (розділи 2–3); *соціокультурний* – сприяв аналізу феномену конфлікту інтересів у правосудді в координатах конкретного соціокультурного контексту (всі розділи); *антропологічний* – продемонстрував «людську природу» конфліктів (розділи 1–2); *системний* – сприяв вивченню закономірностей та архітектоніки конфлікту інтересів у правосудді (всі розділи).

Найбільш важливими науковими методами для дослідження феномену конфлікту інтересів у правосудді є такі: *порівняльний* метод, який дозволив визначити відносну самостійність явища конфлікту інтересів у правосудді, з’ясувати його схожість та суттєві відмінності з іншими видами соціальних конфліктів, зіставити сучасні підходи до трактування суті конфлікту інтересів у правосудді, враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід (*підрозділи 1.1, 2.1, 3.1, 3.2*); *історико-правовий* метод сприяв виявленню сутності конфлікту інтересів у правосудді в різні періоди розвитку цивілізації (*підрозділи 1.1, 2.1, 2.2*); завдяки використанню *формально-догматичного* методу відбулося з’ясування змісту та значимості норм чинного права (*розділи 1, 2*). Застосування семантичних прийомів дозволило становити відповідність

одиниць мови явищам правової дійсності, які позначаються відповідними символами (*підрозділи 1.1, 2.1*).

Емпіричну базу дослідження становлять результати соціологічного опитування населення України, зокрема «Барометра світової корупції» (Global Corruption Barometer) від Transparency International та Gallup International Association; дослідження, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація за характером і змістом розглянутих питань є одним із перших в українській філософії права комплексним дослідженням конфлікту інтересів у правосудді, в якому висвітлено філософсько-правові аспекти цієї проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:
вперше:

1) конфлікт інтересів у правосудді розглянуто в контексті сучасних соціокультурних викликів для України, найважливішими серед яких є такі: правова глобалізація як конвергенція міжнародного і національного права шляхом вироблення та оформлення загальних універсальних цінностей; «культурні» щеплення західноєвропейської культури в частині теорії та практики розподілу влади; тривалий період транзитивності держави;

2) визначено специфіку розуміння конфлікту інтересів у правосудді в межах «динамічного праворозуміння», яке передбачає застосування діалектичного, синергетичного, герменевтичного, соціокультурного та антропологічного методологічних підходів для дослідження правових явищ як динамічних, мінливих феноменів, які детермінуються історичними, соціальними та історичними чинниками;

3) проаналізовано у контексті філософсько-правових підходів праксеологію конфлікту інтересів у правосудді, його вплив на ефективність судового розв'язання юридичних конфліктів;

удосконалено:

4) положення про «моральну» природу конфлікту інтересів у правосудді як базову, яку неможливо удосконалити шляхом розробки та прийняття норм чинного законодавства;

5) тезу про тісний зв'язок між конфліктом інтересів у правосудді й корупцією як можливості в посадовій особі розпоряджатися ресурсами, приймати рішення не в інтересах суспільства, а виходячи із власних корисливо-егоїстичних мотивів;

набули подальшого розвитку:

6) ідея синтетичної природи поняття «конфлікт інтересів у правосудді», яка розгортається через неоднозначність змістовного наповнення складових елементів цього поняття («конфлікт інтересів», «правосуддя»), а також зумовлюється авторською позицією у виборі типу праворозуміння;

7) концепція розмежування «конфлікту інтересів у правосудді» та корупції;

8) трактування правосуддя як сфери духовної діяльності людей, яка направлена на вдосконалення суспільних відносин на основі суспільного ідеалу та панівної системи цінностей у суспільстві, з визнанням провідної ролі в ній такої цінності, як справедливість.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, і можуть бути використані в:

– *науково-дослідній сфері* як підґрунтя для нових досліджень проблеми конфлікту інтересів у правосудді;

– *сфері правотворчості* для удосконалення чинного законодавства України щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у правосудді;

– *навчальному процесі* для забезпечення таких навчальних дисциплін, як: «Філософія права», «Судова етика», «Юридична деонтологія» (*Акт про реалізацію наукових досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 28 травня 2020 року* (Додаток Б)).

– *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності роботи щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів, кращого розуміння проблем, що породжуються внаслідок здійснення судочинства в умовах таких ситуацій.

Особистий внесок здобувача. Дисертацію автором виконано самостійно. Усі положення і висновки, сформульовані в роботі, є результатом особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Римське право у світлі сучасної методології сучасного гуманітарного знання» (м. Хмельницький, 29 травня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасної освіти в умовах дистанційного навчання» (м. Черкаси, 15 липня 2020 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено у восьми публікаціях, із яких чотири – у фахових виданнях України, одна – у міжнародному науковому періодичному виданні, та трьох тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, які охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки, із них основного тексту – 173 сторінки. Список використаних джерел (292 найменування) розміщено на 27 сторінках, 2 додатки на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СТАН ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОСУДДІ

1.1 Генезис конфлікту інтересів у правосудді як філософсько-правової проблеми та стан її дослідження

Життя людини в соціумі пов'язане із ситуаціями, які мають конфліктний характер як у повсякденності, так і професійній та публічних сферах, тобто коли йдеться про зіткнення інтересів різних суб'єктів соціального життя. Для позначення таких конфліктних ситуацій сьогодні широко використовується поняття «конфлікт інтересів». Це явище пронизує всі сфери людського життя. Щодо конфлікту інтересів у контексті правової реальності, то, як правило, йдеться про правовий інструментарій для захисту інтересів однієї зі сторін конфлікту або способів убезпечення цього конфлікту для однієї з сторін у силу суб'єктивних моментів [69, с. 1].

Дослідження конфлікту інтересів у правосудді зараз стає ще більш актуальним для нашої держави, що пов'язано з проведенням реформ у сфері судочинства і судової влади. Незважаючи на науковий доробок вітчизняних і зарубіжних вчених, окремі питання вказаної проблеми ще залишаються малодослідженими та не актуалізованими у науково-теоретичному просторі. Тому важливо проаналізувати стан дослідження теми, а також звернути увагу на питання, які потребують подальшого вивчення. Варто зазначити, що проблематика конфлікту інтересів у правосудді є двоєдиною: по-перше – це питання власне правосуддя, а по-друге – це тематика конфлікту інтересів.

Слід зауважити, що проблема «конфлікт інтересів» для сучасної юриспруденції є досить молодою. Зазвичай, з юридичного погляду, «конфлікт інтересів» представляє низку процедур і вимог щодо врегулювання цього явища шляхом розробки нормативних актів, а також виписані ознаки соціального явища, які можна кваліфікувати як «конфлікт інтересів».

Явище конфлікту інтересів у публічній сфері, зокрема у правосудді, не є новим для світової і вітчизняної юридичної практики, але і сьогодні воно викликає дискусію між практиками і теоретиками: до сьогодні осторонь знаходяться філософи права. На думку А. Ноздрачова, «конфлікт інтересів є найбільш складним і багатозначним поняттям, яке трапляється в міжнародному, зарубіжному та вітчизняному законодавстві про державну і муніципальну службу, законодавстві про протидію корупції і в нормативних актах щодо різних сфер державного управління і корпоративної діяльності» [156, с. 28].

Міждисциплінарний характер проблеми конфлікту інтересів породив одночасну зацікавленість фахівців з різних сфер: публічний аспект розглядається А. Ноздрачовим, А. Куренною, Е. Талапиною, С. Чанновим та ін.; у розрізі приватного права – А. Габовим, Д. Дєдовим, І. Шиткіною. Сьогодні на пострадянському науковому просторі універсальне і загальноправове визначення «конфлікт інтересів» висунув Д. Дєдов, запропонувавши розуміти його як «суперечність між інтересами, які захищені правом і які повинні правом бути задоволені діями іншої уповноваженої принципалом особи (повіреного, агента, директора, керівника) та особистими інтересами уповноваженого» [69, с. 14]. Принципалом у випадку конфлікту інтересів може бути як особа як приватного, так і публічного права, що означає: інтерес, який захищається, може бути як приватним, так і публічним. Особливе значення має конфлікт інтересів у публічному праві, оскільки воно є ключовим поняттям антикорупційного законодавства. Д. Дєдов стверджує, що конфлікт інтересів є досить «чутливою темою, повною людських пристрастей, розчарувань і обманутих надій Дії в умовах конфлікту інтересів часто пов'язані з обманом, злодійством, втратою репутації, навіть людської гідності. Людина, яка порушує правила в умовах конфлікту інтересів, відразу стає повністю негативним героєм [69, с. 75]. Дослідник пов'язує конфлікт інтересів з відсутністю в людини свободи вибору і стверджує, що кожен службовець може опинитися в ситуації, коли необхідно визначитись, на користь яких

інтересів необхідно діяти, і, на жаль, на практиці найчастіше особисті інтереси превалюють над публічними.

Для вітчизняного правознавства тема «конфлікту інтересів» і «конфлікту інтересів у правосудді» є новою, а це означає, що для більш повного розкриття її специфіки неминучим є звертання до широкої джерелознавчої бази, розвідок зарубіжних вчених та положень зарубіжного законодавства й розробок громадських організацій. Показовою в цьому сенсі є діяльність Conflict of interest policies and practices in nine EU member states: a comparative review (Організації економічної співпраці і розвитку), яка предметом своїх досліджень обрала конфлікти інтересів у публічній сфері та має напрацювання в напрямку заходів щодо врегулювання конфліктів у державно-публічному секторі. На пострадянських теренах дослідженню явища та поняття «конфлікт інтересів» з позицій правознавства присвятили свої праці Ю. Нисневич, А. Конов, А. Яковлев, Е. Панфилова, В. Савельєв, К. Черепанова та ін.

Поняття «конфлікт інтересів у правосудді» є похідним від ширшого за обсягом та генетично першого поняття «конфлікт інтересів». Хоча поняття як результат мисленої діяльності людини має більш пізнє виникнення, аніж явище.

Для сучасності актуальним є звертання до проблеми соціального інтересу як правової категорії, а також його місця у правовій сфері пов'язане з основною функцією і сутністю права. Право є соціальний регулятор, який за допомогою правових засобів забезпечує реалізацію соціальних інтересів [180].

Саме тому доцільним є дослідження філософсько-правового дослідження явища конфлікту інтересів, оскільки це дає змогу чітко відмежовувати поняття та явище конфлікту інтересів, зокрема і у правосудді. Базовою категорією нашого дослідження буде категорія «інтерес». У цьому аспекті є досить цікавою праця І. Пономаренко «Поняття «інтерес» і «соціальний інтерес» у юридичній науці: теоретико-правовий аспект, у якій доведено, що «інтерес» як правова категорія є завжди «соціальною», оскільки повноцінно існувати і реалізовувати свої інтереси конкретний індивід може лише в суспільстві,

функціонування якого, у свою чергу, регулюється нормами права. Саме спільність інтересів груп індивідів закріплюються та реалізуються правом. Залежно від того, в яких сферах життя соціуму виникає інтерес, є приватним чи публічним, він набуває своєї специфіки і своєї спрямованості. І. Пономаренко підкреслює: окрім того, що існують різnorідні приватні й публічні інтереси (економічні, екологічні, політичні, державні, духовні тощо), всі вони єдині за своєю соціальною природою, оскільки спрямовані на задоволення потреб суспільства. На думку дослідниці, соціальним є такий інтерес, який є усвідомленою потребою суб'єкта, що виявляється в його вмотивованій діяльності в суспільстві. Не заперечуючи право на існування інших поглядів на природу та сутність соціального інтересу як родового поняття щодо правового та юридичного інтересів, І. Пономаренко підкреслює, що всі концепції поняття «інтерес» мають спільну рису – інтерес безпосередньо пов'язаний з людиною і суспільством. Для сучасного рівня розвитку суспільства правова та юридична регламентація інтересів має суттєве значення, оскільки в процесі реалізації інтересу провідну роль відіграє право, яке, у свою чергу, формується під безпосереднім впливом інтересів, слугує засобом для їх реалізації і втілення в життя. Водночас право повинно закріплювати в своїх нормах відповідні соціальні інтереси особистості, суспільства і держави з метою належного врегулювання поведінки людей та досягнення балансу їх інтересів [180].

Аналіз правознавчих, історико-правових та історичних праць лише підтверджує тезу про поступальний рух людської мисленевої діяльності, яка на основі узагальнення типових соціальних явищ формулює родові поняття для цих явищ. Явища конфлікту інтересів у правосудді первинні щодо їх понятійного закріплення.

Тому цілком логічно, що першопочатково в письмових джерелах трапляється опис та класифікація соціальних явищ, конфлікту інтересів зокрема, і лише згодом відбувається формулювання поняття для позначення цього явища.

Саме тому в процесі підготовки цієї роботи були використані тексти низки правових та юридичних пам'яток. Перші письмові згадки про спроби урегулювання суспільних відносин, що стосуються ситуацій, у яких особисті інтереси представників влади перешкоджають об'єктивному виконанню їх посадових обов'язків і суперечать інтересам держави, містяться у архівах Стародавнього Вавилону [29, с. 94]. З наявних текстів відомо, що семітський цар Лагашу Урунімгіна реформував систему управління державою з метою недопущення зловживання чиновниками своїми повноваженнями, зменшення поборів і повинностей храмового персоналу, захисту храмових володінь від посягань царської адміністрації, а також для зменшення та впорядкування плати за обряди.

У XIX столітті до нашої ери схожу роботу проводив цар Хаммурапі, підтвердження чого міститься у п'ятому параграфі його законів та стосується порядку здійснення судочинства [34, с. 124].

Деякі аспекти урегулювання таких суспільних відносин відображені у небагаточисельних давньосхідних актах: «Едикт Нармаба» (Єгипет, XIII століття до нашої ери), трактат «Артхашастра Каутільї» (Древня Індія, IV століття до нашої ери) та ін. [232, с. 10].

Китайському мислителю Конфуцію (551–479 роки до нашої ери) приписують, що він у своїх працях висловлював надію на те, що прогресивна бюрократія з часом позбудеться наявних вад. Що стосується конфлікту інтересів у сфері державного управління та хабарництва, то він зазначав: «Працєю над очищенням своїх думок. Якщо в тебе не буде дурних думок, то не буде і дурних вчинків. Хороша людина думає про складне. Погана – про те, що буде вигідно» [106, с. 74]. Ускладнення систем державного устрою в подальшому призвело до появи нових форм конфлікту інтересів, які до сьогодні не стали предметом окремого філософсько-правового дослідження.

Цілком зрозуміло, що теоретичне осмислення питання конфлікту інтересів, хоча і не явно в артикульованій формі, притаманно було європейській суспільствознавчій думці ще з часів Античності. Водночас

античні мислителі часто розглядали конфлікт інтересів паралельно з корупцією.

Сформулювати філософські проблеми конфлікту інтересів у сфері правосуддя вдалося завдяки аналізу класичних праць щодо змісту правосуддя, зокрема Платона, який вказував на дуалізм божественного і світського в ньому, розкривав мету цієї діяльності та вказував на необхідність чіткого її впорядкування [178, с. 80]; Аристотеля, який вважав суддів «душею» полісу [12, с. 67]; Ш. Л. Монтеск'є, що у своєму трактаті «Про дух законів» запропонував концепцію поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову [144, с. 24]; Ж. П. Марата, який зазначав, що навіть наймудріші закони були б марними, якби сторони змушені були побоюватися неуцтва, упередженості або продажності суддів [92, с. 251] та ін. Так, у працях Платона можна знайти такі думки: «... давайте розглянемо і вміння суддів, які справедливо творять суд ... Отже, чи здатні вони на щось більше, ніж, взявши до уваги всі взаємні зобов'язання, затверджені як законні царем-законодавцем, судити, розглядаючи, які з них виконуються справедливо, а які — несправедливо? Власна ж їх чеснота виявляється в тому, що ні заради дарів, ні зі страху або з жалю, а також з ворожнечі або дружби вони не схиляються до порушення розпоряджень законодавця при розборі взаємних звинувачень сторін, що перебувають у спорі» [177, с. 84].

Цицерон зазначає у трактаті «Про державу»: «...звідки взялося право народів? Чи це наше право, зване цивільним, звідки — правосуддя, вірність, справедливість?.. А все це виходить від людей, які, коли таке завдяки філософським ученням склалося, підтвердили одне звичаями, а інше зміцнили законами» [238, с. 30].

Питання суду і правосуддя порушувалися древніми філософами у зв'язку з пошуками досконалої моделі суспільного устрою. Філософська думка того часу пізнавана у теперішньому загальнотеоретичному та соціологічному контекстах конфлікту інтересів (суперечки, війни, зіткнення).

Платон розрізняв законодавство, управління і правосуддя як форми державної діяльності. Філософи у своїх концепціях говорили про ідеальний державний устрій, а тема суду і правосуддя в їх філософії спочатку була пов'язана з осмисленням людського буття в рамках суспільства.

Дотичними до теми нашого дослідження є й ідеї представників німецької класичної філософії І. Канта і Г. Гегеля, які зробили значний внесок у філософське розуміння сутності правосуддя і його місця в людській історії, які дали розуміння правосуддя через виявлення онтологічних координат права на суд у системі соціальної взаємодії [51, с. 88]. У «Феноменології духу» Г. Гегель пояснює природу правосуддя, пов'язуючи її з проблемою відносин окремої людини до суспільства. На думку філософа, право на суд полягає в протиріччі самого процесу становлення інститутів публічної влади. «Знання закону серця як закону всіх сердець, знання свідомості як визнаного загального порядку – це чеснота, яка насолоджується плодами того, що принесено нею в жертву» [49, с. 245]. На думку Г. Гегеля, суд – це гарантія реалізації права члена громадянського суспільства на здійснення правосуддя, на отримання оспорюваного права (визнання суспільної цінності судової влади): «Член громадянського суспільства має спірне право тільки через суд». Це зобов'язання визнавати над собою владу суду поширюється і на правителя (незалежність судової влади). Г. Гегель зазначає, що саме «в судах право отримує визначення, воно повинно бути доказовим». Хід судочинства слід визначати законом. Здійснення правосуддя повинно бути гласним, публічним, оскільки «до права належить і довіра, яку громадяни мають до нього, і певний аспект, який вимагає публічності судочинства» (необхідність легітимації правосуддя). До того ж, суду необхідні два види легітимності: загальна – довіра до нього всіх громадян суспільства, й індивідуальна – довіра «до суб'єктивності тих, хто вирішує» (до суддів) [48, с. 194-198]. У зв'язку з цим, конфлікт інтересів є тим фактором, що впливає не тільки на справедливість правосуддя, а й на довіру до нього без вирішення спору по суті, тобто ставляться під сумнів основи легітимності суду.

У час, коли ще не з'явилися ні соціологія, ні конфліктологія, пояснюючи причини розшарування суспільства, постійних сутичок верств владарюючих та підлеглих, Платон намагався розкрити суть цього поняття через природу людини. Причини конфліктів він шукав у психології людей, яких розподіляв на мужніх і розсудливих. Саме такі вроджені риси, на його думку, визначали схильність до мирного або конфліктного співіснування [178, с. 72].

Незважаючи на те, що Платон досліджував конфлікт інтересів з філософського боку в межах античної картини світу, його праці сприяли формуванню розуміння цього феномену у його сучасному розумінні. Так, у своєму проєкті ідеальної держави правителів і стражів Платон обмежує право володіння власністю осіб, які мають владу. Він виключає можливість використання владних повноважень для доступу до суспільних благ, а в загальному – для задоволення особистої мети [176, с. 273].

Значну роль у формуванні основи антикорупційної доктрини, де в ролі контролера державної влади виступає громадянське суспільство, зіграли вчення Аристотеля. Він зазначав, що посадові особи «бувають схильні піддаватись підкупу і часто жертвують державними інтересами заради вигоди... Найкраще державне спілкування – це те, яке досягається завдяки середньому класу, і ті держави мають хороший устрій, де середні представлені в більшій кількості й сильніше за всі крайнощі» [11, с. 43]. Водночас Аристотель у своїй праці «Політика» виділяє такі основні причини конфліктів, як несправедливий розподіл економічних благ та нерівність у пошані людей [13, с. 132].

Тогочасним показовим прикладом наслідків використання владних повноважень на користь особистих, а не суспільних чи державних інтересів є голод 329–325 років до нашої ери в низці грецьких міст. Його причини детально дослідив В. Тарн у своїй праці «Еллінська цивілізація», і, як не дивно, основною умовою цього голоду постає проблема неурегулювання конфлікту між приватним інтересом одного з високопосадовців та суспільними інтересами тогочасної Греції [291, с. 1073]. Так, у 320 роках до нашої ери

грецький намісник Єгипту, призначений Олександром Македонським, маючи відповідні повноваження, прийняв низку рішень для здобуття монопольного становища у сфері постачання зерна із Єгипту до Грецьких міст (які, як відомо, не вирощували його у достатній кількості) [291, с. 1073]. У ситуації реального конфлікту інтересів він обрав варіант, що давав йому змогу найбільше збагатитися.

Схожий приклад перемоги корисливих інтересів вищих посадовців над інтересами держави можна знайти і у Карфагені, який у III столітті до нашої ери був однією з найбагатших держав. У період Другої Пунічної війни (між Карфагеном та Римською Республікою) домінувати при владі розпочала партія, більшість представників якої мали приватні торгові інтереси у Римі й різними шляхами їх захищали. На цьому шляху вказана політична сила фактично відстоювала інтереси не свого народу, а країни, з якою велась війна. Як наслідок, війська Карфагену роками не отримували необхідної допомоги, що у сукупності з іншими факторами призвело до поразки у тій війні [151].

Так, в епоху пізнього Середньовіччя пріоритет приватних інтересів чиновників над суспільними чи то державними офіційно не допускався, але в повсякденному житті нерідко особисті інтереси тримали верх. У трактаті «Государ» філософ і політик Н. Макіавеллі зазначав, що зловживання владою найчастіше допускають особи з найближчого оточення правителя. Подекуди вони більше піклуються про себе, ніж про правителя, а у всякій справі шукають вигоди, чим заподіюють державі значну шкоду та підривають обороноздатність [261, с. 538].

У Нові часи проходить формування централізованих держав із складним устроєм та системою управління, а також сучасних правових систем, які більш детально регулюють усі сфери суспільних відносин. Саме у цей час формується розуміння конфлікту інтересів на публічній службі, як моральної колізії державних інтересів у межах компетенції посадової особи і її особистих інтересів [148, с. 35].

Багато цікавих ідей щодо конфліктологічних питань – протиріч у природі, соціумі, неоднозначностей у пізнанні оточуючого світу і його осмисленні, боротьби між людьми, цілими класами та геополітичними утвореннями – спостерігається у працях Р. Бекона, Т. Гоббса, Р. Декарта, Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля, Ш. Монтеск'є, К. Маркса, Е. Гуссерля, В. Соловйова, М. Бердяєва, М. Гайдеггера, К. Поппера, Дж. Бернарда, К. Боулдінга, М. Дойча, Л. Козера, Л. Крисберга, М. Кроз'є, Т. Парсонса, С. Хантінгтона та інших.

Представники таких наук, як соціологія, політологія, економіка, низки юридичних наук розробляють свої методологічні підходи, які по-своєму описують механізм поведінки чиновників.

Досліджуючи проблеми конфлікту інтересів у правосудді, неможливо обійти увагою хрестоматійні праці М. Вебера, автора теорії раціональної бюрократії. Цей соціальний мислитель, диференціюючи три види легітимного панування, стверджував, що держава реалізує владу над своїми громадянами за допомогою бюрократії, робота якої ґрунтується на формальній раціональності. Така раціональність має на увазі «розвиток і перетворення сучасного чиновництва в сукупність трудящих, висококваліфікованих спеціалістів духовної праці, професійно підкованих багаторічною підготовкою, з високорозвиненою становою честю, що гарантують бездоганність, без чого виникла б небезпека жахливої корупції низького міщанства» [37, с. 657]. А тому конфлікт інтересів на публічній службі згідно з концепцією М. Вебера пов'язується з нераціональною організацією їх діяльності.

У структурному функціоналізмі Т. Парсонса, згідно з яким, основною характеристикою будь-якого суспільства є його структура, конфлікт інтересів разом із корупцією розглядається як структурний елемент соціальної системи, що має девіантний та неформальний характер.

У рамках цієї ж теорії розкривається механізм поширення цих явищ. Як стверджується, у період соціальної стабільності ступінь їх поширення характеризується як перманентний та знаходиться приблизно на одному рівні,

характерному для того чи іншого суспільства. Усе змінюється, коли у соціальній системі відбуваються стрімкі зміни і її структура не стабільна. Для опису таких ситуацій потрібно використати поняття «соціальна аномія». Згідно з Р. Мертоном, соціальна аномія виникає у результаті розходжень між культурно сформованими прагненнями й соціально структурованими шляхами здійснення цих прагнень [167, с. 11]. Таким чином, аномія породжує ситуації, коли суб'єкт не в змозі досягти бажаного способами, що схвалюються суспільством і намагається досягти цього іншими засобами. Як правило, це має наслідком падіння авторитету правових і моральних норм, популяризуючи девіантні форми поведінки. Тобто структурний функціоналізм визначає конфлікт інтересів та корупцію як специфічний вид діяльності чиновників, який є порушенням функціонування соціальної структури та відхиленням від норми.

Однак конфлікт інтересів на публічній службі до кінця XIX століття так і не став самостійним об'єктом досліджень та законодавчого врегулювання. Ще у 1931 році Дж. Сентурія іменує «зловживання публічною владою в приватних інтересах» корупцією [292, с. 54]. Теоретичні розробки проблем корупції тих часів суттєво вплинули на подолання негативних наслідків конфліктів та спрямувати їх у правильне русло, зокрема у сфері державної служби і судочинства, проте більш глибоко пізнати суть та просунутись у пізнанні та урегулюванні цього явища вдалось лише у середині XX століття.

Багаточисельні дослідження цієї проблеми сприяли, по-перше, виокремити конфлікт інтересів від інших видів людської взаємодії, а по-друге, уможливили розгляд конфлікту як цілісного явища.

Низка праць XX століття та більш ранніх робіт, які торкались питань конфлікту інтересів під час здійснення державної влади, вірогідно через нерозробленість понятійно-категорійного апарату проблеми, терміна «конфлікт інтересів» не містить. Такий стан речей може бути пояснений синкретичним розумінням вказаного поняття та пов'язаних із ним проблем державного управління, першою ланкою досліджень і пізнання. На цьому етапі «конфлікт

інтересів» не усвідомлюється самостійним явищем, усе ще не відокремлюється ні від соціально-психологічних, ні від організаційних чи адміністративно-правових відносин.

Новим етапом у дослідженні конфлікту інтересів стало розмежування понять «конфлікт інтересів» та «корупція», хоча конфлікт інтересів під час здійснення державної влади тісно пов'язаний із корупцією, і досить часто передує їй, виступаючи як сприятливе середовище або причина розвитку цього явища [42, с. 22], але корупція і конфлікт інтересів лише частково перетинаються. На основі дослідження корупції та окремих корупційних виявів як соціально-правових явищ можна прийти до висновку, що «в основі будь-якого корупційного правопорушення лежить конфлікт інтересів на державній службі, заснований на корисній мотивації державного службовця» [79].

Категорія «конфлікт інтересів», уживана у сфері соціальної взаємодії, набуває особливої значущості у тих сферах, які покликані сприяти та підтримувати стабільність і порядок у соціумі. До таких сфер належить і правосуддя та правосудна діяльність.

На сьогодні у вітчизняній філософії права вживається поняття «філософія правосуддя» для позначення підрозділу прикладного розділу філософії права, а основним популяризатором філософії правосуддя на вітчизняних теренах є В. Бігун. Конфлікт інтересів у правосудді як одна із проблем цього розділу, постає у різних субстанціях одного буття під час пізнання її суті із позицій основних філософсько-правових підходів. Вбачається важливим проаналізувати основні здобутки філософсько-правового осмислення правосуддя в рамках ключових концептуальних підходів до розуміння права — юснатуралістичного (природно-правового) та позитивістського, потребового, антропологічного та інших, виокремити найбільш значимі із виявлених філософами-дослідниками смисли правосуддя, що закладені в його ідею.

Окреслюючи зміст, що вкладається в такі терміни, як: правосуддя, судочинство та судова влада, — на початку цього розділу роботи зазначено, що

розвиток ідей про ці інституції простежується від II тисячоліття до н. е. і до наших днів. Еволюція філософських уявлень про їх зміст, основоположні функції та засади здійснення відбувалася одночасно із розвитком прогресивних уявлень про державу та право.

На філософсько-правових проблемах здійснення правосуддя впродовж тривалого часу акцентували свою увагу такі видатні мислителі, як: Цицерон, Платон, Солон, Аристотель, Ф. Аквінський, Г. Гроцій, Ш. Л. Монтеск'є, А. Токвіль, А. Гамільтон, Дж. Медісон, Дж. Джей, І. Кант, Р. фон Єрінг, Г. Кельзен, Ж.-П. Марат, В. Власов, М. Колоколов, В. Маляренко, Ю. Грошевий, І. Марочкін, І. Харламова та інші.

Окремі аспекти найзагальнішого розуміння досліджуваного поняття, а також проблем, породжених у цій сфері конфліктом інтересів, періодично розкривалися у роботах Є. Бабосова, Ю. Барабаша, В. Бігуна, В. Бохан, І. Воронова, А. Герасіної, П. Гуревича, А. Єзерова, М. Клеандрова, О. Коблікова, Г. Козирева, М. Панова, Н. Маркова, Р. Радутної, М. Пірен, Л. Халдєєва, С. Хантінгтона та інших.

У рамках багатовікової суперечки щодо природи і суті правосуддя було озвучено чимало думок, які ознаменували доктрини побудови судової влади, заклали фундамент у створення сучасного незалежного суду.

Здебільшого питання конфлікту інтересів у правосудді розглядаються в науковій літературі через призму юридичного конфлікту. Щодо філософського опрацювання феномену правосуддя, то слід зазначити, що в межах вітчизняної філософії права найбільш повно це питання опрацьоване у праці В. Бігуна «Філософія правосуддя: ідея та здійснення». Філософ відстоює авторську позицію щодо феномену правосуддя, вказуючи на те, що правосуддя є формою здійснення судової влади. На доказ проголошеної тези В. Бігун розглядає правосуддя як об'єкт правового (філософсько-правового) дослідження; прагне узагальнити наявні дослідницькі інструменти для ефективного досягнення наукової мети; з'ясовує, як співставляються категорії «правосуддя» і «судочинство»; аналізує результати досліджень питань правосуддя і

судочинства у правознавстві, особливо у вітчизняному контексті; аналізує ідею правосуддя через її ключові сенси; обґрунтовує ідею правосуддя як сферу можливого поєднання різних праворозумінь; розкриває проблему судового праворозуміння як елементу правосуддя тощо [21, с. 237].

Вказана праця є однією із перших вітчизняних академічних наукових монографій із проблематики правосуддя у філософсько-правовому розумінні. У контексті нашого дослідження доробки В. Бігуна мають особливе значення, оскільки він значну увагу приділяє особистості судді, так як конфлікт є явищем не тільки правовим, а й психологічним. Так, автор, розглядаючи положення про особистість судді як гарантію правосуддя, зазначає, що подібно до того, як педагоги відіграють вирішальну роль у формуванні особистості, судді відіграють вирішальну роль у формуванні образу правосуддя. Думка про те, що особистість судді – гарантія здійснення правосуддя, розглядається як альтернативна іншій поширеній думці (й почасти обґрунтованій): матеріально-технічне забезпечення діяльності судів і суддів – це гарантія й один із принципів належного функціонування судової системи. Втім, оскільки здійснення правосуддя в розумінні розсудити сторони (вирішити спір), поновлення в правах не є лише матеріально-технічною чи механічною функцією, а ключовим передусім є питання того, хто саме і як здійснює правосуддя. Саме суддя як особистість, керуючись своїм внутрішнім переконанням, здійснює пошук норми закону, яка повинна застосовуватися до конкретних обставин справи, аби здійснилося право. Здійснює це право суддя як гарант правосуддя. Тому подальше науково обґрунтоване вдосконалення здійснення правосуддя може пролягати в площині вдосконалення особистості судді [53, с. 234]. Однак, незважаючи на широкий спектр питань, охоплених у монографічному дослідженні, все ж питання конфлікту інтересів залишилися мало розкритими.

Щодо проблем конфліктів у юридичній діяльності, то в цьому питанні цікавими є висновки дисертаційного дослідження Н. Свиридюк «Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста», в якому

було сформульовано низку концептуальних засад пізнання та вирішення конфліктних ситуацій у професійній діяльності юриста. Взявши за основу філософсько-соціологічні та соціальні концепції про конфлікт як соціальне явище, автор визначає теоретичні засади філософсько-правового осмислення конфліктів у професійній діяльності юриста та проводить науковий аналіз теоретичного зв'язку конфліктологічних досліджень з юриспруденцією. Такий підхід на практиці дає можливість успішного вирішення конфліктів, при цьому правовий шлях вирішення конфліктів, пов'язаний з розробками загальної конфліктології, повинен корелюватися зі специфікою юридичної діяльності. Заслуговує на увагу висновок автора щодо праворозуміння конфліктів через призму як неоднозначного феномену: юридичний конфлікт може або порушувати справедливе співвідношення позицій, або його відновлювати, може виражати справедливе домагання на новий правовий порядок, тобто бути позитивним явищем і наділеним позитивними функціями [210, с. 43].

У цілому погоджуючись з позицією Н. Свиридюк, все ж таки зробимо декілька уточнень. Так, визначення конфлікту як позитивного явища має здебільшого суб'єктивне уявлення автора про природу конфліктів та протиріч у суспільстві. Якщо проаналізувати наукові дослідження психологів, то можна простежити, що, як правило, наслідком будь-яких конфліктів є особистісно негативні явища, які впливають і на зниження працездатності. Звичайно, не буде винятком і професійна діяльність суддів, які можуть приймати неправосудні рішення або з порушенням норм матеріального та процесуального законодавства.

І сьогодні когорта вчених пов'язує явища конфлікту інтересів у публічній сфері з корупцією, прикладом чого може слугувати авторська позиція В. Севальнева та К. Черепанової, які наполягають на тому, що для сучасності притаманне дослідження конфлікту інтересів проводиться здебільшого з позицій протистояння корупційним правопорушенням і злочинам корупційного спрямування, оскільки на державному рівні врегулювання конфлікту інтересів визнано одним із головних антикорупційних механізмів та

одночасно способом забезпечення належного функціонування службових правовідносин у системі органів державної влади [213, с. 415].

Одним із перших у вітчизняній правовій науці дослідженням запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції є дисертаційна робота С. Рівчаренка. Хоча робота і виконана в межах іншої спеціальності, все ж автором сформульовано наукові положення, які можуть бути використані і в нашому дослідженні так як воно має і практичне значення. Так, автором здійснено класифікаційний розподіл конфлікту інтересів за такими критеріями: за суб'єктами запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; за суб'єктами, в яких виник конфлікт інтересів; за правовим статусом юридичних осіб, у яких може виникнути конфлікт інтересів; за підставами виникнення конфлікту інтересів; за заходами врегулювання конфлікту інтересів; за заходами запобігання конфлікту інтересів. Також цікавим є аналіз історичного розвитку наукової думки щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції та їхнього нормативного закріплення у вітчизняному законодавстві [203, с. 54].

Варто звернути увагу на висновки отримані І. Тітковим у процесі дослідження нормативного забезпечення та практики реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі. Автор дисертаційного дослідження «Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України» приходить до висновку, що видовим виявом інтересу як суспільно-правового явища є приватний інтерес, який на підставі узагальнення його сутнісних ознак може бути дефініційований як інтерес не наділених державно-владними повноваженнями учасників кримінального провадження (фізичних та юридичних осіб), який визнається державою та прямо захищається нормами права, або, хоч і не відображений у законодавстві, проте не суперечить йому; розцінюється правотворцем як соціально шкідливий та відображається в законі з метою запобігання впливу такого інтересу на здійснення кримінального судочинства; а також інтерес суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, зумовлений їх соціальним статусом

приватної особи. Дослідником виявлено, що між інтересами приватних учасників і дискреційними повноваженнями посадових осіб при поєднанні їх у межах одного кримінального процесуального інституту існує обернено пропорційний зв'язок: розширення ролі приватного інтересу як рушійного чинника для початку, зміни або припинення певних правовідносин передбачає звуження правозастосовної дискреції [244, с. 250]. Однак у силу предмета дослідження окремі питання залишилися не розкритими, які стосуються інших галузей здійснення судочинства.

Ще одне дослідження, зважаючи на нашу тему, заслуговує на увагу. Йдеться про роботу В. Тертишної «Використання конструктивного ресурсу конфлікту в системі державної служби України», в якій на підставі дослідження джерел і причин розвитку конфлікту інтересів у державній службі прослідковуються ризики виникнення таких конфліктів та характеризується соціальне середовище як контекст функціонування персоналу органів влади. Автор вказаного дослідження переконаний у тому, що невирішений конфлікт інтересів на державній службі призводить до корупційних явищ, а це може викликати серйозні соціальні наслідки, пов'язані із втратою моральних настанов, доброчесності й безкорисливості службовців, падінням престижу державної служби. За відсутності розуміння конфліктогенного характеру функціонування персоналу державної служби, більшість заходів, спрямованих на наближення вітчизняної служби до європейських стандартів, залишається у стані формалізованих намірів [240, с. 11]. Вказані наукові висновки можна екстраполювати і на предмет нашого дослідження з урахуванням специфічної сфери суспільного буття – правосуддя. Також автор доводить, що у вітчизняній законодавчій практиці конфлікт інтересів як соціальне явище є якісно новою формою соціального конфлікту, який виникає в процесі соціально-політичної й економічної трансформації суспільства. В українському суспільстві відбулася втрата основних принципів громадянського служіння державі й суспільству, моральних основ поведінки державних службовців, етичних норм виконання ними посадових обов'язків. Як результат – у державній службі на сучасному

етапі її становлення все частіше виникають конфлікти інтересів, обумовлені недотриманням основних вимог щодо доброчесної службової поведінки [240, с. 14].

Л. Бурилова та М. Штихно також вважають, що потрібно ототожнювати конфлікт інтересів з корупційним діянням, тобто хабарництвом, адже, конфлікт інтересів може виникати навіть тоді, коли служитель Феміди абсолютно сумлінно й належним чином виконує посадові обов'язки, але певні обставини чи факти, які часто навіть і не залежать від самого представника сфери правосуддя, можуть вплинути на ефективне виконання ним посадових обов'язків [33, с. 69].

О. Костюк об'єднує поняття «корупція» і «конфлікт інтересів» загальним наслідком, а саме спрямуванням на заподіяння шкоди всупереч правам і законним інтересам громадян, організацій, суспільства або держави методом досягнення особистої вигоди доходів, а саме незаконним використанням свого посадового становища, зловживанням впливом тощо. Крім того, зазначені дефініції мають загальний результат, одержуваний під час зловживання службовим становищем у вигляді грошей, цінностей, іншого майна чи послуг майнового характеру, інших майнових прав для себе або для третіх осіб або незаконного надання такої вигоди вказаній особі іншими особами [109].

Водночас з тим, розглядаючи проблему корупції як результат конфлікту інтересів, І. Свириденко вказує на наявність психологічних (особистих інтересів) та економічних (можливість прийняти рішення щодо розподілу в якійсь сфері дефіцитних ресурсів) складових. Як і будь-який конфлікт, конфлікт інтересів у правосудді починається з порівняння та оцінки ситуації, в якій перебуває людина, з тією, в якій він міг би перебувати за окремих умов [209].

Більшість вчених виділяє конфлікт інтересів серед основних корупційних ризиків в органах судової влади України. Вони виокремлюють саме незавершеність нормативного закріплення процедури врегулювання конфлікту інтересів під час виконання суддями професійних обов'язків, недосконалість

формування системи спеціальної підготовки суддів, неефективність процедури їх добору і призначення, законодавчу невизнаність етичних стандартів поведінки суддів, які підвищують ймовірність переростання конфлікту інтересів у корупційні діяння [31, с. 42].

Під час вивчення корупційних ризиків у кримінальному процесі та загалом у судовій системі колективом авторів на чолі з М. Буроменським було проведено тематичне наукове дослідження, за результатами якого одним з основних корупційних ризиків у ситуаціях контакту населення з судовими та правоохоронними органами є існування складної мережі неформальних зв'язків суддів (всередині судової системи, в окремих судах, неформальні відносини з адвокатами, соціальні та особисті зв'язки суддів), оскільки в таких випадках не спрацьовують етичні та правові механізми попередження конфлікту інтересів [107, с. 5–6].

Вчені підкреслюють, що така ситуація склалась внаслідок відсутності чітких етичних стандартів поведінки в певних ситуаціях конфлікту інтересів як підвищеного корупційного ризику.

Ю. Лавренюк вважає, що виникнення конфлікту інтересів неминуче через специфіку публічної служби та управління, зумовлене неналежною реалізацією конституційних принципів захисту прав і свобод людини та громадянина, порушенням принципів державної служби, а також діями, рішеннями та поведінкою публічного службовця, що суперечить нормам [124, с. 424].

Аналізуючи праці С. Щеколдіна щодо конфлікту інтересів, можна назвати важливою ознакою конфлікту інтересів у сфері правосуддя фактор суб'єктивності, коли особа свідомо діє в особистих інтересах, які при цьому для нього очевидно суперечать інтересам держави. Важливими елементами в цьому випадку є як сама суперечність, так і ставлення суб'єкта до неї, його сприйняття. Конфлікт інтересів у правосудді також є формальним явищем і не потребує будь-якого матеріалізованого результату, будь-яких наслідків, тобто реалізації конфлікту інтересів. Про конфлікт інтересів потрібно також говорити

і тоді, коли неналежне виконання посадових обов'язків продиктовано не матеріальними, а іншими особистими вигодами. Конфлікт інтересів – це завжди реальна суперечність особистих і державних інтересів [271, с. 12].

Переконливою є думка, що конфлікт інтересів у системі здійснення правосуддя за своєю природою і змістом частково лежить у сфері етичного регулювання діяльності суддів, незважаючи на те, що перетин державних інтересів та особистих інтересів представника судової влади може бути делегітимізуючим фактором [139, с. 5].

Виходячи із наукових висновків М. Гілязевої, можна стверджувати, що і таке соціальне явище, як конфлікт інтересів у правосудді, необхідно визначати як асоціальну дію (бездіяльність). Вона характеризується сукупністю суб'єктивних і об'єктивних чинників, які можуть призвести до виникнення інциденту. Соціальні дії судді або / і громадянина з порушенням правових норм, закріплених у законодавстві, є підставою для визнання суспільно-небезпечного діяння як злочинного із притягненням винних суб'єктів до відповідальності [52, с. 32].

Отже, у правовій думці зокрема і сучасної України загалом сформовано характеристики конфлікту інтересів у правосудді як негативного явища. Крім того, виходячи з природи цього виду конфліктів, його можна вважати неминучою властивістю соціальних спільнот, негативне забарвлення якої обумовлюється несвоєчасним вирішенням або ж взагалі відсутністю врегулювання. Негативні наслідки для суспільних інтересів настають не лише у випадку продовження суб'єктом владних повноважень виконання своїх функцій в умовах конфлікту, а й в результаті породження такою діяльністю сформульованої нами проблеми втрати довіри населення до суду.

З іншого боку, у ході проведення суддівською спільнотою, за сприяння українсько-канадського проекту «Підтримка судової реформи», засідання круглого столу «Конфлікт інтересів та етика у сфері правосуддя», членкиня Ради суддів України попереднього скликання Т. Чумаченко висловила та спробувала обґрунтувати таку тезу: «Суспільство повинно зрозуміти: суддя,

який має приватний інтерес, що іноді призводить до конфлікту інтересів, – не злочинець» [249].

Зазначена думка, безумовно, заслуговує на існування, оскільки нами з'ясовано, що реалізація суддею такої функції, як правосуддя, як і здійснення інших владних повноважень, не може бути цілком захищено від виникнення ситуацій конфлікту інтересів.

О. Боднарчук наголошує, що конфлікт інтересів недоцільно ототожнювати з корупцією, але неадекватне врегулювання конфліктів між приватними інтересами та державними обов'язками держслужбовців може стати підґрунтям для корупції. Точніше ситуації, за яких посадова особа під впливом приватних інтересів неналежним чином виконувала свої службові обов'язки, потрібно розглядати вже не як конфлікт інтересів, а як корупцію [31, с. 36].

Конфлікт інтересів на публічній службі, зокрема у сфері правосуддя, виникає внаслідок наявності можливостей для зловживання владою. Розпорядження владою та участь в управлінні надають суддям можливість управляти значними матеріальними та людськими ресурсами, вони мають широкий доступ до інформації, можуть кардинально впливати на долю конкретної людини, тобто у сфері реалізації публічної влади потенційно існують умови для виникнення конфлікту інтересів [132].

Ситуації, в яких має місце конфлікт між публічними інтересами і приватним інтересом особи, яка, за своїми службовими обов'язками, повинна діяти на користь суспільства, утворюють значний корупційний ризик і через це повинні бути розв'язані саме в правовій площині. Наявність конфлікту інтересів створює передумови для вчинення корупційних діянь, проте ще не є корупцією (адже публічний службовець, перебуваючи в такому конфлікті, може діяти на користь суспільних інтересів всупереч особистим) [132].

Такі варіанти розуміння конфлікту інтересів у правосудді тотожні концепції філософсько-правової антропології, яка підтверджує думку, що соціальна суперечливість і конфліктність складає онтологічне підґрунтя

зародження, розвитку та існування права. С. Бобровник у своєму дисертаційному дослідженні на основі антрополого-комунікативного підходу розглядає суть конфлікту інтересів як «стан двостороннього зв'язку суб'єктів, заснований на правовому протиріччі, що характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними інтересів та слугує причиною розвитку або кризи суспільних відносин» [24, с. 6]. Така позиція дає можливість краще зрозуміти конфліктність усієї сфери правосуддя.

У контексті широкого тлумачення категорії «конфлікт інтересів» варто звернути увагу на доробки О. Черновського, які були одержані в процесі підготовки дисертаційного дослідження на тему: «Юридико-психологічні особливості розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції». Автор відзначає в комунікативній діяльності суду властиві психологічні особливості, зумовлені, передусім, співвідношенням інтересів осіб, які беруть участь у судовому розгляді. Оскільки інтереси окремих осіб, задіяних у справі, можуть не збігатися з метою і завданнями встановлення істини та розслідування злочину, поведінка останніх протидіє діяльності суду з виявлення істини. Цілком зрозуміло, що відносини суду із цими особами мають конфліктний характер і ускладнюють судовий процес. Тому одним із важливих елементів комунікативної діяльності судді є психологічний вплив на них тими засобами і прийомами, що не суперечать закону [262, с. 9]. У цьому випадку виникає запитання чи може виникати у судді конфлікт з іншими учасниками процесу (не в розумінні законодавчо визначеної дефініції), адже суддя є «представником правосуддя» і повинен приймати рішення по справі враховуючи суспільні інтереси, а не приватні.

Охарактеризовані доробки представників сучасних наукових кіл, що займаються подальшим поглибленням знань у сферах правознавства, соціології, політології та інших наук, свідчать про багатовекторність підходів до пізнання механізмів виникнення та способів розв'язання конфліктних ситуацій у правовій площині. Новизна конфлікту інтересів у правосудді як предмета дослідження обумовлює необхідність використання здобутків цих та

багатьох інших суміжних наукових доктрин, у яких розроблялися проблеми конфліктів, а також свідчить про потребу застосування методу міждисциплінарного синтезу для повного розуміння цієї категорії.

Досліджуючи стан розробки проблеми конфлікту інтересів у правосудді потрібно приділити увагу відносно новому міждисциплінарному напрямку – юридичній конфліктології, у рамках якої конфлікт, у тому числі конфлікт інтересів та його правові особливості, розглядаються у зв'язці із державними інституціями, зокрема безпосередньо з правом. Інтенсивний розвиток цього напрямку розпочали російські правознавці – колектив Центру конфліктологічних досліджень Інституту держави та права на чолі з академіком В. Кудрявцевим. Вчені першими на пострадянському просторі розглянули юридичний конфлікт як специфічний предмет наукового аналізу. Крім дослідження поняття, причин, мотивації, динаміки, типології юридичного конфлікту, в цих працях розглянуто саме правові способи вирішення та попередження конфліктів. Ними проведено комплексне дослідження та науковий аналіз, результати яких допомагають у розумінні сфер конфлікту інтересів у правосудді, побудові та вдосконаленні механізмів і процедур його розв'язання [105, с. 39].

Судові та правоохоронні органи, зрештою, всі фахівці-юристи основну частину своєї діяльності приділяють з'ясуванню, розслідуванню, розгляду, попередженню та вирішенню конфліктів. По суті, юридична діяльність починається там, де виникають конфлікти [81, с. 24], тому, що «змістом юридичної діяльності виступають владний розподіл та обмін суспільно-значимих благ та контроль за таким розподілом та обміном, здійснювані за посередництвом соціальних інститутів» [197, с. 22]. Тому важливим є проведення наукових розробок у цій сфері. Юридична конфліктологія вивчає ті конфлікти, які характеризуються правовим аспектом, правовою позицією, пов'язані із реальними правовими відносинами.

Вузькими питання юридичних конфліктів займається юридична конфліктологія як «синтез конфліктологічних проблем з положеннями

юридичної науки». У полі її зору — не лише «чисті» юридичні конфлікти, але і соціальні конфлікти, які набувають юридичної форми на певних етапах свого розвитку [81, с. 25], адже будь-який юридичний конфлікт виникає і розвивається з виникнення протиріччя між суб'єктами конфлікту в межах певної соціальної проблеми, для вирішення якої надалі необхідне правове регулювання. Будь-який спір про права починається з неюридичних домагань — спору про факти, а лише згодом переростає у юридичний конфлікт [118, с. 10].

У межах цієї дисципліни висвітлюється питання можливості правових норм впливати на зародження, наростання і вирішення цих конфліктів, аналізуються шляхи підвищення ефективності такого впливу [17, с. 5].

Органічно поєднуючи конфліктологічну проблематику з правовою, юридична конфліктологія вивчає причини, механізми розвитку, особливості перебігу конфліктів, пов'язаних із застосуванням, зміною або порушенням правових норм, розробляє шляхи розв'язання, пом'якшення, управління і запобігання будь-яким соціальним конфліктам за допомогою юридичного інструментарію [81, с. 24–25].

Можна зробити висновок, що фактично метою цієї галузі є пізнання суті та смислів, попередження чи мирне вирішення конфліктів, розробка сукупності превентивних заходів, спрямованих на налагодження, укріплення та підтримання нормального стану юридичних відносин, — тобто так звана профілактика правових конфліктів [51, с. 19].

Для сфери судової діяльності профілактика конфлікту інтересів буде більш корисною, ніж вирішення або врегулювання вже наявного конфлікту. Тому саме на попередження конфліктів, зокрема, конфлікту інтересів у правосудді, держава спрямовує основні зусилля, які характеризуються впливом на коло можливих учасників конфлікту, мотивацію їх поведінки, об'єкти, сили і засоби, які використовуються для виникнення протистояння [66, с. 106].

Дослідження конфлікту інтересів у правосудді було б неповне без аналізу та інтерпретації нормативних актів, положення яких безпосередньо торкаються заявленої теми. Слід зауважити, що йдеться про двояке опрацювання таких

текстів. Перш за все досліджуються положення чинного (актуального) законодавства, норми якого тут і зараз врегульовують питання конфлікту інтересів у правосудді. Дослідження проблеми конфлікту інтересів у правосудді передбачає і роботу з положеннями законодавства, яке уже не є актуальним, тобто є історично застарілим.

Аналіз законодавства зарубіжних країн дозволить нам прослідкувати закономірності у формуванні юридичного поняття «конфлікт інтересів у правосудді» та механізму вирішення на практиці.

У цьому аспекті варто зазначити, що знання про конфлікт інтересів, добуті за допомогою підходів та методів юридичної конфліктології та осмислені у філософсько-правовому сенсі, не просто доповнюють картину загальнотеоретичних знань про його зміст і суб'єктний склад, а дають можливість виокремити загальні сценарії розвитку конфлікту інтересів у різних сферах державної діяльності, ознаки, що є спільними для усіх його видів, а також зрозуміти, які саме ознаки притаманні лише сфері правосуддя [255].

Підтвердженням зазначених позицій є те, що яким би високоморальним та освіченим не був би суддя, він не може бути позбавлений геть усіх людських вад та слабкостей, які, безумовно, матимуть певний вплив і під час здійснення ним правосуддя. І, що не менш важливо, представники суспільства будуть оцінювати результати його роботи із власних позицій та через призму свого праворозуміння.

Німецький філософ Отфريد Гьофе підкреслює, що людина за своєю природою є дуалістичною істотою, що виявляється в її конфліктно-кооперативності. Кооперативність людини полягає у здатності допомагати іншим, тобто вона проявляється як «позитивна соціальна істота»; вона не є самодостатньою, а «потребує інших людей, живе не тільки для себе, але й для інших», має можливість впорядковувати взаємовідносини з ними, встановлювати певні правила. Водночас у тих випадках, де втілюється позитивна природа людини, потреба права виявляється зайвою. Також слід враховувати, що людина водночас є і «негативною соціальною істотою», яка

фактично протидіє іншим особам і таким чином несе в собі загрозу для них. З цієї загрози, яку люди через їх конфліктну природу становлять одне для одного, і випливає необхідність права як нормативного примусового порядку. Таким чином, конфлікти мають глибокі коріння у природі людини, «представляють антропологічну константу» і таким чином зумовлюють необхідність права [254, с. 300–310].

Онтологічна сутність конфлікту інтересів у правосудді вбачається дослідниками в тому, що це прогнозоване явище, яке цілком піддається свідомому нормативному регулюванню. Таке розуміння конфлікту інтересів у правосудді пояснюється природою появи конфліктних зіткнень у цій сфері, формами взаємодії сторін, інтереси яких беруть участь у конфлікті, їх прагматичною зацікавленістю в результатах і наслідках протиборства. Ця думка відображає проблему конфлікту у сфері правосуддя із суто юридично-позитивістських позицій, звужуючи можливість аналізу юридично-правового конфлікту в межах функціонування суспільства, обмежує його розуміння, зводячи предмет аналізу до нормативно визначених позицій [162, с. 188].

С. Дем'янчук та Г. Юркевич визначають, що конфлікти в управлінській діяльності державних службовців мають власну специфіку, яка зумовлюється, з одного боку, індивідуально-психологічними особливостями державних службовців, а з іншого – особливостями самої діяльності державних службовців, умовами роботи на державній службі, статусом офіційного представника держави тощо. Крім того, існують деякі аспекти управлінської діяльності, що сприяють виникненню конфліктів у сфері державного управління: функціональна «непрописаність» та невизначеність деяких управлінських ситуацій на державній службі під час виконання професійних завдань; нечіткість розмежування сфер повноважень управлінців в органах державної влади; різноманітність методів управлінського впливу на державній службі – адміністративних, організаційних, правових, економічних, психологічних – за їх потенційно однакової ефективності [70, с. 61].

Крім того, норми щодо запобігання конфлікту інтересів довгий час стосувалися лише діяльності судді з розгляду справ та не розповсюджувались на взаємовідносини працівників суддівського корпусу між собою, в ході управління органами суддівського самоврядування, реалізації організаційно-розпорядчих функцій. Хоча законами України «Про запобігання корупції» [186], «Про судоустрій і статус суддів» [192], а також процесуальними кодексами України із використанням передових світових практик зроблено спробу урегулювання конфлікту інтересів і в організаційно-управлінській сфері судової влади, і безпосередньо під час здійснення правосуддя, однак імплементація правових механізмів без відповідних ґрунтовних досліджень вітчизняної правової реальності та комплексного підходу не принесли очікуваного результату.

Крім того, способи та механізми вирішення конфлікту інтересів у правосудді, які досліджуються у наступних розділах цієї роботи, можуть бути дієвими, забезпечувати відповідний баланс між приватними інтересами судді та суспільними інтересами, однак без з'ясування змісту того, що розуміється під цією категорією неможливо визначити дійсні наслідки, які вона детермінує саме для сфери правосуддя. Це значною мірою обумовлює необхідність філософсько-правової рефлексії щодо феномену конфлікту інтересів у правосудді.

У філософсько-правовому аспекті В. Кривцовою проведено значну роботу щодо «філософсько-правового (теоретичного і праксеологічного) осмислення природи й форм юридичних конфліктів у галузі правореалізації та правозастосування з урахуванням сукупності їх спільних рис і специфічних проявів» [115, с. 198]. Йдучи за логікою проведених досліджень змісту, структури та виконуваних функцій, а також отриманих даних про соціальні причини та механізми юридичного конфлікту і вияви його втілення у правовій реальності, можна і конфлікт інтересів у правосудді віднести до однієї з різних форм буття права та специфічного виду правової дійсності.

Аналізуючи здобуті результати, можна побачити значимість досліджень конфлікту інтересів у правосудді при викритті деформацій правової реальності та виявленні прогалин правової системи, подальшому вдосконаленні законодавства й судової практики, виявленні дисбалансів у функціонуванні державно-правових інститутів тощо.

Водночас, якщо юридичний конфлікт, з одного боку, свідчить про порушення справедливих позицій суб'єктів права, а з другого – сприяє (цілком або частково) відновленню справедливого правового порядку, то для конфлікту інтересів у правосудді справедлива лише перша частина такого судження.

Завершення протиборства як у юридичному конфлікті, так і в конфлікті інтересів у правосудді повинно здійснюватись у правовий спосіб на підставі норм закону і застосування правових механізмів, так як, врешті-решт, кінцевою метою є досягнення того ідеального варіанту вирішення конфлікту, що влаштовує усіх учасників, а саме – усунення або врегулювання протиріччя, забезпечення справедливості у взаємовідносинах сторін, які конфліктують.

У дослідженні філософського сенсу юридичного конфлікту С. Бобровник також виділяє його функціональну та праксеологічну сторони [25, с. 31]. Розглядаючи явище юридичного конфлікту як специфічну фіксацію проблем у правовій системі та практиці реалізації законів, вона виокремлює основні його функції, що проявляються у площині правової практики. Розглянемо ці функції та їх актуальність для сфери конфлікту інтересів у правосудді. Так, до них належать: а) відтворення деформацій правової системи або окремих її елементів; б) свідчення про нормальний розвиток та функціонування державно-правових інститутів; в) відображення справедливої вимоги нового правового порядку.

До факторів, що зумовлюють виникнення конфлікту інтересів у правосудді частково будуть актуальними фактори, які згідно з С. Бобровник викликають конфлікти у сфері реалізації суб'єктивних прав, зокрема декларативний характер законоположень, відсутність механізму їх реалізації, колізійність норм різноманітної юридичної сили, нечіткість правового статусу

суб'єктів права; відсутність системи гарантій прав; невідповідність національного законодавства міжнародним стандартам.

Праксеологічну природу конфлікту інтересів у правосудді можна розглянути на основі напрацювань, викладених у монографічному дослідженні Л. Герасіної та М. Панова [51, с. 19], в якому вони чітко вказують, що сутнісні характеристики конфлікту виявляються не в абстрактному соціальному просторі, а саме у сфері юридичної практики, через реальний зв'язок із чинними державно-правовими структурами. Як наслідок, для набуття юридичного значення конфлікту в його протиріччі повинні простежуватися наявні правовідносини або ті чи інші правові елементи, притаманні сторонам, як конфліктують, або їх взаємодії в цілому».

1.2 Методологічні засади дослідження конфлікту інтересів у правосудді

Правознавство в сучасних умовах лібералізації та гуманізації суспільних відносин, які спричинили послаблення державного контролю над життям суспільства, потребує інтелектуальних інвестицій у формі впровадження новітніх технологій та методів пізнання, без яких уже неможливим є науковий прогрес у сфері гуманітарних та суспільствознавчих наук. Розширення понятійного апарату, поява нових термінів, ідей і концепцій дозволяє розширювати проблемне поле дослідження правознавства, а також аналізувати широкий правовий матеріал, робити прогнози та вибудовувати правові моделі. Філософія права як складова правознавства використовує як елементи традиційної методології, так і залучені з інших наук дослідницькі технології [233].

Методологія наукового дослідження пов'язана з певними парадигмами пізнання, які змінюють одна одну. Саме в межах таких парадигм створюються набори принципів, підходів та методів, які застосовуються для вирішення

конкретного наукового завдання. На сьогодні до парадигм, які обґрунтовують філософські засновки методології правознавчих та юридичних наук, відносять такі історичні типи раціональності: класичний, некласичний та пост класичний.

Питання методології філософсько-правових досліджень і нині мають актуальний та неоднозначний характер, оскільки методологія є чинником прогресивного розвитку науки: «Насамперед відзначимо, що кожен новий етап у прогресивному розвитку науки ознаменований подальшим зростанням значення методологічного порядку. Одним з багатьох свідчень цього є поворот в інтенсивній розробці проблем методології, який характерний нині майже для всіх галузей наукового знання. Така інтенсивність пояснюється у першу чергу потребами більш глибокого проникнення і всебічного пізнання складних процесів суспільного буття і перспектив його перетворення. І це звернення науки до пізнання самої себе є характерною тенденцією її сучасного поступального розвитку» [90, с. 20].

Філософія права, досліджуючи складні і неоднозначні правові явища, в залежності від предмету дослідження дозволяє авторів обирати власний методологічний інструментарій, застосування якого максимально сприятиме досягненню поставленої наукової мети. У пострадянській правознавчій та філософсько-правовій літературі ще і у XXI столітті присутні дискусії щодо статусу філософсько-правової методології. При цьому діапазон позицій надзвичайно широкий – від визнання абсолютної самостійності цієї методології до зведення її до технічного, допоміжного інструменту у пізнанні права та правових явищ (про що детально йдеться у статті А. Стовби [229, с. 90]).

Традиційно поняття «методологія» має двоєдине значення – це і сукупність пізнавальних засобів, які використовуються в межах конкретної науки; і галузь знання, яка вивчає способи організації наукової діяльності. Зрозуміло: щодо філософсько-правових досліджень, то в їх межах йдеться про методологію в першому значенні, оскільки друга є предметом зацікавленості такої науки, як філософія науки.

Це поняття є важливою складовою наукового пізнання та сучасної філософії, а його суть розкривається та функціонує у кількох виявах. Так, методологія розглядається як вчення про методи пізнання, в першу чергу наукового; а також як комплекс знань про теорію науки, що має своїм завданням відтворення науки для виявлення закономірностей та специфічних ознак її будови, оптимізації її функціонування.

М. Тарасов розглядає методологію як вчення про власне процес пізнання, його закономірності, основоположні засади та способи, яке спрямоване на отримання нових знань, що дають можливість самостійно вибирати засоби і конструювати процедури ефективного вирішення проблем і завдань науково-дослідницької діяльності [236, с. 73].

Сучасний український правознавець П. Рабінович акцентує увагу на неоднозначності методології та виокремлює декілька її аспектів. У своїх працях П. Рабінович визначає методологію юридичної науки як систему підходів та методів, способів і засобів наукового дослідження і одночасно як вчення, теорію про їх використання в пізнанні державно-правових закономірностей [197, с. 181].

На думку М. Кельмана, у правознавстві методологію слід розглядати як «вчення про структуру, логічну організацію, основоположні засади, методи, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним державно-правових явищ» [90, с. 42], оскільки методологія – це не просто певна кількість методів, засобів чи прийомів, а самостійне вчення про діяльність дослідника, її організацію та форму.

Схожої позиції щодо методології у правознавстві дотримується і Д. Голосніченко, для якого «методологія – це не простий набір певних основоположних понять та категорій, не сукупність прийомів і методів. Це більш ємне поняття. Методологія є теоретичним обґрунтуванням доцільності застосування відповідних підходів і способів, які використовуються для проведення певного теоретико-юридичного дослідження, а також дібрана на

науковій основі для означеної мети система прийомів і способів, тобто відповідних методів» [55, с. 10].

Загалом, слід погодитись із визначенням методології як впорядкованої сукупності знань про методи, їх використання, прийоми та засоби пізнання, за допомогою яких відбувається процес отримання інформації. Водночас не варто відкидати погляди, що характеризують методологію як інтегральне явище [90, с. 46], яке об'єднує в собі низку складових: і світогляд, і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, і загальні філософські закони та категорії, і загально- та приватно-наукові методи.

Специфіка об'єкта і предмета нашого дослідження, його мети і поставлених завдань обумовлюють використання конкретно визначених підходів та сукупності методів, від правильності і влучності підбору яких залежатиме точність та ефективність отриманих результатів та сформульованих висновків.

Методологія філософсько-правових досліджень сьогодні є поліцентричною та плюралістичною, що відповідає мейстримам сучасної неklasичної гуманітаристики, але з урахуванням, застосуванням та визнанням ефективності елементів класичної методології: «Процеси стрімких і кардинальних соціально-економічних, політичних, ідеологічних, культурно-ментальних, інформаційно-технологічних та інших трансформацій, які охопили сучасне суспільство на рубежі XX–XXI століть, не могли не відобразитися на стані методології гуманітарної науки в цілому і правознавства зокрема. Відмова від «єдино правильного» методу пізнання, пов'язана зі зміною ідеології, переоцінкою цінностей, сум'яттям умів, втратою соціальних орієнтирів тощо, породили кризові явища в цій сфері» [267].

Плюралістичність філософсько-правової методології є визнанням недоцільності формування однієї, єдино істинної системи уявлень про право та його явища. Плюралістичність філософії права та її методології є також її якісною характеристикою, яка відрізняє її від методології правових та юридичних наук, про що аргументовано заявляє М. Костицький: «... коли

йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології слід «розташувати» по горизонталі й використовувати їх може вчений за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Необов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів. Методологія як учення необхідна, насамперед, ученому для розвитку наукового світогляду, який необов'язково має бути «правовірним» діалектиком, юснатуралістом, позитивістом, синергетиком та ін.» [109, с. 27].

Сучасне правознавство має розвинутий понятійний апарат, складну систему методів, засобів та прийомів для дослідження обраного об'єкта на тлі відносності наукової істини та безкінечності пізнання як процесу. Правове та філософсько-правове знання постійно ускладнюються (як інтенсивно, так і екстенсивно), а це у свою чергою, сприяє появі нових інтерпретацій, виявленню нових закономірностей, формалізації нових понять, формуванню нових теорій та концепцій. Результатом саме такого стану в царині методології правознавства і філософії права є формування так званого «динамічного праворозуміння», в руслі якого, з методологічної точки зору, і виконане це дослідження. Одним із надбань сучасної некласичної філософсько-правової методології є «динамічне праворозуміння», в межах якого співіснують діалектичний, синергетичний, герменевтичний, соціокультурний та антропологічний методологічні підходи. Усі ці підходи, зберігаючи власну специфіку, мають спільну рису – визнання права та його явищ динамічними, мінливими феноменами, значною мірою детермінованими історичними, соціальними та історичними чинниками [229, с. 93].

Методологію філософсько-правового дослідження конфлікту інтересів у нашій роботі склала сукупність низку підходів, методів та принципів у межах конкретного праворозуміння. Відбір способів, за допомогою яких можливе

дослідження конфлікту інтересів у правосудді з філософсько-правових позицій, здійснений з урахуванням різних методологічних концепцій, зокрема класичної і посткласичної, які дають можливість багатостороннього вивчення предмета дослідження. Не відкидаючи досягнення класичної методології, все ж більше будемо послуговуватися сучасними доробками некласичної методології наукових досліджень, враховуючи, що право та правові явища є багатогранними явищами, які неможливо пізнати лише за допомогою однієї теорії права, а використовують поєднання методологій кількох та базових типів праворозуміння, що дозволяє зрозуміти справжній зміст права [60, с. 19–21].

Обрана методологія дозволяє: 1) здійснити дослідження, зважаючи на специфіку його об'єкта і предмета; 2) розглянути еволюцію конфлікту інтересів у правосудді як поняття та явища соціального життя; 3) проаналізувати філософсько-правові підходи до цієї проблеми, стан її дослідження; 4) об'єктивно та різносторонньо висвітлити й проаналізувати підходи до пояснення категорії «конфлікт інтересів у правосудді»; 5) сформулювати висновки та рекомендації, що матимуть практичну значимість.

Наукове дослідження сьогодні у своїй методології обов'язково містить такий архітектонічний елемент, як методологічний підхід. Методологічний підхід у правових дослідженнях визначає науковий пошук, який у своїх працях А. Фальковський називає як «стратегію сприйняття права крізь призму певної світоглядної ідеї, яка певною мірою впливає на процес його дослідження та інтерпретацію отриманих результатів» [250, с. 41].

Потребу в застосуванні тих чи інших методологічних підходів у правових дослідженнях науковець виводить із сукупності результатів, досягнення яких очікується. Так, можна виділити прогнозовані результати в таких напрямках: доповнення наявного динамічного типу праворозуміння знаннями щодо конфлікту інтересів у правосудді як інтегрального правового явища; в гносеологічній сфері – в отриманні нових наукових знань, що характеризуватимуться як обґрунтовані, цілісні, системні та істинні; в

аксіологічній – встановити його ціннісну складову в подоланні та запобіганні конфліктам інтересів у правосудді.

Врахування новітніх методологічних орієнтувань у сфері філософсько-правової методології зумовило специфіку методологічного інструментарію для дослідження конфліктів інтересів у правосудді.

Застосування діалектичного підходу в межах цієї роботи зумовлене визнанням динамічної природи права та правових явищ, яка виявляється у визнанні їх мінливого, рухомого і процесуального, по суті, характеру. Слід зауважити, що мінливе розуміється нами як «універсальний онтологічний термін грецьке *δύναμις* відсилає до одного із сенсів буття в аристотелівському реєстрі сенсів — до *δυνάμει δν*, тобто до того, що може бути або не бути певним оформленим суцям» [263, с. 60.]. На думку А. Стовби, динамічність права (а отже – і правових явищ) означає не лише його «рухливість», «мінливість» або «текучість», а першопочатково, у значенні грецького *δύναμις* вкорінене щось більше: динамічність в цьому сенсі означає спробу трактувати конкретне явище як правове, водночас як воно за інших обставин могло бути іншим (неправовим, поза правовим) або зовсім не існувати [229, с. 95].

Діалектичний підхід уможливив розуміння конфлікту інтересів у правосудді в єдності стійких взаємозв'язків права, держави, правосуддя, людини і її прав та свобод, правових цінностей, глобалізаційних процесів тощо. Будь-яка наукова розробка спрямована на отримання нової інформації та подальше її раціональне практичне використання. Філософсько-правове дослідження конфлікту інтересів у правосудді покликане сприяти отриманню нових знань про загальні закономірності виникнення, розвитку та існування зазначеного явища, його взаємозв'язків з однопорядковими та суміжними соціальними явищами. Одним із завдань нашого дослідження є і пізнання конфлікту інтересів у правосудді як елемента соціального буття, явища правової реальності через призму антропоцентризму та цінностей.

Синергетичний підхід забезпечив можливість у ході аналізу вітчизняного законодавства з питань врегулювання конфлікту інтересів визначити ефективні

рішення, а також слабкі сторони окремих механізмів. Синергетичний підхід сьогодні є одним із наймолодших у сфері гуманітарних наук. Правознавство як напрям наукових досліджень досить пізно стало послуговуватися пізнавальним потенціалом синергетики. Водночас, синергетичні пізнавальні інструменти сприяють кращому розумінню процесів утворення та розвитку правових явищ, процесів соціальної самоорганізації, які виявляються на всіх рівнях соціального життя. Синергетичний підхід дозволяє відобразити уявлення про відкритість і складність правових явищ, зокрема і явища конфлікту інтересів у правовій площині. Завдяки своїм функціям синергетичний підхід сприяє адаптації посткласичної наукової парадигми в царину правознавства; уможлиблює дослідження об'єкта як системи, яка самоорганізується та саморозвивається.

Системний підхід використаний під час дослідження проблеми конфлікту інтересів у правосудді в цілому. Він передбачає розгляд усіх елементів, що становлять систему як єдине ціле. Нині системний підхід є одним із універсальних методологічних підходів у науковому пізнанні, оскільки його «мета і завдання полягають у дослідженнях певних об'єктів як складних систем. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення. Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. За таких умов цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи» [128].

Застосовуючи системний підхід, слід дотримуватись загальних рекомендацій, розроблених О. Шараповим, а саме: визначити межі конфлікту інтересів у правосудді як досліджуваної системи; надсистеми, які охоплюють предмет дослідження; основні закономірності, характерні ознаки та напрямки розвитку системи; роль системи; склад та структуру системи; функції

компонентів системи; причини поєднання окремих частин у систему; зв'язки системи із зовнішнім середовищем; систему як таку, що розвивається [269, с. 42]. Розгляд поняття «конфлікт інтересів» як надсистеми дає змогу виявити його складові, виокремити критерії їх поділу, охарактеризувати їх.

Застосування *антропологічного підходу* в межах цього дослідження є виправданим і необхідним, оскільки для секулярного сьогодення актуальною є свідомо-раціональна діяльність людина, яка здатна змінювати ландшафт правової реальності. Антропологічний підхід у філософсько-правових дослідженнях загалом і питань конфліктів інтересів у правосудді «відповідає вимогам «життєвого світу» сучасної науки, оскільки сучасна наука та практика орієнтуються на «людиномірність буття», яке виявляється в нерозривній єдності гносеологічного моменту (суб'єктно-об'єктної єдності людини і правової реальності) та онтологічних орієнтацій» [44, с. 123].

На думку А. Саїдова, популяризація антропологічного підходу у правознавстві обумовлена низкою об'єктивних передумов: посиленням і поширенням процесів гуманізації у царині правознавства; особливостями буття людини у праві і людини правової у різних правових, культурних, ідеологічних системах, а також утвердженням свободи людини; розвитком інституційних елементів громадянського суспільства; розвитком традиційних правових систем, які характеризуються подієвими рисами й тенденціями; розширенням культурних, наукових та економічних зв'язків між державами [97, с. 312].

А В. Шапка й Й. Бобров переконані в тому, що ключовими причинами формування і розвитку антропологічного підходу до дослідження права, який виник на стику етнології, філософської антропології, правознавства, соціології, культурології, історії і філософії, є дві групи чинників: практичні, які обумовлені серйозними історичними подіями ХХ століття – запереченням людської свободи, а в подальшому визнанням прав людини вищою цінністю; теоретичні (обумовлені кризою загальної теорії права). У цьому випадку антропологічний підхід став інструментом подолання вузькості традиційної

«догматизованої» юридичної науки і результатом синтезу наявних сьогодні концепцій права [267].

Застосування соціокультурного підходу в межах цього дослідження підтвердило тезу про те, що дефінітивні норми конфлікту інтересів, закріплені у законодавстві різних країн, у тому числі й із розвиненими демократіями, не можуть братися як спільний знаменник під час визначення цього поняття, а при включенні до законодавства універсальних моделей інших держав, запропонованих міжнародними організаціями, не повинно допускатись як безспірне копіювання чи сліпа імплементація.

Іншим важливим елементом дослідження є методи. Для досягнення поставленої мети і завдань, забезпечення достовірності отриманих результатів та висновків має бути використано комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що ґрунтуються на вимогах об'єктивного і всебічного аналізу суспільних явищ правового характеру.

У гуманітарних та соціальних науках методи пізнання мають складну об'єктивно-суб'єктивну основу та природу. З одного боку, вони об'єктивні, так як залежать від об'єкта пізнання, рівня накопичених знань, світогляду суспільства. З іншого – суб'єктивні, бо обираються суб'єктом пізнання, виходячи із його вподобань.

Поставлені завдання вимагають застосування кількох груп методів. Так, першою такою групою є філософські або світоглядні методи. Зазначені методи складають основу будь-якого дослідження, оскільки охоплюють пізнання найбільш загальних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування явищ, понять та категорій. «На основі філософської методології створюється філософсько-світоглядний фундамент, що ґрунтується на різних теоріях, концепціях, парадигмах, вироблених у процесі людської діяльності [214, с. 413].

Підґрунтя використання цієї групи методів тісно пов'язано із необхідністю впорядкувати загальні знання про об'єкт дослідження та дотичні сфери, виділити загальні закони його розвитку.

У рамках пізнання об'єкта дослідження актуальними є діалектичний, метафізичний, феноменологічний, герменевтичний та інші філософські методи.

Основа діалектичного методу поєднана із змістом законів діалектики, а саме: єдності й боротьби протилежностей, який викриває закономірності зародження та процесу розвитку певних явищ і понять шляхом аналізу протилежностей; взаємного переходу кількісних змін у якісні, що сприяє аналізу певної кількості інформації, отриманню висновків; заперечення, зміст якого зводиться до появи нових знань внаслідок заперечення вже наявних.

Дослідження конфлікту інтересів у правосудді було б неповним без використання загальнонаукових методів. Одним із ефективним методом дослідження є історичний метод, який має подвійне застосування: по-перше, за його допомогою можливо прослідкувати генезу поняття «конфлікт інтересів у правосудді», а по-друге, виокремити основні етапи та тенденції розвитку явища конфлікту інтересів у правосудді.

До загальнонаукових методів належать ті, що притаманні переважній більшості або групі наук. З таких методів з метою дослідження важливим є *історичний метод* як один із базових під час аналізу генези поняття та явища конфлікту інтересів у правосудді, адже кожне правове та політико-правове явище має свою історію становлення, а кожне правове чи філософсько-правове поняття – історію свого формування. Відповідно до історичного методу всі правові явища повинні досліджуватися з урахуванням специфічних умов життя окремих народів і держав, з обов'язковим урахуванням історичних традицій, ментальних характеристик, особливостей культури, звичаїв та соціокультурного коріння [146, с. 19].

Завдяки пізнавальним можливостям цього методу можливо визначити етапи становлення та формування основних підходів у розумінні конфлікту інтересів у правосудді у світовій та вітчизняній науковій думці, а також застосування історичного методу сприяло оцінці попередньої практики подолання та нівеляції конфлікту інтересів у правосудді, враховуючи, що ця практика є історично детермінованою, відповідає конкретному історичному

розвитку конкретної держави. Вказаний метод є ефективним у межах нашого дослідження ще й тому, що наявною є багата фактологічна база конфліктів інтересів у правосудді, яка дає нам можливість зрозуміти наслідки ігнорування цього явища, його невчасного врегулювання або недосконалості механізмів запобігання, які допускались упродовж багатьох століть та описані у розрізнених історичних та правових документах, працях істориків та філософів.

Герменевтичний метод та його евристичні можливості мають слугувати в межах цього дослідження обґрунтування тези про те, що «єдиною («вродженою») мотиваційною тенденцією, яка притаманна кожному юристу-професіоналу (правозастосовцю) та яка об'єднує усіх юристів, є прагнення пошуку і реалізації норми права» [232]. На думку В. Суслова, правозастосування органічно пов'язане із розумінням тексту закону та його інтерпретацією, що дозволяє зробити висновок про «двозначність результату декодування тексту і мови як носіїв інформації або посередників між автором і читачем. Образно кажучи, між ідеєю і розумінням ідеї (духом і буквою закону щодо права) виявляється посередники у формі носія інформації (тексту чи мови). В результаті розуміння правової норми законодавця і розумінням правової норми правозастосувача виникає проміжок, в який вкладається намір правозастосувача, який, можливо, спотворює саму ідею, яка була закладена в законі. В такому випадку обговорюється проблема тотожності образу і його символу, де образ – це та правова ідея, те правило, яке мав на увазі законодавець в процесі написання правової норми, а символ – це текст, який одержали в результаті підготовки правової норми законодавцем, який читається правозастосувачем в процесі реалізації правової норми» [232].

Герменевтичний метод як один із інструментів дослідження конфлікту інтересів у правосудді необхідний для тлумачення юридичних текстів, які можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів, а також наукових монографій і інших письмових праць учених [64, с. 75]. Гносеологічні можливості герменевтичного методу направлені на розкриття

сутності конфлікту інтересів у правосудді, а також інтерпретації основних напрацювань в означеній нами проблематиці соціальних мислителів та правознавців, представників вітчизняної філософсько-правової думки, основних положень наукових праць та нормативно-правових документів.

Формально-юридичний метод буде незамінним у процесі проведення аналізу вітчизняних, зарубіжних та міжнародно-правових нормативно-правових актів у сфері врегулювання конфлікту інтересів. Використання формально-догматичного (або техніко-юридичного) методу є необхідним у процесі дослідження конфлікту інтересів у правосудді, оскільки він застосовується для вивчення нормативного матеріалу. Суть цього методу полягає у з'ясуванні змісту та значимості норми права, виходячи з її змісту, тобто із розкриття догми права. Формально-догматичний метод має обмежену сферу застосування, оскільки є значимим для процесу розробки і реалізації права як цілісного явища (у сучасності право є підконтрольним суспільству і державі). Слід мати на увазі, що формально-догматичний метод вивчає позитивне право як таке, не пов'язуючи його з економікою, політикою, етикою та іншими суспільними і гуманітарними науками, що і обумовлює його предмет дослідження – право в чистому вигляді, понятійний апарат права, його структура, моделі та юридична техніка. Також за допомогою формально-догматичного методу «здійснюються дослідження, які спрямовані на формування наукових визначень; виокремлення напрямів юридичної діяльності тощо. Для юридичної науки має значення розмежування мови і метамови права. Правова мова – мова юриспруденції та її основних дисциплін, наприклад, теорії держави і права, конституційного права та ін.» [171]. Застосування вказаного методу до дослідження конфлікту інтересів у правосудді передбачає визнання умовності теоретичної моделі конфлікту інтересів у правосудді; віднаходження системних взаємозв'язків між категоріями, які «працюють» в цьому дослідженні.

У межах цього дослідження також мало місце застосування семантичних прийомів, які дозволили встановити відповідність одиниць мови явищам

правової дійсності, які позначаються відповідними символами. Таким чином можна виявити значення слів і виразів, які є вже усталеними і вживаними, але при цьому коректним буде встановлення наукового, спеціально-юридичного змісту співзвучних понять. Це все спонукає до проведення додаткових спеціальних досліджень відповідних термінів. «Конфлікт інтересів у правосудді», з такої точки зору, є предметом зацікавлення багатьох наук (філософії, етики, права, психології соціології), і при цьому кожна наука має власне бачення у вивченні й своє галузеве розуміння цього поняття відповідно до об'єкта науки.

Щодо наукових принципів, які лежать в основі цього дослідження конфліктів інтересів у правосудді, то ними є: принцип об'єктивності як вимога розгляду правових явищ у їх багатогранності та багатоаспектності, з урахуванням усіх позитивних і негативних аспектів, з максимальною дистанційованістю від їх суб'єктивного сприйняття та оцінки; принцип всебічності й повноти як умова дослідження різних аспектів конфліктів інтересів у правосудді [238, с. 21]

Висновки до Розділу 1

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що історичний та правовий аналіз стану розробленості категорії «конфлікт інтересів» свідчить про глибоку історію вивчення та осмислення цієї проблеми у світовому співтоваристві. Обрана тема для дослідження є багатоаспектною, що потребує залучення напрацювань з гуманітаристики і суспільствознавчих наук. Наявні сучасні юридико-правові дослідження конфлікту інтересів у правосудді мають чітко виражену галузеву приналежність та висвітлюють вказані питання з позитивістської точки зору. Останнє означає, що вчені працюють з положеннями чинного законодавства, порівнюючи вітчизняне законодавство із законодавством інших держав та Європейського Союзу, але при цьому не досліджують витoki та світоглядну обумовленість конфлікту інтересів у правосудді. Разом з цим, багатовекторність означеної наукової проблеми

потребує комплексного філософсько-правового дослідження з урахуванням досягнень таких наук, як: філософія, культурологія, історія права, теорія права та ін.

На цей час науковцями сформульовано визначення конфлікту інтересів, виділено його ознаки, суть, способи впливу на суспільні відносини. Чітка інституалізація, чи то виділення зазначеного явища в окрему правову категорію, відбулась на науковому рівні як безспірний факт, про що свідчить те, що підсистеми як конфлікт інтересів у правосудді залишаються недостатньо розкритими, що актуалізує зазначене дослідження.

Філософсько-правові дослідження правосуддя в Україні мають практичний характер, оскільки акцентують свою увагу здебільшого на практичному аналізі права, надміру не зосереджуючись над його статичними сенсами. Саме такі властивості актуалізують ці дослідження та сприяють розширенню філософсько-правових напрацювань під час вирішення концептуальних проблем на українській правовій ниві. Конфлікт інтересів у правосудді як багатогранне та складне явище може бути предметом філософсько-правового осмислення.

Дослідження конфлікту інтересів у правосудді з філософсько-правових позицій передбачає застосування авторської методології, яка представлена синтезом методологічних підходів, загальнонаукових та спеціальних методів. З такої точки зору, конфлікт інтересів у правосудді осмислюється як цілісний феномен правової дійсності, що іманентний людським спільнотам з моменту виникнення публічної влади, а також сформулювати низку нових наукових положень та висновків.

Вбачається, що специфіка конфлікту інтересів у правосудді найбільш повно може бути розкрита в межах «динамічного праворозуміння». «Динамічне праворозуміння» передбачає застосування діалектичного, синергетичного, герменевтичного, соціокультурного та антропологічного методологічних підходів для дослідження правових явищ як динамічних, мінливих феноменів, які детермінуються історичними, соціальними та історичними чинниками.

РОЗДІЛ 2

КАТЕГОРІЯ «КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОСУДДІ» У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

2.1 Поняття категорії «конфлікт інтересів у правосудді»

Поняття «конфлікт інтересів» може бути предметом філософського зацікавлення, оскільки зіткнення суб'єктивних бажань і прагнень є іманентною складовою людського життя. Розуміння змісту конфлікту інтересів у правосудді є одним із напрямків з'ясування специфіки соціальних відносин та онтології людського буття. Коректне розуміння специфіки конфлікту інтересів у правосудді покликане сприяти виробленню стратегії запобігання таким конфліктам та ліквідації наслідків розгортання таких конфліктів.

Попри наявні наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених, у науці досі відсутнє одностайне розуміння цього поняття. До того ж, незважаючи на те, що у нормативних документах це поняття є вживаним, його змістовне наповнення та дефініційність не влаштовує науковців. Тому доцільно проаналізувати значення категорії «конфлікт інтересів у правосудді» через сутнісне розуміння конфлікту та інтересів і встановити специфічні ознаки в діяльності судів під час здійснення правосуддя.

Спершу проаналізуємо категорію «конфлікт», звернемося до тлумачних словників. Так, у «Академічному тлумачному словнику української мови» зазначається, що конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка. В іншому значенні це – ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички; або ж суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору [220, с. 274].

У «Словнику української мови» за редакцією І. Білодіда є декілька визначень поняття «конфлікт»: 1) зіткнення протилежних інтересів, думок,

поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка; 2) ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички; 3) суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору [218, с. 274].

У «Філософському енциклопедичному словнику» під конфліктом розуміється зіткнення інтересів, мотивів, тенденцій, суб'єктів суспільного життя. У межах системи як певної цілісності елементи (складові частини) перебувають в конфлікті з іншими елементами системи за умови, що «відкрите виявлення» інтересів, мотивів, мети одних елементів системи з необхідністю активізує дії протилежних інтересів, мотивів системи. Зародження конфлікту можливе лише тоді, коли в межах цілісної системи на одному рівні перебувають неідентичні у своїх виявах елементи; відповідно конфлікт визначається як певна об'єктивація взаємодії неідентичних елементів [252, с. 299].

Тобто конфлікт розуміється як протиборство двох різних, протилежних величин. Так, як зазначає Л. Скібіцька, конфлікт – це протиріччя, які виникають між людьми, колективами в процесі їх сумісної трудової діяльності через непорозуміння або протилежність інтересів, відсутність злагоди між двома або більше сторонами [216, с. 384]. Очевидно, що у вказаному визначенні автор необґрунтовано звужує зміст категорії «конфлікт» лише до прагматичного, буденного значення, залишаючи поза увагою внутрішні, особистісні конфлікти в особи.

У свою чергу М. Пірен, виділяє для конфліктології такі основні структурні елементи конфлікту: сторони, що конфліктують, зона розбіжностей, яка включає предмет, факт, проблему, уявлення про ситуацію, мотиви, дії [174, с. 39–40]. До того ж автор звертає увагу, що конфлікти – це динаміка, джерело змін у суспільних та особистісних відносинах, з чим варто погодитися.

Досить цікавим є визначення А. Анцупова та С. Баклановського, які зазначають, що конфлікт можна визначити як спосіб розвитку і завершення певних протиріч. Розглядаючи його в системі соціальної взаємодії, потрібно

вказати на свідомий характер скоєних дій, на сприйняття протиріч суб'єктами конфлікту і самої ситуації в цілому. У такому випадку соціальний конфлікт можна визначити як найбільш гострий спосіб розвитку і завершення протиріч, що виникають у процесі соціальної взаємодії, яка полягає в протидії суб'єктів конфлікту [10, с. 212].

Варто звернути увагу на визначення С. Гусарєва, який під конфліктом розуміє конкретний випадок загострення соціальних суперечностей, який є одним із видів зіткнення соціальних спільнот – класів, націй, держав, соціальних груп, соціальних інститутів та ін., що зумовлено протилежністю або суттєвими відмінностями їх інтересів, цілей, мети розвитку. Науковці звертають увагу на те, що найбільш поширеним є визначення конфлікту через соціальні суперечності. У науковій літературі склалося поняття соціального конфлікту, під яким звичайно мають на увазі той вид протистояння, в якому сторони намагаються захопити територію або ресурси, погрожують іншим суб'єктам, посягають на їхні інтереси таким чином, що боротьба набуває форми нападу або оборони [64, с. 338].

Як зазначає М. Примут, конфлікт у буквальному перекладі означає «зіткнення», оскільки воно виникає тоді, коли люди починають усвідомлювати, що їхні інтереси, потреби, мета не можуть бути задоволеними в разі збереження наявної системи соціальних відносин і починають діяти так, аби змінити ситуацію. Залежно від змісту, характеру та спрямованості таких дій, конфлікт може наростати, пом'якшуватись або розв'язуватись. Тобто конфлікт – це зіткнення протилежних цілей, позицій, поглядів суб'єктів соціальної взаємодії, які усвідомлюють суперечливість своїх інтересів [183, с. 458].

Таким чином, існує декілька підходів до розуміння категорії «конфлікт». З одного боку, це протиріччя, з іншого – це спосіб їх завершення. З метою нашого дослідження буде використовуватися саме другий підхід, адже конфлікт не є синонімом протиріччя. Так, протиріччя це – протилежність інтересів (звичайно суспільних, класових); становище, за якого якому щонебудь одне виключає інше, несумісне з ним або протилежне йому;

невідповідність чого-небудь чомусь [218, с. 846]. Більше того, протиріччя можуть існувати і без свого вирішення, тобто є невичерпними. У свою чергу, конфлікт має темпоральні межі та може бути вирішений.

Складність цього дослідження полягає в тому, що основне його поняття «конфлікт інтересів у правосудді» є синтетичним, тобто утвореним із декількох змістовно неоднозначних лексем. Це є складним не лише з морфологічного та лексичного погляду. Йдеться про проблемні питання змістовного наповнення понять, які актуальні у царині вітчизняного правознавства і філософії права зокрема. До проблеми неоднозначності поняття «конфлікт інтересів» додається ще один проблемний момент: яке змістовне наповнення мають поняття «суд», «судочинство», «законочинство» і «правосуддя». Актуальним є розуміння того, що «концепт, поняття і значення – це сутності, які не підлягають безпосередньому спостереженню. Тому, обговорюючи будь-яку з цих сутностей, важливо пам'ятати, що ми зіставляємо всього лише наші гіпотези щодо того, чим, на наш погляд, можуть бути або не бути концепти, поняття, значення» [76, с. 236].

Неоднозначність змістовного наповнення цих понять спричиняє постановку уточнюючих питань, відповіді на які повинні сформулювати об'єктивне уявлення про ландшафт правової та юридичної реальності, а це, у свою чергу, тягне за собою питання системно-структурних та ієрархічних зв'язків між явищами, які позначають цими поняттями. На прикладі наявних позицій щодо змістовного наповнення зазначених понять визначимося із авторською позицією щодо поняття «правосуддя», яка і буде ключовою в процесі досягнення поставлених наукових завдань.

У науковій літературі вказані нами поняття інколи використовуються як синоніми або підміняють одне одного, або є тотожними залежно від контексту. Відповідно до позитивістського праворозуміння, яке є підвалиною теорії права та теоретичною основою юриспруденції, недоцільним та неважливим є розмежування судочинства і правосуддя. Мета цього підрозділу полягає в тому, щоб продемонструвати суттєві відмінності у змісті понять «суд»,

«судочинство», «законачинство» і «правосуддя» залежно від обраного типу праворозуміння як основи наукового дослідження. У нашому випадку йдеться про змістовну складову поняття «конфлікт інтересів у правосудді» та шляхів подолання цього явища.

Поняття «суд», «судочинство», «законачинство» і «правосуддя» позначають схожі між собою явища правового життя і, на перший погляд, можуть не диференціюватися. Поняття «суд», «судочинство», «правосуддя» є більш звичними, опрацьованими та вживанішими, на відміну від поняття «законачинство». Ще раз підкреслимо, що явища, які сьогодні позначаються вказаними поняттями, є генетично першими, старшими, аніж поняття, які їх позначають. Щодо поняття «законачинство», то його слід розуміти як таким, що позначає особливий вид судочинства, який реалізується відповідно до чинного законодавства, тобто з дотриманням букви, а не духу закону. Прикладом явища законачинства можна вважати реалії радянського судочинства.

На думку дослідниці феномену судової влади як соціокультурного явища О. Кошової, поняття «суд» у східнослов'янських мовах є полісемантичним, оскільки судом називають приміщення суду або конкретний територіальний суд (районний, обласний тощо); склад суду. Сьогодні все частіше трапляється розуміння суду як органу, що здійснює судову владу. Суд як носій судової влади є соціальним арбітром у спірних питаннях, які мають правовий характер. Саме завдяки цьому відбувається забезпечення прав людини на судовий захист, що є одним із важливих показників рівня розвитку демократії в окремо взятій державі. Надаючи особливого значення цьому аспекту, це положення знаходить закріплення у конституціях сучасних держав [110, с.8].

У сучасній юридичній літературі на пострадянському просторі трапляються різні дефініції поняття «правосуддя»: суперечки тривають як щодо змісту цього поняття, так і меж функціонування явища, яке поймається правосуддям. Наявні дискусійні питання щодо поняття «правосуддя» мають цілком логічне пояснення – процеси лібералізації усіх

сфер суспільного життя та постійне ускладнення цього життя унеможливили існування і функціонування традиційних понять. Традиційні поняття трансформуються за рахунок розширення або корекції свого змістовного наповнення, а також за рахунок формування «уточнюючих» понять щодо родового поняття. У випадку з поняттям «правосуддя» йдеться про те, що недостатнім є його використання в тому вигляді, в якому воно існувало в юридичних текстах, у законах та правничій літературі. Традиційно поняття «правосуддя» пов'язувалося із судовою діяльністю з діяльністю судових органів, але в останні десятиліття з'явилися такі поняття, як: «відновне правосуддя», «превентивне правосуддя», «альтернативне правосуддя». І відтепер під великим сумнівом є органічний зв'язок правосуддя і діяльності судових органів, оскільки невирішеною є низка питань і у традиційному розумінні правосуддя: чи є правосуддям діяльність судді з примирення (мирова угода); актом правосуддя є лише рішення суду першої інстанції чи актами правосуддя є усі без винятку визначення суду першої інстанції; чи є актом правосуддя судовий наказ; чи є правосуддям діяльність суду у непозовних впровадженнях; чи можна вважати правосуддям діяльність вищих судів з перевірки законності та обґрунтованості вже винесених судових рішень; чи можна вважати правосуддям (в кримінальному процесі) контролюючу діяльність суду на етапі дізнання і попереднього слідства [193, с. 48].

Сьогодні в юридичній літературі існують два погляди щодо розуміння поняття «правосуддя». Перша – інституційна – трактує правосуддя як специфічну діяльність держави або функцію судової влади, яка спрямована на вирішення різних спорів. За такого підходу, основною ознакою правосуддя є те, що воно здійснюється винятково від імені держави і лише судами.

Прихильники функціонального підходу пропонують під правосуддям розуміти самотійний вид державної діяльності, яка здійснюється лише судами зі здійснення правосуддя і спрямована на вирішення і розгляд юридичних справ у процесуальних нормах через здійснення правозастосовної діяльності та винесення рішень, які забезпечуються державним примусом.

Правосуддя є єдиним поняттям (немає суттєвої різниці між правосуддям у розгляді кримінальних чи цивільних справ), разом з цим беззаперечним є факт того, що правосуддя є явищем багатограним, оскільки він є бінарним за своїм призначенням (він є діяльністю суду з вирішення різноманітних спорів і одночасно синонімом справедливості) [206, с. 199].

З такого погляду правосуддя органічно пов'язане з мораллю, що виводить його розуміння в природничо-правову площину. До прикладу в англomовних країнах терміни правосуддя та справедливість позначені одним терміном *justice* [87, с. 578], що ніби теж надає одного значення цим поняттям. Для слов'янських мов також характерним є ототожнення понять «справедливість» і «правда».

В. Кудрявцев у своєму монографічному дослідженні «Юридичний конфлікт: сфери і механізми» визначив поняття «юридичний конфлікт», проаналізував його динаміку та типологію, показав обсяг конфліктних взаємин, дослідив шляхи подолання конфліктів юридичними засобами та аргументував положення про юридичний конфлікт як про протиборство сторін за наявності у ньому юридичних елементів [118, с. 10].

Схожих поглядів дотримується і Н. Свиридюк, звертаючи увагу на те, що «юридичний конфлікт здійснюється в межах певної процедури, його логічною основою є досить чітка й переконлива аргументація, а розв'язання такого конфлікту, як правило, формалізоване й санкціоноване волею держави або принципами і нормами права. Тому юридичний конфлікт у широкому розумінні – це будь-який соціальний конфлікт, що має хоча б один елемент, який характеризується юридичним змістом» [210, с. 7].

Для В. Криволапчука очевидним є той факт, що обов'язковою умовою визнання конфлікту юридичним є наявність у його предметі спірного юридичного факту, який простежується у змісті конфліктного інциденту; і далі – можливість розв'язання (припинення) протиборства сторін за допомогою правових процедур [112, с. 8]. Натомість М. Олексюк зазначає, що юридичний

конфлікт є специфічним протиборством сторін, за умов якого хоча б один із цих елементів володіє юридичним характером [161, с. 449].

У сучасній науці між науковцями активно ведеться дискусія щодо розмежування понять «юридичний» та «правовий» конфлікт. Таке розмежування можливе з позицій природничо-правового праворозуміння, в межах якого, по-перше, категорія «правове» за обсягом ширша, ніж «юридичне», по-друге, вибір терміна «юридичний» як більш коректного є доречним у разі здійснення логічного наголосу на формальних засадах виникнення правових конфліктів [23, с. 178]. Відповідно до обраного нами позитивістського праворозуміння, юридичний конфлікт має специфічну ознаку, що відрізняє його від соціального, а саме: можливість породжувати, змінювати правовідносини та правовий статус суб'єктів цих правовідносин.

Потрібно звернути увагу на те, що зміст поняття «правосуддя» у вітчизняній правовій науці є предметом постійних дискусій та на цей час сформувалось кілька підходів до його визначення. У рамках одних підходів багатьма науковцями правосуддя ототожнюється із судочинством, у інших – критикується такий підхід.

Так, з боку позитивістського підходу, на правосуддя можна поглянути як на самостійну галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ.

Конфлікт інтересів не набуває визначального впливу на результат діяльності, бо за такого формулювання не простежується прямого зв'язку правосуддя із мораллю та справедливістю, несправедливість чи упередженість судового процесу не робить його не правовим, за умови формальної відповідності закріпленим нормам. Правосуддя невіддільне від етнокультурних традицій, від панівних уявлень про суд і справедливість: «Реалізація справедливості завжди проголошувалася як месіанський ідеал самого права; спочатку вона асоціювалася (в часи Папської революції) зі Страшним Судом і Царством Божим, потім (у часи революції в Німеччині) – з християнською

совістю, пізніше (в часи Англійської революції) – з суспільним духом, справедливістю і традиціями минулого, ще пізніше (в часи Французької та Американської революцій) – з громадською думкою, розумом і правами людини, і, нарешті, зовсім недавно (в часи Російської революції) – з колективізмом, плановою економікою і соціальною рівністю» [17, с. 33].

Окремо слід зупинитись на функціонально-рольовому підході, здобутки якого змушують звернути увагу на сутні аспекти здійснення правосуддя у цьому контексті, і на проблему конфлікту інтересів [243, с. 15]. На перший план виноситься вплив світогляду і праворозуміння судді на прийняття ним рішення в умовах здійснення складної роботи з вирішення справи, коли суддя обирає між різними нормами права та підходами до їх розуміння, які сторони пристосовують до своїх інтересів.

Більше того, судова правозастосовна діяльність у будь-якому випадку містить складову частину судового розсуду, межі якого можуть бути ширшими якщо підлягає застосуванню відносно визначена норма права, аналогія закону або аналогія права, використовується оціночне поняття, або вужчими, але все одно присутніми – якщо застосовуються абсолютно визначені правові норми. Обумовлено це тим, що правосуддя – це не просто застосування норм права до конкретних ситуацій дійсного життя, але і їх деталізація, диференціація та індивідуально орієнтоване пристосування. Відсутність чітких меж суддівського розсуду, недослідженість та не розробленість цього поняття, що є надзвичайно важливим для розуміння суті судового процесу, підсилює значення конфлікту інтересів у правосудді.

З позицій юснатуралістичного підходу, правосуддя – це здійснюване судами на основі права та уявлення про справедливість вирішення певних конфліктів. Тобто, ухвалюючи рішення, судді повинні бути максимально вільними від будь-якого контролю представників виконавчої та законодавчої влади, а також вільні від громадської думки. Вони зобов'язані вирішувати справи безсторонньо, на основі досліджених фактів, покладаючись на власний розсуд, без будь-яких обмежень, чинення тиску, спонукань, погроз чи вказівок.

При цьому судовий процес має бути організовано так, щоб уникнути ситуацій наперед сформованого переконання судді щодо доведеності обставин, які мають бути пізнані у ході процесу [261, с. 537].

Юснатуралістичний підхід протиставляється позитивістському праворозумінню та характеризується низкою засновків, які визначають специфіку предметних форм права [197, с. 56]. Тим самим робить безпідставним визначення правосуддя як судової влади (досить часто ці визначення в науковій літературі чи правових актах використовуються як синоніми). Так, на думку Ю. Грошевого та І. Марочкіна, судова влада – це окрема гілка державної влади, що здійснюється виключно судами і призначенням якої є вирішення правових конфліктів та реалізація судового контролю [61, с. 6].

Водночас правосуддя є формою реалізації судової влади та одночасно її повноваженням, безумовно найважливішим, однак не єдиним. Будь-яка діяльність, що може бути віднесена до правосуддя, як зазначає Л. Прокудіна, повинна мати декілька обов'язкових ознак [193, с. 48]. Аналіз цих ознак допоможе чітко та повно відмежувати предмет дослідження. Основною та напрямую пов'язаною із судовою владою характеристикою такої діяльності, по-перше, є те, що реалізовувати її має лише суд. У законодавстві низки країн така вимога закріплена у їх конституціях, це стосується і України.

По-друге, здійснюватись вона може у рамках специфічних процесуальних форм, закріплених нормативними актами. Такі форми обумовлені властивостями сфери матеріального права або видом конфлікту, який є предметом розгляду і, як зазначає Л. Прокудіна, формують певний вид судочинства (до прикладу, цивільне, кримінальне, господарське, адміністративне та можливі інші).

За допомогою правосуддя здійснюється вирішення приватного чи публічного конфлікту, тому, як наслідок, відбувається захист порушеного чи оспореного права або інтересу. У ході вирішення зазначених конфліктів суд здійснює правозастосовну функцію, пристосовуючи абстрактні норми права до

конкретних обставин. Нарешті, результатом вирішення конфлікту є прийняття законного та справедливого судового рішення (вирок, рішення, постанова та ін.).

Слід наголосити на тому, що йдеться про прийняття справедливого рішення, бо якщо воно лише формально відповідає вимогам закону, то прихильники юснатуралістичного підходу воліють відносити таку діяльність не до правосуддя, а до судочинства [135, с. 37]. Частково вказані ознаки розглядає О. Махніцький під час дослідження поняття судової влади, і також виокремлює правосуддя як основну, але не єдину функцію [137, с. 22].

Так, В. Бігун підтримував розмежування термінів «правосуддя» та «судочинство», зважаючи на різний зміст понять, позначений цими термінами. Автор стверджує, що якщо «судочинством» можуть позначати діяльність суду, що необов'язково спрямована на здійснення ідеї права, то «правосуддям» позначають винятково діяльність, спрямовану на таке здійснення. Відтак «правосуддя» тлумачиться не як будь-яка судова діяльність, а як така, що спрямована на здійснення ідеї права. У цьому сенсі судочинство не може ототожнюватися з правосуддям. Якщо правосуддя розглядається як категорія, що змістовно відображає судове здійснення ідеї права, то судочинство – як категорія, що робить це змістовно. Тому судочинство треба розглядати як форму здійснення правосуддя [22, с. 24].

Осмислення правосуддя і судочинства виявляє діалектичний зв'язок цих понять, які, хоч і розмежовуються, не завжди заперечуються. Правосуддя є феноменом права в його розвитку. Етимологія слова justice, що, як зазначалось, має водночас значення і «справедливість», і «правосуддя», а в деяких випадках в історії цього слова – й види покарання (як, наприклад, страта на шибениці), доводить смисловий зв'язок між зазначеними поняттями (справедливість, правосуддя, покарання тощо) та водночас зв'язок із розвитком права. Розвиток права як явища виявляє еволюцію поняття правосуддя [52, с. 32]. Дійсно, категорії «правосуддя» та «судочинство» співвідносяться як зміст та форма, що також виявляється за наявності конфлікту інтересів, коли суддя здійснює

судочинство, але не правосуддя; ці поняття є нерозривно пов'язаними, однак різними за змістом.

Особливої уваги заслуговує позиція щодо сутності і форм правосуддя сучасного філософа права і культуролога В. Бачиніна, який є прихильником природничо-правового розуміння природи правосуддя, що означає визнання правосуддя явищем, яке взаємопов'язане з мораллю. У низці своїх праць В. Бачинін через призму історико-культурологічного підходу демонструє розвиток ідей та інститутів правосуддя в різні періоди розвитку європейської культури, аналізуючи життя і творчість Кальвіна, В. Бачинін виводить спільний знаменник для розуміння правосуддя в період Реформації як єдності внутрішнього і зовнішнього порядку: «...Перший стосується стану духовного світу людини, її віри та особистих відносин з Богом. Другий має соціальну природу і пов'язаний зі станом суспільних моральностей і людського правосуддя. Попри те, що ці порядки мають суттєві відмінності, вони не виключають один одного, оскільки шлях людини в напрямку до духовного царства починається уже в її земному, соціальному житті. Люди не мають права існувати поза будь-якого порядку, «ніби щурі в соломі». Людське життя, організоване відповідно до християнських вимог, повинно, за можливості, готувати людину до переходу у вічне життя. А для цього йому не личить бути зануреним у стихію варварства, ідолопоклонства, злодіянь і злочинів. Воно повинно відповідати вимогам порядку, нормам моралі, законам блага і справедливості. Система людського управління повинна бути організована так, щоб забезпечити громадський спокій, захищати власність людей, стверджувати норми людяності, моральності, гідності і взаємної поваги» [18].

Тобто, з позицій вказаного філософсько-правового підходу різниця між судочинством та правосуддям полягає у змістовній наповненості: для судочинства основним є дотримання форми та низки нормативних процедур, у той час для правосуддя визначальними є змістовні характеристики.

Беручи до уваги ознаки, притаманні правосуддю, цілком виправданим є те, що за межами цього дослідження залишаються різні види недержавного

вирішення конфліктів (третейських судів, трудових комісій, відновлювального і превентивного правосуддя).

Водночас питання загальної організації судової влади, побудови оптимальної судової системи, функціонування судів та їх матеріального забезпечення, побудови відносин судів та органів судової влади з органами законодавчої та виконавчої влади, порядку зайняття посад суддів, їх кар'єри, поведінки та відповідальності за проступки перебувають у площині між суддею з одного боку та результатом його процесуальної діяльності – з іншого; і відповіді на ці питання найчастіше дають зрозуміти, чи може результат цієї діяльності називатись правосуддям. Певна частина цих питань, що стосується конфлікту інтересів, буде аналізуватись у межах роботи.

Проводячи системний аналіз понять «судочинство» та «правосуддя», зіставлення їхніх обсягів, розроблених у межах позитивістського та юснатуралістичного підходів, безумовно, заслуговує на увагу запропонований змістовний поділ діяльності суду, визнання ключової ролі певних цінностей, які дозволяють провести таке розмежування.

Водночас пізнання права та правосуддя, а не лише їх ідеї, свідчить про існування низки колізій між окремими цінностями (до прикладу, суперечність між правами людини та рівнем контролю над злочинністю) [136, с. 25] або ж складність забезпечення досягнення справедливості в деяких справах (прийняття рішення щодо вбивці однієї чи кількох осіб, враховуючи непорушність права на життя, тобто відмову від смертної кари, а також обов'язок забезпечення низки прав для засудженого).

Не оспорюючи значимості цих підходів для поглиблення розуміння правосуддя, вбачається занадто однобічним та неповним його визначення лише за змістом досягнутого результату. Слід враховувати увесь спектр взаємозв'язків, баланс яких гарантує збігом форми та змісту.

Виходячи із загальних властивостей конфлікту інтересів, шляхом абстрагування можна сформулювати основні проблеми, що обумовлюються

цим явищем у діяльності суддів на шляху до реалізації такої функції як правосуддя.

Наявність ситуації конфлікту інтересів у судді під час реалізації ним основного посадового обов'язку – відправлення правосуддя, ставить під сумнів законність та справедливість ухваленого рішення. При цьому факт прийняття служителем Феміди рішення на догоду власним інтересам ще не констатовано і перебуває під питанням. Однак приватний інтерес судді щодо результату вирішення справи є загрозою його об'єктивності та неупередженості, що порушує проблему забезпечення ефективної діяльності судової влади загалом у питанні захисту права, викликає у суспільства недовіру до суду, культивує таке негативне явище, як правовий нігілізм у масовій свідомості народу, небажання громадян звертатися до суду. Така ситуація значно посилюється неможливістю на сучасному етапі розвитку права чітко окреслити межі судового розсуду.

Підтверджує існування проблеми у таких ситуаціях зміст одного із сформованих Д. Томпсоном парадоксів етики державної служби. Розглядаючи відмінності між етичними вимогами суспільства до поведінки суб'єктів приватного права та державних службовців, зазначений американський науковець дійшов висновку, що негативна оцінка з боку суспільної моралі вчинків чи діяльності службовця, навіть якщо вона сформувалась помилково, має негативне значення, бо підриває довіру до влади і у більш широкому сенсі – до демократії. Інший сформований ним парадокс говорить, що етика зазвичай видається не такою важливою, як багато інших питань, однак, зважаючи на те, що вона впливає на прийняття всіх рішень, у кінцевому результаті вона виявляється найбільш значимою [292, с. 52-54].

З позицій етичних вимог, основна ознака суддівської діяльності полягає в наявності морального права «вказувати», яким чином буде вирішено конфлікт. Тобто саме надання можливості бути суддею уже передбачає суспільну довіру. Суддя для громадян і поза процесом залишається суддею, а тому виправдовувати таку довіру він повинен постійно, незалежно від того, чи перебуває він на службі, чи ні. Зазначене дозволяє сформулювати вказану

проблему здійснення правосуддя в умовах конфлікту інтересів, як проблему довіри або авторитету судової влади. Наступна проблема діяльності судді в умовах конфлікту інтересів пов'язана із можливістю замість захисту порушених чи оспорюваних прав суб'єкта заподіяти йому шкоду.

Специфічною особливістю юридичного конфлікту, що, по суті охоплює ширше коло конфліктів і включає конфлікт інтересів у правосудді, є, як відзначає Г. Клімова, його помилковість. Помилковий конфлікт виникає внаслідок помилки або омани хоча б однієї зі сторін, яка припускає, що інша сторона має намір здійснити або здійснює неправомірні, агресивні чи інші небажані дії [93, с. 104].

Конфлікт інтересів у правосудді, як юридичний конфлікт, є віддзеркаленням правової дійсності. Він може відтворювати деформації правової дійсності, свідчити про дефекти правової системи, недосконалість законодавства та судової практики. Конфлікт може бути стимулятором, рушійною силою суспільних і державних змін, сприяти швидшим темпам їх перебігу. Зазначений вид юридичних конфліктів може або порушувати справедливе співвідношення позицій або відтворювати (повністю чи частково) його, може виражати справедливі претензії на новий правовий порядок, тобто бути позитивним явищем і мати позитивні функції. Конструктивне ставлення до конфліктів передбачає диференційований до них підхід, а не тільки вжиття заходів щодо запобігання їм або придушення [134, с. 40].

Філософське осмислення юридичного конфлікту має здійснюватися у рамках соціальної філософії та філософії права. Як зазначають дослідники під час визначення конфлікту необхідно враховувати той факт, які людина має свідомість і волю, що дозволяють робити усвідомлені вчинки, отже, за наявності конфлікту протиріччя усвідомлені, але існують і об'єктивні умови, що не залежать від свідомості учасників конфлікту, такі, що визначають їх інтереси. Саме синтез цих об'єктивних протиріч в інтересах, їх усвідомлення і перетворення свідомості в стимул дії може перерости в конфлікт [205, с. 480].

Другою категорією, що синтезує зміст «конфлікту інтересів», є «інтерес». Розглянемо більш детально її сутність. Так, у Тлумачному словнику української мови під інтересом увага до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось.

З метою нашого дослідження більш точним буде друге визначення, – те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чиймсь прагненням, потребам [219, с. 37]. Як зазначають вчені термін «інтерес» (від лат. Interesse – «бути всередині») визначається як «важливість, користь, вигода, значення». Інтерес – одне з центральних і найбільш спірних понять гуманітарних наук. У праві терміном «інтерес» позначають вигоду або користь певної особи (сукупності осіб) на противагу вигоді або користі інших осіб [104, с. 60].

Праці низки вчених дотично торкаються теми нашого дослідження, зокрема йдеться про дослідження соціального конфлікту, різновидом якого є конфлікт інтересів у правосудді. Варто також мати на увазі, що значна частина соціально значимих інтересів потрапляє у сферу правового регулювання, породжуючи новий вид – законні інтереси.

Соціальна обумовленість інтересів передбачає можливість їх поділу на приватні – інтереси конкретної фізичної чи юридичної особи [123, с. 75], та публічні – загальносоціальні інтереси, що відображають у концентрованому вигляді увесь спектр інтересів у суспільстві [242, с. 24]. Держава стає виразником публічних інтересів, визнаючи їх та забезпечуючи правом, при цьому ідеальним є варіант, коли державні та публічні інтереси збігаються. У поняття «публічні інтереси» А. Кряжов вкладає потреби, від яких залежить нормальний розвиток та функціонування суспільства [116, с. 92]. Встановлення меж державного втручання і складає проблему розмежування держави та громадянського суспільства, збалансування приватних та публічних інтересів.

Публічний інтерес, як зазначає А. Цирін, завжди повинен виражати потреби громадянського суспільства, без задоволення публічних інтересів неможливо реалізувати приватні [257, с. 899]. Іншими словами, держава не може окремо реалізовувати приватні інтереси, вона лише узгоджує протилежні

інтереси, встановлює їх межі, а право, у свою чергу, урівноважує інтереси, знаходить компроміси між ними, що дозволяє забезпечити свободу особи й дотримання інтересів суспільства і держави.

Варто звернути увагу, що категорія «інтерес» тісно переплітається з іншою – «потреба». Так, психологи зазначають, що потреби у свідомості людини перетворюються в інтерес або мотив, що спонукує людину до визначеної цільової дії. Тобто потреби є першоосновою, а інтерес є її опредметненим виразом.

Для досягнення мети нашого дослідження варто проаналізувати структуру потреб та інтересів особистості. Це дозволить більш глибоко переосмислити сутність категорії «конфлікт інтересів у правосудді». До того ж науковці звертають увагу, що будь-яка поведінка живої істоти (у тому числі конфлікт та його вирішення) передбачає обов'язкову наявність двох умов – наявність потреби та ситуації її задоволення [248, с. 101]. Меті нашого дослідження повною мірою відповідає структура потреб запропонована В. Ядовим у межах вивчення диспозиційної концепції регуляції поведінки індивіда [280, с. 35]. Автор зазначає, що структура потреб індивіда складається з трьох рівнів соціальної активності в суспільстві, середовищі, що її оточує: перший рівень – мікрогрупа, як правило, це сім'я, другий рівень – мезогрупа – найближче соціальне оточення, наприклад, друзі тощо, третій рівень макросередовище – включення індивіда до соціального організму загалом. Тобто критерієм структурування є розширення границь соціальної активності людини. Варто звернути увагу, що зазначена структура може застосовуватися і до інтересів індивіда, так як останні є опредметненими потребами. Це, у свою чергу, дозволить по-новому оцінити зміст та значення конфлікту інтересів під час здійснення правосуддя.

Загальноприйнятим та законодавчо закріпленим є те, що конфлікт інтересів у правосудді є юридичним конфліктом, адже породжує та змінює наявні правовідносини або/та правовий статус їх учасників. Однак вказана структура (рис. 2.1) дозволяє стверджувати, що конфлікт інтересів у правосудді

може бути як юридичним, так і соціальним. Якщо схематично зобразити, то це виглядає таким чином. Найширшою категорією за змістом є соціальний конфлікт інтересів, що включає в себе правовий, а юридичний входить до останнього. До того ж конфлікт інтересів у правосудді входить як до соціального, так і до юридичного (див. рис. 2.1).

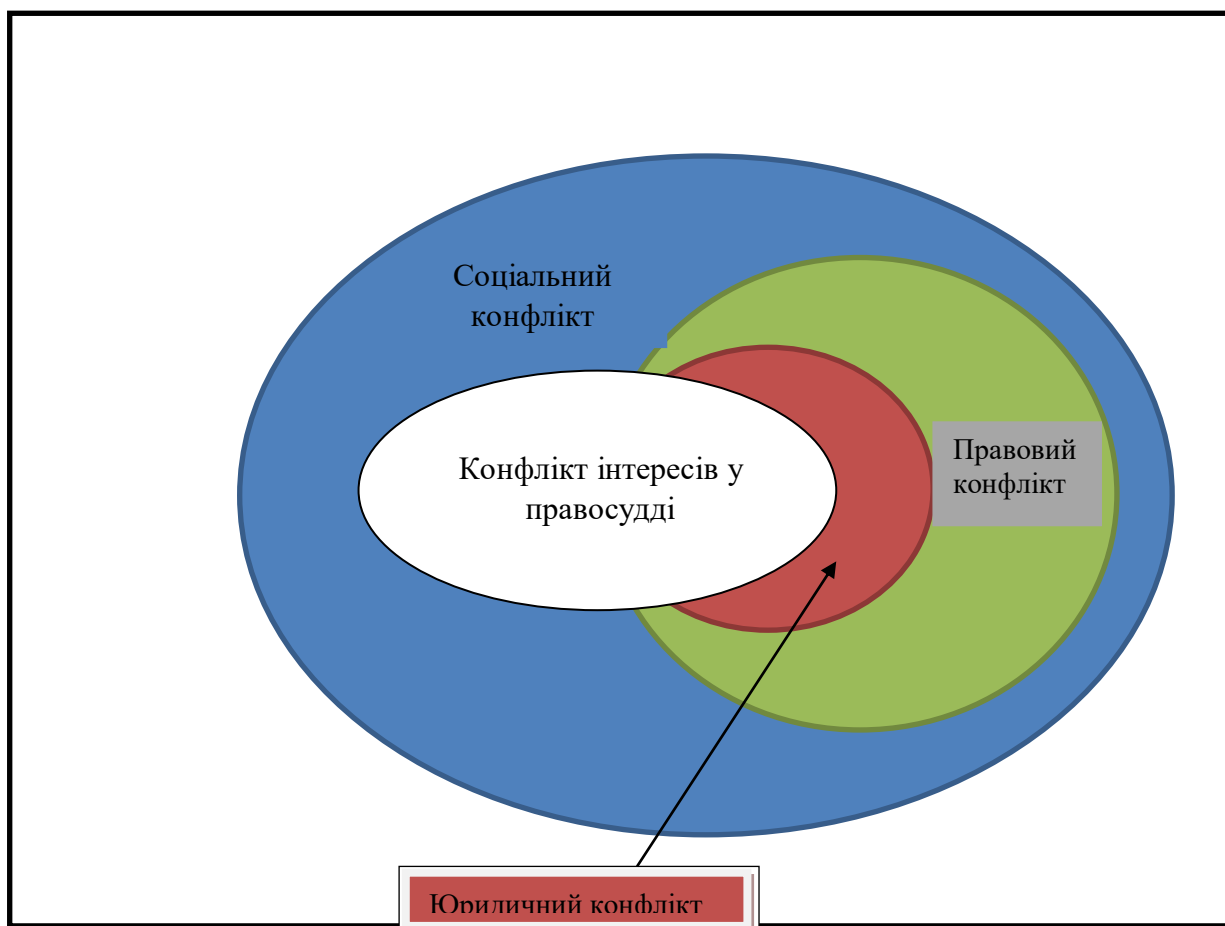

Рис. 2.1. Місце конфлікту інтересів у правосудді у структурі конфліктів

Незважаючи на те, що поняття «конфлікт» та «інтерес» як самостійні є відносно зрозумілими та однозначними, все ж їх симбіоз не має чіткої дефініції, як на нормативному рівні, так і в доктрині. Тому доцільним для нашого дослідження є вивчення наявних підходів та думок вчених щодо поняття «конфлікт інтересів».

Так, на думку Т. Мілушевої, природа і зміст конфлікту інтересів у правосудді лежить у моральній площині та є колізією інтересів держави й особистих інтересів конкретної посадової особи. Дуже корупціогенною є ситуація перетину кількох груп інтересів, особливо коли правові норми не містять чіткого механізму й порядку дій, а залишають певні варіанти для судового розсуду [138, с. 7].

Д. Дєдов визначає конфлікт інтересів як загальноприйнятий термін, що означає протиріччя між інтересами, які захищені правом та повинні бути задоволеними діями особи, яка уповноважена принципалом (фізичні особи, суспільство, держава), та особистими інтересами цього уповноваженого. Інтереси, які захищаються можуть мати як особистий, так і публічний характер. Конфлікт інтересів має духовний зміст права [68, с. 11].

Д. Дєдов, розглядаючи поняття «конфлікт інтересів», пов'язує його виникнення з відсутністю у людини свободи вибору і стверджує, що «навіть формально незалежні особи, якими ми всі є, в окремих випадках змушені встати перед вибором, і найчастіше цей вибір виявляється не на користь тих інтересів, які потребують правового захисту (публічних інтересів)» [69, с. 87]. Так, майже всі конфлікти перебувають поза юридичною сферою, мотивація яких спочатку і не пов'язана з правом, а стосується переважно економічних, національних, соціальних, особистих чи громадських інтересів, що, власне, є тим самим конфліктом інтересів, який поступово в процесі розвитку набуває форми юридичного конфлікту [270, с. 35]. Вказане стосується і конфлікту інтересів у сфері правосуддя, адже людина є частиною соціуму і її формування як особистості, тобто соціалізація відбувається у тісному взаємозв'язку з різними його інститутами, при цьому конфлікти є постійними супутниками соціалізації. Вони, у свою чергу, формують певне відношення до об'єктивної реальності, правил поведінки, моралі, права. Тобто конфлікт інтересів як категорія юридична є наслідком різних за природою протиріч, що можуть і не мати юридичного підґрунтя.

М. Гілязєва вважає, що конфлікт інтересів є соціальним явищем, що характеризується сукупністю суб'єктивних та об'єктивних чинників, які в сумі можуть призвести до виникнення інциденту. Ситуація з конфліктом інтересів – це інцидент, за якого взаємодію чиновника і пов'язаних з ним осіб визначають як асоціальну дію (бездіяльність) чиновника. Соціальні дії посадової особи або/і громадянина з порушенням правових норм, закріплених у законодавстві, є підставою для визнання суспільно небезпечного діяння як злочинного із залученням винних суб'єктів до відповідальності [52, с. 32].

Щодо власне юридичного розуміння конфлікту інтересів, то у юридичній науці поки що немає одностайності в цій позиції. Так, Л. Ієвлева зазначає, що в юриспруденції конфлікт інтересів переважно розглядається як: 1) правова ситуація, за якої сторона, укладаючи угоду, потенційно може одержати вигоду, здійснюючи дії і завдаючи збитків іншій стороні [83, с. 28]; 2) протиріччя між приватними інтересами публічного службовця та інтересами служби, наявність якого може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій у процесі його службової діяльності [41, с. 7]; 3) протиріччя між приватними інтересами посадової особи та публічними (суспільно-державними) інтересами, коли є підстави вважати, що посадова особа вже не в змозі діяти об'єктивно і неупереджено, під впливом особистих інтересів, які можуть стати причиною прийняття ним рішень або вчинення інших дій по службі, які порушують права та законні інтереси громадян, організацій, суспільства [31, с. 31]; 4) колізія державних інтересів у межах компетенції посади публічної служби та приватних інтересів особи, яка обіймає цю посаду; 5) ситуації, в яких особистий матеріальний чи інший інтерес службовця або залежність його від інших громадян або організацій можуть перешкодити або заважають належним чином виконувати посадові обов'язки державного або муніципального службовця [117, с. 157].

Як зазначає А. Пашинський, як синонім поняття «конфлікт інтересів» західні науковці часто вживають словосполучення «conflict of roles» («конфлікт ролей»). Справа в тому, що кожен із нас, незалежно від свого віку, роду занять

чи майнового стану, має велику кількість соціальних ролей – член сім'ї, близький друг, працівник або приватний підприємець, власник майна, член політичної партії, релігійної чи громадської організації тощо. Здебільшого конфлікти між інтересами в цих ролях викликають у нас лише певні побутові незручності, про що свого часу досить детально писала А.-Н. Тарнавська [237, с. 5]. Проте у випадку, коли особа уповноважена на виконання певних владних повноважень і її приватний інтерес (як члена сім'ї, власника акцій товариства тощо) вступає в суперечність з її публічними обов'язками, у такої особи виникає конфлікт інтересів у розумінні Закону України «Про запобігання корупції» [187].

Природу конфлікту інтересів можна пов'язати з психологічним аспектом, коли прагнення задоволення власних інтересів і отримання матеріальних благ виступає на перший план, витісняючи добросовісне виконання обов'язків і підпорядкування інтересам держави та суспільства [282, с. 148]. Так, В. Петренко наголошує, що конфлікт інтересів у правосудді має морально-правову природу і є протиріччям між ціннісними орієнтаціями суб'єкта влади, моральними та правовими нормами, приватними та публічними інтересами [170, с. 13]. Основою такого конфлікту інтересів є суперечність між законом та особистою зацікавленістю, між допустимим/неприпустимим з погляду суспільної моралі [84, с. 28].

Зважаючи на зазначене, ситуація конфлікту інтересів у правосудді має моральну першооснову, оскільки вона детермінована моральною культурою судді, від його вміння ухвалювати належні моральні, справедливі рішення, що відповідають змісту правосуддя. Передумовою ситуації конфлікту інтересів є внутрішні особистісні переконання, потреби та інтереси, що пов'язані з наявністю/відсутністю у судді корисливого прагнення скористатися владою із порушенням норм професійної етики.

Загальноприйнятим є те, що етичні вимоги та норми моралі є вимогами соціальної сфери відносин, критерієм належної поведінки людини в соціумі. Вони закладають основи соціально прийнятної життєдіяльності особи в

суспільстві. Для особистості мораль – це дотримання прийнятних правил поведінки, які відповідають основним вимогам морально-ціннісної системи суспільства та вибудовані на моральних переконаннях, які є результатом виховних та самовиховних практик. У ситуації морального вибору особа вимушена обирати певну модель поведінки, керуючись особистими моральними переконаннями, віддаючи перевагу одній цінності над іншою. Як правило, при цьому виникають протиріччя між загальнолюдськими цінностями та індивідуальними переконаннями чи потребами, що, як правило, породжує моральний конфлікт [227, с. 303]. З цього приводу знову ж варто погодитися з К. Кімом у тій частині, що конфлікт інтересів за своєю суттю і характером, є певною мірою моральним протистоянням державних інтересів та особистих інтересів особи, що займає відповідну посаду. Тобто реалізація повноважень із певним ухилом дозволяє досягти бажаних матеріальних чи нематеріальних благ певного рівня [92, с.88]. Тому в суспільній свідомості реалізація особистих (приватних) інтересів публічними службовцями вважається такою, що не лише призводить до корупції, але й порушує загальноприйняті моральні норми, а тому виникає потреба законодавчого закріплення етичних засад діяльності публічних службовців і щодо питання врегулювання конфлікту інтересів у тому числі. При цьому необхідним є одночасне запровадження відповідних механізмів недопущення реалізації таких інтересів публічними службовцями з використанням службових повноважень, а також заходів юридичної відповідальності за порушення етичних засад публічної служби [130, с.15-16].

Тобто конфлікт інтересів у правосудді є різновидом соціальних конфліктів з яскраво вираженою моральною складовою. Т. Василевська справедливо зазначає, що конфлікти інтересів, які торкаються моральних аспектів взаємовідносин влади та громадян, наслідком яких є небезпека порушення цінностей служіння народу, справедливості, неупередженості, справляють враження, що державно-управлінські рішення приймаються не

заради суспільного блага, а в інтересах приватних осіб [36, с. 112]. Вказане твердження автора можна екстраполювати і на сферу здійснення правосуддя.

Отже, на підставі проведеного дослідження дефініцій поняття «конфлікт інтересів» можна виокремити його ознаки у сфері правосуддя: 1) за своєю сутністю конфлікт інтересів є наслідком сформованих протиріч між особистісними (матеріальними і нематеріальними) інтересами судді та принципами здійснення правосуддя, його змістовною наповненістю; 2) конфлікт інтересів у правосудді за природою є похідним від соціального та морального конфліктів, який за певних обставин може набути юридичних ознак; 3) інтереси судді (за наявності конфлікту інтересів) існують на трьох рівнях його соціальної активності. Перший рівень – інтереси, що виникають під час взаємодії з мікрогрупою, як правило, це сім'я, другий рівень – мезогрупа – інтереси щодо найближчого соціального оточення, наприклад, друзі, колеги тощо, третій рівень – макросередовище; 4) конфлікт інтересів створює реальну загрозу вчинення неправомірних дій з боку особи, яка його має, з метою задоволення свого приватного інтересу, що може виявлятися в порушенні або зловживанні нормами процесуального або матеріального законодавства; 5) у нормах чинного законодавства розрізняються реальний та потенційний конфлікт інтересів [203, с. 102], однак більш доцільно вести мову про фактичний та можливий; 6) конфлікт інтересів завжди має моральне підґрунтя, а тому його можна розглядати як внутрішньо особистісний конфлікт судді, що виникає через протиріччя між особистісними інтересами та фундаментальними засадами здійснення правосуддя, що в процесі його професійної діяльності може впливати на вчинення або невчинення дій, прийняття рішень, породжуючи недовіру та осуд з боку громадського суспільства. Моральна першооснова так чи інакше залежить від рівня моральної культури судді, від його вміння ухвалювати належні моральні, справедливі рішення, що відповідають змісту правосуддя. Внутрішні особистісні переконання, потреби та інтереси, що пов'язані з наявністю в судді

корисливого прагнення скористатися владою із порушенням норм професійної етики, є передумовою ситуації конфлікту інтересів.

2.2 Кореляція правосуддя та конфлікту інтересів

Щоб розкрити суть впливу конфлікту інтересів на досліджуване коло відносин, слід звернутися до дефініції категорії «правосуддя» та більш детально його розглянути. Для нашого дослідження визначення змісту правосуддя має одне із пріоритетних значень, так як без його розуміння неможливо встановити рамки не тільки предмета й об'єкта дослідження, а й визначити праксеологічні особливості конфлікту інтересів у досліджуваній сфері.

Розвиток суспільства та прогресивна зміна його наріжних каменів деякою мірою зумовили зміну підходів до усвідомлення сутності правосуддя. На цей час неможливо забезпечити очікуваний рівень моральності у поведінці як сторін, так подекуди і суддів, а прогалини та суперечливість законодавства, у тому числі щодо забезпечення гарантій незалежності суддів, вказують на зумовлену низку ситуацій конфлікту інтересів. Тому артикульована тема конфлікту інтересів першочергово вимагає розуміння та визначення меж правосуддя, не лише його ідеального визначення, а й суцього, тобто реального процесу морально-правового врегулювання відносин між сторонами, і таке знання має бути винесено на якісно новий рівень.

Звернемося до сучасних наукових досліджень учених. Як зазначає Г. Власова, при визначенні правосуддя потрібно звернути увагу, що це «узагальнений образ» будь-якого розгляду справи органом судової влади в межах своєї компетенції. Правосуддя як юридична категорія включає систему політико-правових відносин, норм, ідей, поглядів і понять, що реалізуються в процесуальних формах діяльності його суб'єктів з розслідування злочинів, вирішення конституційних, цивільних, адміністративних і кримінальних справ,

виконання покарання з метою досягнення соціальної справедливості, охорони законних прав, свобод та інтересів особи, суспільства і держави, забезпечення законності, боротьби зі злочинністю, її обмеження, нейтралізації [43, с. 899].

С. Погребняк розглядає правосуддя через категорію справедливості. Автор зазначає, що поняття «справедливе судочинство» в сучасному розумінні має два аспекти: матеріальна справедливість, яка полягає в тому, що кожне судове рішення повинно бути справедливим по суті, і процедурна справедливість, яка передбачає розгляд справи відповідно до певних судових процедур. Автор робить висновок, що лише завдяки правосуддю як справедливому судочинству можна втілити в правову реальність справедливість як ідею права [182, с. 16]. Схожих поглядів дотримується і Є. Таликін, стверджуючи, що правосуддя невід’ємно пов’язане з утвердженням права, покликане визначити не просто діяльність суду, а й діяльність «правового суду», поєднуючи ознаки, що вказують на необхідний рівень судової діяльності: справедливість, ефективність, своєчасність, доступність та інші риси, які пов’язуються суспільством із уявленнями про ідеальний суд [235, с. 166].

Цікавим є підхід А. Бернюкова, який, висвітлюючи питання філософії правосуддя приходить до висновку, що в науково-теоретичному плані філософія правосуддя має складатися з двох частин, загальної та особливої. Якщо перша частина має відповідати за поняття, об’єкт, предмет, методи й інші вступні загальнометодологічні аспекти судової діяльності, то особлива – досліджувати безпосередньо правосуддя в його динамічному вимірі, тобто розглядати судовий процес як діяльність у русі [182, с. 17]. Однак чи можна поставити знак рівності між категоріями «судовий процес» та «правосуддя». Вбачається, що це є не виправданим звуженням сутності цієї категорії, а тому виникає об’єктивне запитання щодо зіставлення категорій «правосуддя» та «судочинство».

Як зазначають учені, крім винятковості судової влади, у правосудді повинна втілюватися й повнота судової влади, тобто його невід’ємна якість

правосуддя. Вона виявляється в тому, що у правовій державі правосуддя має бути доступним, інакше кажучи, всі громадяни повинні мати рівні можливості використання судового захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів. Крім того, повнота судової влади передбачає, що всі громадяни без винятку є рівними перед судом, і це не тільки теоретичне положення, це аксіома, яка підтверджена соціально-історичною практикою й закріплена в міжнародно-правових документах із прав людини [87, с. 58].

На думку Р. Кайдашева, правосуддя є аксіологічним поняттям, адже лише діяльність суду з розгляду спорів про право може називатися правосуддям, коли вона відповідає ціннісно-моральним характеристикам – вимогам справедливості, гуманізму, незалежності, рівності тощо. Діяльність суду з розгляду спорів, яка хоча й відповідає формальним процесуально-правовим вимогам, але не відповідає ціннісно-моральним характеристикам, не є правосуддям. Така діяльність називається судочинством [86, с. 59]. І судочинство, і правосуддя є певним способом вирішення правового спору. Однак результат судочинства відповідає лише формальним вимогам законодавства, а результат правосуддя відповідає не лише цим вимогам законодавства, а й основним ціннісним засадам будь-якого розвинутого суспільства, які втілені у правових принципах справедливості, рівності, свободи, гуманізму [183, с. 244].

З філософської точки зору, правосуддя є сферою духовної діяльності людей, формується як внутрішнє ідеальне прагнення до вдосконалення суспільних відносин і в цьому прагненні скероване ідеалом, уявленням про те, як може і повинно бути. Тобто можна стверджувати про існування ідеальної сутності правосуддя. Правосуддя – це не інструмент для реалізації політичної програми перетворення суспільства, а об'єктивно сформована соціальна потреба обґрунтування права на суд, як на виконання ритуалу (акту, дійства), спрямованого на набуття законної сили застосування права під час вирішення будь-яких суперечок з метою забезпечення справедливості [43, с. 898].

На сьогодні усталеним є розуміння правосуддя як одного з видів державної діяльності, покликаної забезпечити справедливість щодо тих, чії права і інтереси воно зачіпає, базується на правових і моральних засадах. А тому законність і моральність у правосудді розглядаються в нерозривній єдності. Правосуддя, не пов'язане із законом, що не відповідає вимогам права, взагалі немислимо. Правосуддя – суд за правом, за справедливістю. До того ж, коли йдеться про справедливе судочинство може йтися не лише про «суд права», але й про «елементарну адекватність» у встановленні обставин справи (суду фактів) судами. Невипадково стверджується і в історичній перспективі, що повага та довіра громадян до судів здебільшого залежить від ефективності роботи нижчих судів як основної ланки в системі судоустрою, адже від чіткості їхньої роботи, об'єктивності та справедливості рішень і вироків залежить стан правосуддя загалом [101, с. 15].

Цікавою є позиція М. Фокіної, яка під час дослідженні мети доказування приходить до висновку про єдність таких категорій, як «правосуддя» і «справедливість», що справедливість і правосуддя – слова-синоніми. Справедливість у галузі цивільного судочинства є складовою частиною соціальної справедливості. Вона є метою, принципом, рушійною силою цивільно-процесуальної діяльності [253, с. 26].

На противагу цьому С. Дегтярьов зазначає, що «це твердження не відповідає дійсності, так як правосуддя за нормами закону – це, перш за все, діяльність, тому розглядати саму діяльність як справедливість не цілком логічно. Справедливість є оціночною категорією і здебільшого позаправовим терміном. Крім того, про досягнення або недосягнення справедливості (в будь-якому її вигляді) можна судити лише за результатами розгляду та вирішення конкретної справи [68, с. 58].

У науковій літературі розглядають декілька видів справедливості. Перший із них – розподільча справедливість керується двома принципами, сформульованими ще Аристотелем, – рівності людей і пропорційності [26, с. 248] – та передбачає співмірність у розподілі відповідальності, а також

матеріальних і нематеріальних благ залежно від заслуг конкретної особи перед суспільством. Саме Аристотель першим доповнив визначення справедливості принципом пропорційності, оскільки формальне виконання вимоги рівності не завжди відповідало його розумінню цієї категорії. Щодо цього він зазначав: «Ті, хто мають значні статки, роблять великий внесок, а ті, хто незначні, – малий, той, хто виконав більше роботи, одержує більше, ніж той, хто виконав менше, тощо» [12, с. 464].

У рамках розподільчої справедливості почали виділяти зрівняльну (стан максимальної рівності прав і можливостей) та пропорційну (залежно від заслуг конкретної особи). Але, якщо виходити з того, що справедливість є метою правосуддя, то судове рішення стає певним символом здійснення чи не здійснення правосуддя в розумінні справедливості. Істотним є значення інтерпретації справедливості як символу, метафори. Так, визнання особи винуватим (злочинцем) може інтерпретуватися стороною обвинувачення і потерпілим, й, зрештою, державою, як торжество справедливості. Водночас визнання винуватою особи невинуватої розуміється не просто як помилка (що трапляється), але і як несправедливість. Відповідно рішення стає певним символом права й виробляється ставленням до нього як до права, а також відповідне розуміння права. По суті, певне праворозуміння витлумачується в процесі здійснення судочинства, правосуддя. Правосуддя як ідея здійснення права, втілена в судовому рішенні, не повинна викликати супротив [23, с. 21]. Але, як відзначав П. Юркевич, «якщо нема вільної рішучості підкоритися присуду судді, тоді суддя не може реалізувати ідею права. Недолік вільної рішучості поважати право після присуду судді веде до примушення, джерелом якого служить влада. Отже, [три моменти]: право, суд і влада впливають одне з другого за принципом справедливості» [278, с. 222].

З метою судочинства цей вид справедливості може по-різному тлумачитись через призму процесуального чи матеріального права. Матеріальне право декларує рівність усіх, незалежно від ознак чи приналежності. Процесуальне право теж гарантує рівність сторін провадження,

однакову можливість використовувати передбачені законом засоби, однак справедливою цю рівність робить засада пропорційності (ми не можемо говорити про абсолютну рівність сторін у кримінальному процесі, доречніше говорити про відсутність переваг однієї сторони над іншою [282, с. 148]).

Виділяють також відплатну справедливість, що безпосередньо пов'язана зі сферою покарань за правопорушення (злочини) різного роду. Із писемних джерел права минулого тисячоліття вона відома як закон таліону [156, с. 31], а у біблійних джерелах сформульована так: «око за око, зуб за зуб». На сьогодні концепція покарань зазнала кардинальних змін, однак основоположна ідея призначення покарання співмірного вчиненому злочину та такого, що відповідає особі правопорушника, зберегла свою актуальність.

Припустивши, що результат здійснення правосуддя завжди закінчується досягненням справедливості, ми фактично визнаємо, що конфлікт інтересів у такій діяльності не має значення. Тоді за рамками цього процесу залишаються і будь-які інтереси судді, окрім досягнення самої справедливості, що відриває таку функцію судової влади від реальності. Однак В. Бігун слушно зазначає, що здійснення правосуддя як справедливості полягає в неоднозначному розумінні ідеї справедливості. Чи не найскладнішою є проблема суб'єктивного розуміння справедливості та її здійснення через суд: домагаючись того, що мається на увазі під правосуддям, насправді, може йтися про втілення власного уявлення про те, що є справедливим. Тому не випадково ідея справедливості розуміється по-різному, наприклад, позивачем і відповідачем, і навіть суддею. Суддя ж, представляючи суд, і постає втіленням цієї судової справедливості [21, с.114].

Неминуче суб'єктивне сприйняття справедливості та обмежені можливості його повноцінного здійснення в судочинстві робить правосуддя відносним [21, с.117]. Особливо гостро це виявляється під час розуміння учасниками процесу наявності конфліктів інтересів у судді або ж самоусвідомленні протиріч, що впливають на об'єктивність розгляду справи по суті. Невипадково часто й звужується предмет практичної судової діяльності –

від пошуку справедливого судового рішення до гарантування вимог справедливості в судочинстві. В останньому випадку йдеться про об'єктивацію справедливості в певних принципах судочинства. Складність, нездатність чи обмеженість можливостей пошуку судової істини, як у відтворенні фактів, так і належному правозастосуванні, змушує суд зняти з себе обов'язок творити справедливість, наприклад, у розумінні «справедливого судового рішення». Водночас суди готові взяти на себе обов'язок [21, с.119].

Справедливо зазначає В. Бігун, що категорії «правосуддя» та «судочинство» – це не тотожні поняття, оскільки вони мають різне змістовне наповнення. «Правосуддя» – це «суд за правом», а судочинство – це «діяльність суду». Перше поняття «акцентує на змісті (за правом), друге – на формі діяльності (суду) як специфічному смислі термінів» [21, с. 89].

Якщо виникнення «проблеми авторитету» породжується потенційним та уявним конфліктом інтересів, то говорити про наявність цієї проблеми можна лише за реального конфлікту інтересів. Ступені вияву цієї проблеми можуть бути різними, від виникнення незначного дисбалансу у становищі сторін процесу, до відображення його у прийнятому рішенні. В останньому випадку така діяльність зовні виглядатиме як правосуддя, але лише за формою.

Водночас можна змодельовати ситуацію, коли суддя проявляючи необ'єктивність та неупередженість, нівелює вимоги щодо процесуальної справедливості (не забезпечує рівних прав сторонам провадження, створює перешкоди у використанні ними наявних правових засобів, до прикладу, клопотання однієї сторони задовольняє, а клопотання іншої сторони з таких же підстав залишає без задоволення, чим фактично надає незаконні переваги тому, на чиєму боці перебувають його приватні інтереси), однак, будучи тісно зв'язаним вимогами закону, все ж таки приймає справедливе та законне рішення.

Фактично зазначену ситуацію теж можна віднести до проблем справедливості, бо за таких обставин необ'єктивність та упередженість судді внаслідок наявності в нього партикулярних інтересів під час вирішення спору

позбавляє одну зі сторін процесуальної рівності. Коли ж іде мова про відсутність справедливості у матеріальному розумінні (прийняття несправедливого рішення по суті справи), ми взагалі не можемо говорити про тріумф правосуддя.

У наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних дослідників дефініцію правосуддя розкривають досить широко, відносячи не тільки судочинство, яке реалізується в певній процесуальній формі, але й судоустрій. До того ж у судочинство як компонент правосуддя долучають також позасудові та досудові форми врегулювання спорів, а в судову систему всі органи (інші структури), які створені для захисту порушених прав та законних інтересів. У зв'язку з цим, у науковій літературі вживають такі терміни, як «економічне правосуддя», «відновне правосуддя», «посвідчувальне правосуддя», «альтернативне правосуддя», «громадське правосуддя», «третейське правосуддя», «превентивне правосуддя» [202, с.124]. Проти такої позиції виступає Н. Авдеєнко, зазначаючи, що правосуддям не можуть вважатися дії щодо підготовки справи до судового розгляду та дії, котрі не призводять до вирішення справи по суті, в тому числі й винесення ухвал про закриття провадження у справі [1, с. 50]. А тому правосуддям можна вважати тільки діяльність суду першої інстанції та суду апеляційної інстанції [227, с. 7].

Загалом, як зазначає Є. Таликін, поняття «правосуддя» в науці тлумачиться неоднозначно, а наукові позиції вчених по категорії «правосуддя» можна поділити на дві групи [236, с. 56].

Так, перша група науковців досить широко тлумачить категорію «правосуддя», відносячи до неї не тільки судову діяльність, але й діяльність інших юрисдикційних органів [146, с. 15]. М. Клеандров робить висновок про те, що радянський державний арбітраж здійснював правосуддя, вирішуючи господарські спори. На його думку, наявність процесуальної основи діяльності відповідних структур є достатньою підставою для визнання економічного правосуддя як таким, що здійснювалось зовсім не адміністративним шляхом [92, с. 97].

Інша група науковців охоплює поняттям правосуддя лише судову діяльність. Так, К. Гусаров і Л. Воскобітова вказують, що правосуддя є сутністю та змістом судово-владних відносин, котрі включають не тільки розгляд справи по суті, але й нові контрольні повноваження суду [66, с. 20; 46, с. 13]. Підтримуючи позицію дослідників, С. Загайнова поділяє функції судової влади на зовнішні та внутрішні, вважаючи основною та єдиною зовнішньою функцією правосуддя [75, с. 34]. Також вчені наполягають, що реалізація судової влади завжди є формою здійснення правосуддя, посиляючись на конституційні положення законодавства. У нашому дослідженні ми дотримуємося вказаної позиції, що здебільшого ґрунтується не тільки на законодавчо закріплених положеннях, а й сутнісному значенню категорій «правосуддя» та «справедливість». О. Щербанюк з цього приводу відмічає, що правосуддя як форма вияву судової влади є завжди діяльністю, а носієм судової влади як різновиду державної влади є тільки державні суди, визначені Конституцією та законами України. Жодні інші органи не можна наділяти функціями здійснення судової влади, вони відповідно, не можуть претендувати і на роль органів правосуддя, а їх діяльність не є судочинством [274, с. 159]. Тобто у філософському образі суду слід розрізняти, як мінімум, дві складові: 1) уявлення про суд у контексті фундаментальних метафізичних та онтологічних побудов, що окреслюють певне положення людини у світовій ієрархії, що більше стосується християнського інтелектуалізму; 2) образ суду в рамках розвитку теорії поділу влади [42, с.47].

У зв'язку з цим Г. Власова і М. Полікарпова, відзначають, що правосуддя як вид державної діяльності покликане забезпечити справедливість стосовно тих, чиї права та інтереси воно зачіпає, базується в першу чергу на правових і моральних засадах. Законність і моральність у правосудді, в діяльності правоохоронних органів перебувають у нерозривній єдності. Правосуддя, пов'язане законом, який не відповідає вимогам права, взагалі немислимо. Правосуддя має бути судом за правом, за справедливістю. Але сам закон повинен відповідати вимогам моральності, а його застосування судом не

повинно суперечити моральним нормам. Формальне застосування закону всупереч вимогам справедливості перекручує саму ідею правосуддя [43, с. 897–900].

Філософська природа правосуддя за історію розвитку наукової думки змінюється як під впливом різних концепцій права, так і усвідомлення міри та сутності справедливості. Як зазначає Т. Коваленко, правосуддя – це один з найважливіших видів державної діяльності, який є складовою національної безпеки кожної держави. Інтереси безпеки повинні бути підпорядковані нормам права, тому що не можна діяти в ім'я безпеки, порушуючи при цьому закон. Незмінними залишаються лише основоположні принципи, закладені в його основу з давніх часів, такі як: справедливість, гуманізм, відповідальність та ін. [94, с. 255].

Таким чином, ми приходимо до висновку, що правосуддя слід розглядати у тісному зв'язку із категорією справедливості. Поняття «справедливе судочинство» є синонімом правосуддя. Справедливість судочинства має два аспекти: матеріальна, що полягає в справедливості кожного судового рішення, і процедурна справедливість, яка передбачає розгляд справи відповідно до певних судових процедур.

Фактично правосуддя є аксіологічним поняттям, оскільки може так називатися, лише коли відповідає ціннісно-моральним настановам суспільства: справедливості, гуманізму, незалежності, рівності тощо, а як результат людської діяльності, воно потребує чіткого механізму убезпечення від проєкції негативних людських якостей, що іманентні будь-якому індивіду.

Правосуддя не може розглядатися як інструмент для політичного перетворення суспільства, а є об'єктивно сформованою соціальною потребою певної форми, покликаної надавати законну силу актам застосування права під час вирішення будь-яких суперечок з метою забезпечення справедливості. Воно є обов'язковим елементом правової держави та має бути доступним, щоб всі громадяни мали рівні можливості використовувати судовий захист своїх прав і охоронюваних законом інтересів.

Таким чином, ми можемо допустити існування правосуддя та конфлікту інтересів у одній площині, однак вплив останнього на результат здійснення правосуддя не може поставити під сумнів базових цінностей такої діяльності.

Зважаючи на особливості людського сприйняття результатів правосуддя, що виражаються у прийнятих рішеннях, слід враховувати притаманну такому сприйняттю суб'єктивність щодо справедливості, що робить правосуддя відносним.

Конфлікт інтересів проникає у правосуддя разом із людиною, яка здійснює цю функцію судової влади. Незалежно від результату вирішення справи суддею, неврегульовані чи не усунуті ситуації конфлікту інтересів приносять негативні наслідки державно-правовим інститутам. Але з моменту коли протистояння між приватними інтересами судді та публічним інтересом досягнення справедливості на основі права закінчується не на користь останнього, така діяльність перестає вважатись правосуддям.

2.3 Праксеологія конфлікту інтересів у правосудді

Дослідження конфлікту інтересів під час здійснення правосуддя має не тільки суто теоретичне значення у процесі визначення дефініцій вказаних понять та встановлення їх сутнісного наповнення, а й під час пошуку аксіологічних та праксеологічних аспектів правосуддя. Слід зазначити, що праксеологічні дослідження окремих соціальних явищ і процесів мають досить нетривалу історію розвитку. Йдеться про те, що праксеологія як напрям наукових досліджень має за свій предмет ефективну діяльність. Історія науки свідчить про постійні спроби віднайти та сформулювати прийоми ефективних дій (про що свідчать епізодичні дослідження з позицій етики, методології, економіки), але остаточного оформлення праксеологія набула лише в XIX столітті.

Так, відповідно до Філософського енциклопедичного словника, праксеологія – це програма комплексних наукових досліджень умов, засобів і принципів ефективної та якісної людської діяльності, яку в 20-х роках ХХ століття обґрунтував польський вчений Т. Котарбінський. До сучасних напрямів праксеологічних досліджень належать загальна теорія раціональної діяльності, структура організації трудових колективів, принципи функціонування і правила управління трудовими колективами, продуктивність праці, типологія помилок і порушень у процесі праці, критерії оцінки результатів діяльності, способи раціонального використання ресурсів і, зрештою, розробка практичних рекомендацій щодо організації ефективної праці та створення оптимальних моделей певних галузей розумової і фізичної праці [252, с. 512].

Праксеологія – це філософська дисципліна, яка стосується загальної теорії ефективної організації діяльності; це наука про загальні закони будь-якої роботи людини. Засновник праксеології, польський мислитель Т. Котарбінський образно називав її «граматикою дії». Особливістю праксеології порівняно з більшістю інших філософських дисциплін є її практичний, «прагматичний» характер. Визначаючи зміст нової науки, Т. Котарбінський вважав, що праксеологія має реєстраційно-впорядковуючий характер щодо норм організації ефективної діяльності. Головне її покликання – знайти загальні закони будь-якої людської діяльності й на цьому ґрунті виробити найбільш загальні норми такої діяльності [195, с. 31]. Тому для досягнення мети нашого дослідження необхідно дослідити критерії визначення ефективності правосуддя в контексті предмету дисертаційної роботи.

Звернемося безпосередньо до визначення категорії «ефективність». Термін «ефективність» походить від латинського слова *effectus*, тобто «результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів» [220]. Ефективний – це той, що дає результат, але не будь-який, а заздалегідь намічений, корисний, що приводить до потрібних результатів, а звідси ефективність – це результативність цілеспрямованої дії [220]. «Великий тлумачний словник

сучасної української мови» наводить таке визначення слова «ефективний»: «Який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [38, с. 8].

Вчені зазначають, що поняття ефективності, виникнувши у сфері економіки, стало загальнонауковим, яке належить до всіх галузей знання, але в кожній з них воно наповнюється конкретним значенням. Аналіз ефективності того чи іншого елемента нерідко передуює формулюванню теоретичного висновку про закономірність його функціонування або методичної рекомендації про шляхи його вдосконалення [73, с. 358].

Загалом, у юридичній науці виділяють три підходи до визначення сутнісного змісту вказаної категорії. Дослідники першого підходу визначають ефективність як результативність норм й інститутів держави і права, що вимірюються ступенем досягнення поставленої перед ними метою. Таким чином, ефективність ототожнюється з корисністю, економічністю, а очікуваний результат збігається з метою. Таким чином, поняття ефективності означає досягнення мети, а її рівень визначається мірою досягнення мети [39, с. 33–35]. Характерною рисою другого підходу є спроба аналізу співвідношення категорій «ефективності», «оптимальності» й «соціальної корисності» [120, с. 11–13]. За третім підходом у понятті «ефективність» виокремлювалася доцільність будь-якого державно-правового явища [128, с. 111].

Загальнонаукова інтерпретація ефективності полягає в тому, що вона розглядається як явище, що відбиває співвідношення між метою її заснування та результатом функціонування. Однак слід зазначити, що подібний підхід до розуміння категорії ефективності не є безспірним і традиційно у вітчизняній науці визнається дискусійним. Одні науковці визначають ефективність як правильність, обґрунтованість, доцільність та результативність, ступінь реалізованості необхідної правової можливості [252, с. 318; 250, с. 42]. Інші вчені під ефективністю розуміють спроможність впливати на суспільні відносини в певному, корисному для суспільства напрямі [127, с. 93]. Цікавою є точка зору, за якою ефективність слугує лише певним кількісним показником,

що віддзеркалює ступінь відповідності реальних відносин, що склалися в певній сфері, якійсь типовій формі, ідеальному уявленню [274, с. 31–35].

Складно визначити, який з підходів є найбільш змістовним, так як вони характеризують вказану категорію з різних боків. Тому всі названі підходи можуть бути застосовані й до характеристики ефективності правосуддя. Тому варто зазначити, що ефективність є функціонально-цільовою категорією, яка характеризує свідому, суспільно значущу діяльність людини й соціальних інститутів та завжди пов'язується з очікуванням певного (позитивного) результату [147, с. 77].

Як зазначає Ю. Чуприна, хоча ефективність судової системи дійсно визначається співвідношенням мети та результату, однак і мета, і результат об'єктивно є суттю явища. Вони не охоплюються безпосередньо змістом ефективності судової системи. Містити вказівку на свою соціальну мету судова система може, але тоді соціальна мета як ідеально визначений її стан перебуває поза межами власного змісту. Мета завжди направляє, а результат отримується. Вони ніколи не можуть стати внутрішньою властивістю судової системи. Вже з цієї причини ефективність не можна розглядатися одночасно і як властивість судової системи, і як відношення її мети та результату. Жодна внутрішня властивість, в тому числі й ефективність, не може розглядатися як її зіставлення з іншими зовнішніми явищами, а лише має вираз у «такому відношенні». Зіставлення мети та результату – це не суть ефективності судової системи, а можливий шлях її зміни [267]. Поняттям ефективності судової системи фіксується її певна внутрішня властивість, а точніше – її спроможність здійснити реальний благотворний вплив на певні правовідносини, внаслідок чого розв'язується соціальний конфлікт та досягається соціальна справедливість [151].

Як зазначає Р. Куйбіда, ефективність судового розгляду засновується на принципах незалежності й безсторонності суду, що встановлені законом, як елемент побудови та функціонування ефективної судової системи. Для оцінки ефективності функціонування системи правосуддя необхідні певні індикатори.

Такими індикаторами можуть бути, зокрема: статистика повернень судами заяв і скарг у зв'язку з пропущенням строків, які внаслідок змін значно скорочено; швидкість розгляду справ; динаміка кількості судових рішень про обмеження права на мирні зібрання; кількість звільнень суддів і причини цих звільнень порівняно з попереднім періодом тощо.

Важливим показником може бути і якість судових рішень, які сьогодні розміщуються у державному реєстрі судових рішень, хоча, як відмічає автор, деякі з них у ньому знайти не вдається [170, с. 22].

Як зазначає О. Іванченко, у юридичній літературі науковці досліджували критерії оцінювання ефективності діяльності судів із різних кутів зору. Так, одні автори визначали критерії ефективності правосуддя, інші – судової діяльності, деякі – судочинства або всієї судової системи чи судової влади [83, с. 223]. При цьому варто погодитися з Л. Москвич, що недоліком чинної за радянських часів концепції ефективності судової системи є ототожнення ефективності судової системи з ефективністю правосуддя. Мета і результат правосуддя об'єктивно є суттю такого явища, як ефективність судової системи, але вони не охоплюються безпосередньо його змістом. Ефективність є певною властивістю судової системи. Мета та результат ніколи не можуть стати внутрішньою властивістю судової системи. Мета завжди спрямовує, а результат отримується. Уже з цієї причини ефективність не можна розглядатися одночасно і як властивість судової системи, і як співвідношення між її метою та результатом. Співвідношення мети та результату – це не суть ефективності судової системи, а можливий шлях її зміни [147, с. 78].

Тому варто розрізняти верхню і нижню межі ефективності судової системи: верхня – повне узгодження між результатами її функціонування і поставленою метою (в такому випадку можна вести мову про оптимально наявну судову систему), але це практично неможливо через вплив різних протидіючих факторів (пояснюється, в першу чергу, відкритістю судової системи); і нижня – такий поріг ефективності, за яким судова система втрачає свою оптимальність, стає менш керованою і, зрештою, втрачає сенс свого

існування. Коли судова система наближається до «нижнього порогу ефективності», тоді доцільно ставити питання про її реформування. У зв'язку з цим, актуалізується завдання визначення ступеня ефективності судової системи.

Зрозуміло, що зробити це можна лише за допомогою певних критеріїв. Опрацювання такої системи критеріїв та методики її застосування буде кроком до науково обґрунтованого підходу до проведення судової реформи в Україні [147, с. 180]. Безумовно, встановлення таких критеріїв спрощує оцінку діяльності всієї судової системи та дозволяє встановити її ефективність, а тому і необхідність або відсутність необхідності в реформування (що стало постійним супутником в українських реаліях). Однак, як у будь-якій сфері людського життя, встановлення таких критеріїв є досить складним, що пов'язано із соціальними, політичними та іншими змінами. Тому в певні періоди критерії ефективності правосуддя є суто декларативними, що використовують як формальні, для оцінки не всієї системи правосуддя, а лише судів окремих галузей або в окремих регіонах.

Розглянемо більш детально наукові позиції щодо окресленого питання. Так, І. Петрухін і Т. Морщакова запропонували визначати критерії оцінювання ефективності суду в кількісних показниках, які вимірюються кількістю судових помилок [172, с. 241–261]. Однак чи можна оцінити кількісно порушення прав людини та яке це буде мати сутнісне значення для системи загалом. Тобто як оцінити відмінність між сотнею або двома сотнями судових помилок, внаслідок яких були порушенні або обмежені права людини. Звичайно, в науковому середовищі така думка викликала низку зауважень.

Учені, які досліджували проблеми оцінювання ефективності роботи правоохоронних органів, указували на недостатність використання лише кількісних (статистичних) показників, оскільки, на їхню думку, це може призвести до виникнення певної невідповідності між метою діяльності цих органів і критеріями їх оцінювання [127, с. 85]. Захоплення кількісними показниками може зумовити погіршення стилю роботи, понизити рівень її

контролю, врешті-решт, втрату довіри конкретних людей, які звертаються за захистом. Тому в сучасній науковій літературі обґрунтовується доцільність використання як кількісних, так і якісних показників у сукупності [127, с. 14–19]. На використанні їх у сукупності наполягає й міжнародна практика оцінювання діяльності судових органів.

За допомогою кількісних показників можливо встановити результативність досягнення мети діяльності судів і витрати на її забезпечення, а якісні показники допоможуть сформулювати положення щодо ефективності такої діяльності. Загальними критеріями оцінювання ефективності правосуддя, на думку В. Сирих, є такі: 1) рівень підготовки справ до судового слухання; 2) законність та обґрунтованість судових рішень; 3) причини судових помилок; 4) додержання процесуальних прав учасників судового процесу; 5) правильність відшкодування судових витрат; 6) дотримання процесуальних строків і причини їх порушення; 7) рівень і своєчасність виконання судових рішень; 8) загальна кількість судових справ [234, с. 62]. Безперечно, всі з названих критеріїв не можна зарахувати до критеріїв ефективності саме правосуддя.

У свою чергу Л. Москвич обґрунтовує таку систему критеріїв оцінки судової системи: ті, що відображають стандарти організації судової системи; критерії, які дають змогу оцінити якість роботи судової системи та пов'язані з досягненням позитивної мети правосуддя; ті, що відображають стандарти професіоналізму суддів та працівників суду; критерії, що дозволяють оцінити рівень легітимності інституту суду в суспільстві [149, с. 154]. До того ж, на думку К. Скворцова, критерії ефективності мають: 1) стимулювати досягнення мети органу (діяльності); 2) давати кількісну та якісну характеристику; 3) створювати умови для об'єктивного оцінювання; 4) бути універсальними, але не суперечливими; 5) бути повними та охоплювати всі сторони процесу [215, с. 4].

Варто зазначити, що завдяки оцінюванню можна не лише встановити ступінь відповідності якісних і кількісних показників діяльності суду

законодавчим вимогам та суспільним очікуванням і запитам, але й виявити проблемні аспекти у діяльності судів, забезпечити більш раціональний та ефективний підхід до розподілу ресурсів, у тому числі кадрових, точніше та чіткіше визначати пріоритети й напрямки вдосконалення роботи суду та суддів. Однак оцінювання стосується лише організаційно-управлінських аспектів роботи суду й не передбачає перевірку ефективності та результативності безпосередньо правосудної діяльності суддів суду (судів), адже головним критерієм якості відправлення правосуддя є законність постановлених рішень, яка, у свою чергу, оцінюється тільки вищими судами в порядку апеляційного та касаційного провадження. За своїм змістом оцінювання – це збір повної, суттєвої, достеменною та надійної інформації про об'єкт оцінювання й аналіз того, наскільки ця інформація відповідає сукупності критеріїв щодо визначених на початку або скоригованої у процесі досягнення мети, для того, щоб дійти певного рішення [239, с. 75–76].

Тобто оцінювання є важливим інструментом контролю за діяльністю судів. Його особливе значення полягає в тому, що воно дозволяє отримати змістовні та ґрунтовні дані про рівень якості, ефективності й результативності роботи суду без прямого втручання у його діяльність зі здійснення правосуддя. Тобто, забезпечуючи отримання відповідної інформації щодо діяльності суду, оцінювання сприяє дотриманню його незалежності як органу судової влади [98, с. 112].

У контексті сказаного особливого значення набувають питання конфлікту інтересів та впливу його на ефективність здійснення правосуддя суддею. До того ж, враховуючи стійкі тенденції та статистичні закономірності варто зазначити, що конфлікт інтересів у правосудді є явищем відносно масовим, а тому може впливати на всю систему та її оцінку з боку суспільства, що є визначальним для її легітимації.

Враховуючи, що масові явища складаються з одиничних актів, конфлікт інтересів має дисфункціональні наслідки, що можуть вплинути на ефективну діяльність судді. Як уже зазначалося, категорія «конфлікт інтересів» є не тільки

нормативною, нами вона розглядається у більш широкому значенні, а тому і наслідки конфлікту інтересів є не тільки правовими, а й соціальними, психологічними.

Висновки до Розділу 2

«Конфліктом інтересів» позначається наявність в особи приватного інтересу у тій сфері, в якій вона виконує свої службові, професійні чи представницькі повноваження, що може вплинути чи вплинуло на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Він є одним із видів соціальних конфліктів, специфіка якого зумовлюється низкою чинників: зв'язок з суддівською діяльністю; принаймні один з його учасників є публічною особою; він є архітектонічною складовою сучасної правової реальності.

Неоднозначність змістовного наповнення понять, які утворюють поняття «конфлікт інтересів у правосудді» спричиняє постановку уточнюючих питань, відповіді на які повинні сформулювати об'єктивне уявлення про ландшафт правової та юридичної реальності, а це, у свою чергу, тягне за собою питання системно-структурних та ієрархічних зв'язків між явищами, які позначають цими поняттями. Це спонукає до формування авторської позицією щодо поняття «правосуддя».

У силу своєї неоднозначності явище конфлікту інтересів у правосудді може досліджуватися на двох рівнях – на теоретичному та на прикладному. Теоретичний рівень дослідження конфлікту інтересів у правосудді передбачає суто теоретичні знання про виникнення, формування та закономірності розвитку цього виду конфліктів, а також його специфічних характеристик та ознак, які можуть мати вихід у практичну площину. Щодо прикладного рівня, то він передбачає створення розробку алгоритмів, технологій запобігання,

вирішення та нівеляції негативних наслідків конфлікту інтересів у правосудді на основі теоретичних знань, врахування вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Основними детермінантами конфлікту інтересів у правосудді є: незадоволеність, поганий настрій, зростання плинності кадрів та зниження продуктивності роботи та прийняття об'єктивних рішень; сильна відданість приватним інтересам, інтересам близьких родичів; сприйняття однієї з сторін у справі як «ворога», уявлення про власну мету як про позитивну, а про мету іншої сторони – як про негативну; скорочення взаємодії та спілкування між групами, що конфліктують, незацікавленість в оцінці всіх доказів; зловживання правом, прийняття недостатньо або взагалі необґрунтованих рішень; надання більшого значення «перемозі» в конфлікті, ніж вирішенню наявної проблеми; врахування особистісних думок як об'єктивних без врахування думок сторін; бажання «вислужитися» або «задовольнити» інтереси керівництва, навіть без їх прямого втручання тощо.

Суддівська діяльність в цілому може розглядатися з позицій правової праксеології, яка уможлиблює оцінку ефективності діяльності судді в тісному взаємозв'язку з правовою актропологією та правовою аксіологією. Оцінити ефективність діяльності судді можна з урахуванням його конкретних дій і поведінки. Щодо правової аксіології, то усвідомлена чітка система суспільних та індивідуальних цінностей слугує ефективним запобіжним засобом подолання негативних наслідків конфлікту інтересів у правосудді.

Конфлікт інтересів у правосуддя є можливим завдяки людині, яка здійснює функцію судової влади. Неврегульовані чи не усунуті ситуації конфлікту інтересів призводять до негативних соціальних наслідків. Ситуація, в якій протистояння між приватними інтересами судді та публічним інтересом досягнення справедливості на основі права закінчується не на користь останнього, свідчить про те, що правосуддя немає.

РОЗДІЛ 3

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОСУДДІ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

3.1 Законодавче регулювання конфлікту інтересів у правосудді

У рамках предмета цієї роботи законодавче визначення терміна «конфлікт інтересів у правосудді», на нашу думку, слід досліджувати комплексно, звернувши увагу на еволюцію його законодавчого формування та визначення на теренах нашої держави. Аналіз його суті слід здійснити через призму наявних загальнотеоретичних досліджень із акцентуацією уваги на особливостях тих соціальних відносин, необхідність врегулювання яких зумовило появу та розробку цього терміна.

В основу формування комплексного знання про конфлікт інтересів у правосудді слід поставити принципову переконаність у тому, що саме філософія права формує конститутивний момент актуального наукового знання, урівноважує значимість таких критеріїв наукового знання як «ефективність», «практична корисність» та «успішність» із іншими, що виключають дискредитацію теоретичного правознавства.

Таким чином, можна стверджувати, що конфлікт інтересів у публічній сфері виникає синхронно із появою влади, так і конфлікт інтересів у правосудді – із появою судових інституцій. У країнах, де не є пануючою тенденція чиновників та суддів віддавати перевагу публічним інтересам, а не своїм, у ситуації конфлікту таких інтересів зазначене явище має чітко означений негативний характер.

Як нами з'ясовано, спроби врегулювання та недопущення ситуацій конфлікту інтересів можна віднайти ще в перших письмових правових актах, а на сьогодні виокремлення в самостійний об'єкт правового регулювання конфлікту інтересів у правосудді відбулось уже і на рівні міжнародно-правових організацій. Однак реалії сучасної правозастосовної практики і вимоги

юридичної техніки кожної країни повинні враховувати наявну структуру суспільного та державного устрою, сформованого бюрократичного апарату, розподілу функцій щодо управління суспільнозначущими благами та процесами. Аналіз законодавства багатьох країн свідчить, що категорія «конфлікт інтересів» має неоднозначні характеристики, а у такі її складові як приватні, державні та суспільні інтереси вкладається різний за обсягом зміст. Як наслідок – нормативні акти таких держав суттєво відрізняються.

Згодом, суспільні відносини, які виникають під час виконання представниками влади своїх службових обов'язків у сферах, де вони мають приватні інтереси, в тому числі коли ці інтереси суперечать державним, охоплюються поняттям «корупція». На сьогодні «конфлікт інтересів» та «корупція» цілком сформовані поняття, що, безумовно, мають елементи певної спорідненості, але у науковому середовищі та законодавстві визначені їх загальні ознаки та властивості, які дають змогу їх відокремити.

Саме в цей час у низці країн загострюється криза державної служби, викликана систематичними зловживаннями службовими повноваженнями та їх використанням з власною метою, а тому піднімаються питання ефективності управлінського апарату та довіри до влади з боку народу, яка, по суті, є основою демократії.

Ретроспективний аналіз дає змогу припустити, що найбільш системною на цьому шляху є робота Сполучених Штатів Америки, низки країн Європейського Союзу. Ще задовго до політичної кризи, іменованої Вотергейтським скандалом, у США прийнято Закон «Про регулювання лобістської діяльності» (1946 рік), а законодавчим органом штату Нью-Йорк – перший Етичний кодекс в історії державної служби країни (1954 рік), згодом його приклад наслідували інші штати [286, с. 237]. Запроваджувались такі кодекси й у низці європейських країн, Канаді. На теренах колишнього СРСР, у тому числі і в Україні, зважаючи на певні історичні особливості, розвиток у цьому напрямку відбувався із затримкою.

Досвід Сполучених Штатів та деяких європейських країн можна вважати показовим, оскільки в подальшому його було використано під час підготовки міжнародних документів, які імплементувались великою кількістю країн світу.

Так, у 1978 році, як відповідь на дії президента Р. Ніксона, який використав свої повноваження та підвладні правоохоронні органи для перешкоджання розслідуванню інциденту під час виборчого процесу і міг зашкодити йому [244, с. 51], прийнято Закон «Про службову етику в державних органах», згідно з яким у Штатах запрацювало Управління службової етики в державних органах [287]. На початку своєї діяльності зазначене управління діяло у складі кадрових служб, однак згодом стало самостійним. Саме у рамках запровадження етичних стандартів розпочалась системна робота з урегулювання конфліктів інтересів на державній службі.

Упродовж декількох наступних десятиліть запроваджені зміни апробувались на практиці, в той же час провідні наукові центри країни напрацьовували нові механізми.

Після чергового падіння довіри до державних службовців з боку суспільства наприкінці XX століття розробляється концепція нового публічного менеджменту [17, с. 18], що впроваджувалась у більшості англосаксонських країн, однак після нетривалого періоду поліпшення виникли нові проблеми, що вимагали розроблення ефективніших шляхів попередження та врегулювання конфлікту інтересів.

Результатом чергового етапу реформ стало посилення морально-етичних вимог до носіїв владних повноважень. Закріпилась думка, що особи, наділені владою, не повинні отримувати особистої вигоди зі свого офіційного статусу в службових відносинах [20, с. 81]. Більше того, від зазначених осіб вимагалось не допускати ситуацій зіткнення особистих інтересів та інтересів своєї служби.

У США, до прикладу, такі заходи реалізовані у 1989 році шляхом прийняття змін до Закону «Про службову етику в державних органах», а також видання відповідного розпорядчого акту президентом країни.

Аналіз способів впливу на конфлікт інтересів показує, що це явище потрапляє в поле правового регулювання, а також під дію морально-етичних норм. Залежно від історичних особливостей та менталітету різних країн відрізняється баланс зазначених важелів впливу. Як зазначає А. Ноздрачев, конфлікт інтересів у більшості держав не є об'єктом ані загального, ані юридичного визначення. Здебільшого законодавче регулювання цієї сфери відбувається тоді, коли конфлікти уже є, коли ці конфлікти можуть стати підставою для дисциплінарних та кримінальних санкцій. Але у законодавстві низки держав є правове визначення конфлікту інтересів. Кількох стран, в законодательстве которых содержится правовое определение конфликта интересов. В Канаді 12 грудня 2006 року був прийнятий закон, в положеннях якого міститься визначення «конфлікту інтересів» як ситуації, в якій посадова особа, яка займає державну посаду, є представником офіційної влади або виконує обв'язні функції та обов'язки, має можливість використання свого становища для просування особистих інтересів, а також приватних інтересів родичів, друзів тощо [156]. В тому ж законі була введена посада спеціального Комісара, який згідно з п. 2 розділу I вказаного Закону є Уповноваженим з питань конфлікту інтересів і призначається відповідно до розділу 81 Закону «Про парламент Канади» [287]. Повноваження Комісара досить широкі та спрямовані на зменшення кількості випадків конфлікту інтересів, лобізму, будь-яких зловживань парламентарів, членів Кабміну, високопосадовців інших державних органів.

У Великобританії дієвими є положення Міністерського кодексу, який містить точні приписи щодо дій членів уряду, з метою уникнення будь-яких неясностей між державними дорученнями та їх вирішенням, або їх обмеженнями. Ці приписи також стосуються і особистих інтересів міністрів (міністри мають самі пересвідчитися в тому, що конфлікт не виникне або не зможе виникнути між їх публічними зобов'язаннями та їх фінансовими інтересами або інтересами іншого походження. Для управління цими

конфліктами розроблені чіткі правила, які підкріплюються «декларацією інтересів», яка пулікується в двох примірниках щорічно [156].

У деяких східноєвропейських країнах прийнято окремі базові закони, що врегульовують цю багатоаспектну практичну проблему. До прикладу, в Хорватії це Закон «Про запобігання конфлікту інтересів», у Чехії та Сербії – закони «Про конфлікт інтересів», у Латвії – Закон «Про запобігання конфлікту інтересів у роботі посадових осіб», аналогічні закони є й у інших країнах.

У низці країн механізми запобігання конфлікту інтересів закріплені у конституціях, або законах про державну службу. До прикладу, у Польщі – це Закони «Про публічну службу» та «Про обмеження підприємницької діяльності осіб, що виконують публічні функції», у Австрії – Кодекс публічної служби, в Ісландії – Закон «Про публічну адміністрацію» [88, с. 110].

Прикладом розгалуженого підзаконного регулювання діяльності з недопущення та врегулювання конфлікту інтересів є Китайська Народна Республіка. Механізми протидії ситуаціям, пов'язаним із конфліктом інтересів почали створюватись там дещо пізніше, ніж в багатьох інших країнах, – у 80-х роках минулого століття. Такими нормативними документами там є повідомлення Верховного народного суду КНР від 27. 02. 2012 року «Про реалізацію норм непідкупного уряду і попередження конфлікту інтересів у діяльності Верховного суду КНР», повідомлення Народного банку КНР від 15. 11. 2012 року «Тимчасові правила попередження конфлікту інтересів співробітників Народного банку КНР», повідомлення Міністерства охорони здоров'я КНР від 26. 12. 2011 року «Деякі питання попередження конфлікту інтересів серед керівників системи охорони здоров'я». Окремі норми щодо конфлікту інтересів внесені до Кримінального кодексу КНР [213].

Радою Європи рекомендовано країнам-учасникам закріпити норми щодо регулювання конфлікту інтересів у кодексах поведінки державних службовців, зокрема створено «Модельний кодекс поведінки державних службовців», що міститься у додатку до Рекомендації № R (2000) 10 Ради Європи [290, р. 442]. Серед положень Модельного кодексу закріплено обов'язок державних

службовців не допускати конфлікту особистих інтересів із їх державною службою, встановлено заборону використовувати надані повноваження на догоду приватним інтересам. Кодекси поведінки, як впливає із цього міжнародного нормативного документа, повинні не лише повно і зрозуміло визначати норми належної поведінки службової особи, а й доносити до широкого загалу те, якої поведінки необхідно очікувати від державних службовців.

Виникає ще одне питання, яке потребує відповіді: чому щодо державних службовців такої значущості набуває власне етичний момент у попередженні конфлікту інтересів у правосудді? Відповідь на це питання тісно пов'язана з природою та сутністю соціальних ролей. Існує декілька критеріїв класифікації соціальних ролей, але в межах цього дослідження більш коректним буде послуговування класифікацією, яка передбачає розрізнення соціальних ролей на емпіричному та раціональному рівні. Емпіричний або діяльнісний рівень є сформовані зразки ролей, які передбачають вплетену рольову дію в наявний «зразок». Для раціонального рівня характерним є вироблення імперативних форм ролей як результату рефлексії над першим рівнем (маємо справу з нормотворчим рівнем, який характеризує тип суспільства й типові для нього ролі [240, с. 17]), адже «будь-яка нормотворча система цивілізованого суспільства «розрахує» ролі, «маркує», поділяє на ті, в яких вона зацікавлена і на ті, які небажані для неї, визначає «конфігурацію» рольової взаємодії й систему стимулів і заборон» [107, с. 160]. І як результат – виникнення і поширення, починаючи з XX століття, професійних морально-етичних кодексів, зокрема і для юристів. Нині бажаним є такий стан речей, який передбачає поведінку учасників конфлікту інтересів у правосудді, вибудовану «не зі страху перед соціальними цінностями і санкціями, а винятково із моральних переконань».

У такому підході різко окреслюється значення чітко сформованих моральних переконань юриста і норм поведінки (назвемо їх трудовими стандартами поведінки), які мають конвенційний (договірний) характер.

Більше того, можна стверджувати, що норми поведінки юристів є корпоративно прийнятими правилами. Норма (стандарт) поведінки розуміється як визнаний зразок, встановлене правило (заборона або повеління). «Порушення норми тягне за собою застосування до порушника санкцій» [3, с. 150]. Але як свідчить історичний досвід не можна вирішити етичні проблеми адміністративними засобами, оскільки безсумнівним є зв'язок будь-якого негативного явища в суспільстві (в тому числі некоректна та неетична поведінка юристів) із самим суспільством.

Прагнення застосовувати кодекси чи то стандарти поведінки у своїх правових системах задекларували на сьогодні понад 170 країн-учасниць, що ратифікували Конвенцію ООН проти корупції від 31.10.2003 року [100, с. 210]. Саме такі приписи містить ч. 2 ст. 8 зазначеної Конвенції.

Аналіз законодавства багатьох країн свідчить про те, що такі кодекси найчастіше є похідними щодо нормативних актів, які регулюють конфлікт інтересів та охоплюють питання виконання службовцями роботи за сумісництвом, отримання ними різного роду подарунків та вигод, ставлення до політичної діяльності та ін.

Оскільки в Україні однією із проблем є те, що правила поведінки, які прописані в кодексах, мають рекомендаційний характер, що за особливостей ментального характеру та помітного дефіциту моральності в самому суспільстві робить неможливим добровільне самообмеження та добровільне дотримання цих правил юристами. Аналіз наявних кодексів приводить до низки висновків, які повинні набути подальшого практичного втілення: 1) необхідне законодавче закріплення етичних вимог до кандидатів на посади. Сьогодні правила морально-професійної поведінки приймаються або схвалюються різними за своєю природою органами (в судовій системі – З'їздом суддів, у адвокатів – Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури, у прокурорів сьогодні точиться дискусія про те, який орган має затвердити ці правила – Вища рада юстиції чи Всеукраїнська конференція прокурорів [248, с. 52–54]).

Хоча, як зауважує Ж. Алексєєва, «... безсумнівним є факт того, що прийняття етичних кодексів не приводить автоматично до царювання високої моралі серед представників юридичної професії. Однак наявність такого кодексу, як правило, відображає прагнення переважної більшості лідерів та рядових членів професійної спільноти підвищити моральну культуру і розробити критерії, які дозволяють оцінювати поведінку окремих членів. Але будь-який кодекс без твердого переконання в його необхідності і наполегливого втілення в повсякденну практику залишається лише набором красивих фраз, які ні до чого не зобов'язують» [3, с. 20].

Важливий внесок на міжнародному рівні в удосконалення політики щодо досліджуваного питання внесено Радою Організації економічного співробітництва та розвитку у своїх Рекомендаціях щодо врегулювання конфлікту інтересів на державній службі (2003 рік).

Зазначений документ пропонував урядам країн-учасниць кращі світові практики організації роботи в державному секторі для мінімізації проблем конфлікту інтересів [289, р. 40]. У Рекомендаціях визнано неможливість подолання всіх конфліктів інтересів, а тому запропоновано чітке визначення таких інтересів та їх належне врахування.

Конфлікт інтересів, як специфічна група суспільних відносин, відбувся і як самостійний предмет правового регулювання, що підтверджується законодавством більшості країн світу [68, с. 175, 182].

У законодавстві України поняття «конфлікт інтересів» вперше зафіксовано у Загальних правилах поведінки державного службовця від 23 жовтня 2000 року: «Конфлікт інтересів впливає із ситуації, коли державний службовець має приватний інтерес, тобто переваги для нього або його родини, близьких родичів, друзів чи осіб та організацій, з якими він має або мав спільні ділові чи політичні інтереси, що впливає або може впливати на неупереджене та об'єктивне виконання службових обов'язків. Будь-який з таких конфліктів має бути вирішений до прийняття на державну службу чи призначення на нову посаду» [190]. Відповідно до п. 21 державний службовець

повинен на вимогу заявляти про наявність чи відсутність у нього конфлікту інтересів. Також ці Правила містили детальний перелік заборон щодо діяльності державного службовця, які б подальшому могли бути кваліфіковані як конфлікт інтересів та чітко визначали межі застосування: «Загальні правила поведінки встановлюють основні вимоги до етики працівників органів державної влади, що займають посади, віднесені до відповідних категорій посад державних службовців відповідно до Закону України «Про державну службу» (3723-12).

2. Для державних службовців, які працюють в апараті органів прокуратури, судів, дипломатичної, митної, податкової служб, Національного банку України, служби безпеки, внутрішніх справ, управління Збройних Сил та інших військових формувань, відповідними органами можуть затверджуватись правила поведінки з урахуванням особливостей роботи в цих органах» [190].

Таким чином, конфлікт інтересів впливає із ситуації, коли державний службовець має приватний інтерес, тобто переваги для нього або його родини, близьких родичів, друзів чи осіб та організацій, з якими він має або мав спільні ділові чи політичні інтереси, що впливає або може впливати на неупереджене та об'єктивне виконання службових обов'язків.

18 жовтня 2006 року Україною було ратифіковано Конвенцію ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, цілями якої є: «а) сприяння вжиттю й посиленню заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею; б) заохочення, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції та в боротьбі з нею, зокрема в поверненні активів; с) заохочення чесності, відповідальності й належного управління громадськими справами й державним майном»), що зумовило необхідність оновлення внутрішнього антикорупційного законодавства з урахуванням положень міжнародного права, які в подальшому були імплементовані. Серед них – і положення п. 4 ст. 7 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, відповідно до яких «кожна Держава-учасниця прагне, згідно з основоположними принципами

свого внутрішнього права, створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості й запобігають виникненню конфлікту інтересів [99].

Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11.06.2009 року № 1506-VI в абз. 2 ч. 1 ст. 1 визначив конфлікт інтересів як реальні або такі, що видаються реальними, протиріччя між приватними інтересами особи та її службовими повноваженнями, наявність яких може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень [189].

Прийняте та вживане сьогодні у вітчизняному законодавстві поняття «конфлікт інтересів» є відповіддю стандартам світових досягнень правової політики, потребі вирішення прикладних завдань правової сфери, які уже були врегульовані в інших державах. Як наслідок, чинні вітчизняні правові норми певною мірою імплементувалися з чинних правових та юридичних механізмів, які були сформовані у інших країнах. Цілком логічним у такому разі є наявність розбіжностей між аспектами вітчизняної правової реальності, що є предметом регулювання таких правових норм, і структурною побудовою та повнотою таких юридичних конструкцій, що є дієвими у інших країнах, але не повною мірою відповідають сучасним потребам нашого суспільства.

Чинний Закон України «Про запобігання корупції» сьогодні визнається основним законодавчим актом для врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, дія якого поширюється на визначене коло суб'єктів, перелік яких закріплено у статті 3 Закону: судді, судді Конституційного Суду України, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої ради правосуддя, посадові особи секретаріату Вищої ради правосуддя, 6 Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, посадові особи секретаріату цієї Комісії, посадові особи Державної судової адміністрації України, присяжні (під час виконання ними обов'язків у суді).

Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07. 04. 2011 року № 3206-VI в абз. 4 ч. 1 ст. 1 визначав конфлікт інтересів як суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень [188].

Логічний аналіз наведених визначень вказує на недосконалість їх побудови та неповне розкриття суті. Так, законодавець фактично протиставив приватні інтереси суб'єкта наданим йому службовим повноваженням. Крім того, Законом не було окреслено змісту цих двох складових.

Текст чинного Закону України «Про запобігання корупції» містить два схожих поняття: «потенційний конфлікт інтересів» – наявність в особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; а також «реальний конфлікт інтересів» – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [187].

Визначення реального конфлікту інтересів законодавцем знову здійснено шляхом протиставлення приватного інтересу суб'єкта його повноваженням. У зв'язку з цим, з метою уніфікації термінології та формування єдиного підходу до розуміння і дотримання правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів та пов'язаних з ним обмежень Національне агентство з питань запобігання корупції підготувало та 29 вересня 2017 року та затвердило Методичні рекомендації щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів [191].

Рекомендації визначають чітку структуру конфлікту інтересів (реального, потенційного): приватний інтерес (будь-який майновий чи немайновий), службові/ представницькі повноваження (безпосередні та загальнослужбові); реальний конфлікт інтересів – приватний інтерес суперечить службовим/представницьким повноваженням, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; потенційний конфлікт інтересів – у сфері службових/ представницьких повноважень наявний приватний інтерес, що може за настання певних обставин у майбутньому вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

Приватний інтерес – будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, в тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.

У рекомендаціях підкреслюється, що вказаний перелік відносин не є повним, тому фактично кожна службова особа під час виконання своїх повноважень повинна враховувати всі можливі типи соціальних відносин, що можуть призвести до виникнення конфлікту інтересів.

За наявності конфлікту інтересів відбувається підміна публічного інтересу приватним; підривається принцип «закон понад усе» і вимога дотримання законності; порушуються засади толерантності, рівності і прозорості на користь приватних інтересів державних (муніципальних) службовців, що володіють секретним і привілейованим доступом до публічних ресурсів (матеріальних, фінансових, інформаційних тощо) [168, с. 96].

Щодо відмінності між реальним та потенційним конфліктом інтересів слід звернутися до юридичної практики. 29 квітня 2016 року Рада науково-правових експертиз при Інституті держави і права ім. Корецького Національної академії наук України надала науково-експертний висновок №126/50-е у справі

№344/13438/17, в якому зазначено, що відмінність між потенційним і реальним конфліктами інтересів полягає в тому, що для встановлення факту реального конфлікту інтересів недостатньо констатувати існування приватного інтересу, який потенційно може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішення, а слід безпосередньо встановити, що, по-перше, приватний інтерес наявний, по-друге, він суперечить службовим чи представницьким повноваженням, по-третє, така суперечність не може вплинути, а реально впливає на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішень чи вчинення дій [71].

Перед дослідженням наступних рівнів та елементів врегулювання конфлікту інтересів у правосудді, слід здійснити гносеологічний аналіз основного родового поняття, що нормативно закріплено у Законі України «Про запобігання корупції».

З метою ґрунтовного розуміння таких складових досліджуваного поняття, як: «конфлікт», «повноваження», «інтерес», «протиріччя» та «суперечність», – окремі філософські аспекти яких розкривались у попередніх розділах, звернемося до гносеологічних напрацювань різних галузей науки та філософії.

Як частково з'ясовано у попередніх розділах, конфлікт як іманентна складова суспільного життя, що викриває суперечливі сторони соціальних зв'язків, завжди потрапляв у поле зору мислителів різних країн. Однак систематизовані наукові дослідження цього феномену з'явилися лише у кінці XIX століття.

Другою важливою складовою досліджуваного поняття є «повноваження». До юридичного складу повноважень входять також обов'язки державних органів, громадських організацій, посадових та інших осіб, які закріплені за ними у встановленому законодавством порядку [270, с. 588]. Ознакою повноважень є їх правове визначення. Повноваження встановлюються в нормах чинного права як на законодавчому, так і на

підзаконному правових рівнях. Цей термін використовується в різних галузях права і тому вважається загальноправовим.

Варто зазначити, що цей термін в Конституції України вживається понад 80 разів для позначення відносно як дій, врегульованих конституційним правом (призначення референдуму, здійснення розподілу влади), так і щодо різних суб'єктів конституційних правовідносин (Верховної Ради України, Президента України, Уряду, органів місцевого самоврядування). Так, стаття 6 Основного закону, проголошуючи, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, в частині другій встановлює порядок здійснення влади. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади, як зазначається в ній, «здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України». Закони, прийняті в розвиток Конституції України, також постійно використовують термін «повноваження».

У «Юридичній енциклопедії» поняття «повноваження» трактується як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій. Професор Б. Лазарєв визначає повноваження як комплекс конкретних прав та обов'язків, які надаються для реалізації покладених на орган функцій [126, с. 105].

Як комплекс прав та обов'язків розглядають державно-владні повноваження і автори підручника «Адміністративне право України, академічний курс» [2, с. 75]. Такої ж думки дотримується Є. Кулакова, яка вважає, що владні повноваження державного органу складаються з юридичних прав для здійснення державних функцій та юридичних обов'язків, які покладаються на цей орган державою. Права стають реальною можливістю щодо виконання покладених функцій та збігаються з обов'язками, тобто необхідністю стосовно держави, і зливаються в єдину правову категорію повноважень [122, с. 12]. У теорії держави і права під повноваженнями у

найзагальнішому їх вираженні розуміють засіб впливу суб'єкта на правову поведінку об'єктів [207, с. 67].

Повноваженню, яке розглядається як елемент характеристики органів влади і місцевого самоврядування їх посадових осіб, притаманна така ознака, як владність. Це свідчить про генезис цього феномену, походження його від влади народу. Ідеї народного суверенітету висловлювались протягом всієї історії людства та державності. Походження політичної влади від влади людей (народу) підкреслюється в працях багатьох мислителів. У 1651 році Томас Гоббс у своїй праці «Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної і цивільної» писав: спільна влада «може бути сформована тільки одним шляхом, а саме шляхом зосередження всієї влади і сили в одній людині або зібранні людей, які більшістю голосів могли б звести всі волі громадян у єдину волю» [53, с. 240].

Так влада зобов'язана виконувати історичну і практичну роль у суспільстві, оскільки вона повинна бути авторитетною і легітимною. На моменті легітимності влади акцентував свою увагу на початку двадцятого століття німецький юрист і соціолог Макс Вебер, який виділив три види легітимності: традиційну (підлеглість ґрунтується на традиційному пануванні), харизматичну (основану на авторитеті незвичайного особистого таланту), раціональну (панування в силу «легальності», в силу віри в обов'язковість легального встановлення та ділової компетентності) [37, с. 667], тобто відповідність дій політичного режиму тому принципіві, за допомогою якого він був встановлений. Легітимність є ознакою законності влади і, у свою чергу, відповідність її конституції і закону. Таким чином, влада є ознакою повноважень органів держави та місцевого самоврядування, оскільки легітимність є складовою їх повноважень, адже, через повноваження влада детермінується, встановлюється та реалізується.

Повноваження характеризує така ознака, як детермінованість їх потребами та інтересами людини та громадянина. Зв'язки з потребами та інтересами є жорсткими, вони цілком зумовлюють повноваження, визначають

їх види та зміст. Найбільш об'єктивно необхідні повноваження для задоволення потреб, інтересів людини та громадянина визначають види та структуру органів держави, місцевого самоврядування, кількість і види посад.

Закон України «Про запобігання корупції», як уже зазначалося, містить лише поняття «приватний інтерес», під яким розуміється будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, в тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.

Термін «інтерес» походить від латинського *interesse* — «бути всередині» і визначається як прагнення суб'єкта користуватися конкретним соціальним благом [154, с. 491]. Цей термін під час дослідження конфліктів А. Ішмуратов пропонує розуміти максимально широко; на його думку вказаний термін може означати настрої, бажання, наміри, цінності, потреби, тобто усе, що може бути важливим для людини [84, с. 88].

Роль інтересів у житті суспільства відзначалась наукою здавна. Гегель називав їх спонукальними мотивами історичної драми [49, с. 20]. Чітко висловився з цього приводу Гельвецій, який вважав, що люди не йдуть супроти свого інтересу, а керуються ним [50, с. 260]. Гольбах поєднував інтерес навіть зі щастям, вважаючи, що інтерес — це, власне, те, що кожен з нас вважає за необхідне для свого щастя. Звідси випливає, що жоден смертний не буває цілком позбавлений інтересів [59, с. 311].

На шляху до розвинутої правової держави чи то громадянського суспільства аналіз категорії інтересу набуває особливого значення, тому що у цьому контексті необхідне узгодження інтересів різних груп і класів. Інтереси одержують відображення в праві, впливають на нормотворчість, за допомогою якої встановлюються повноваження. Тому можливі аналіз і співставлення особистих (чи то «приватних») інтересів і суспільного інтересу в процесі формування і реалізації публічних повноважень, співвідношення інтересів і уявлення про справедливість, що закріплюються в праві.

Повноваження належать до виразника публічних інтересів. Незважаючи на людиноцентристську спрямованість демократичної держави, забезпечення прав і свобод людини відбувається в основному на користь загальних потреб усіх громадян держави, досягнення загального інтересу. Забезпечення пріоритету суспільних інтересів над особистими в публічному праві вбачається об'єктивно необхідною умовою успішного вирішення завдань, що постали перед демократичною державою.

Враховуючи наведене, слушним і обґрунтованим вбачається таке загальне визначення поняття повноваження: повноваження – це загальне для теорії права та держави поняття, змістом якого є система прав та обов'язків, набутих у легітимний спосіб державою, місцевим самоврядуванням, державними органами й органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами правовідносин з метою забезпечення можливостей, потреб та інтересів людини і громадянина, окремих соціальних груп та суспільства в цілому.

Правильне розуміння будь-якого терміна потребує уніфікованого підходу до розуміння всіх його складових, що дасть можливість уникнути неоднакового його відображення у свідомості суб'єктів пізнання. Поняття «конфлікт інтересів» та «конфлікт» у різних підходах до їх визначення мають такі складові як «протиріччя» або «суперечність».

Останнім часом науковці різних напрямів і шкіл актуалізуються дослідження загальнонаукових термінів, схожих із вказаними, що перебувають на перетині філософії, психології та соціальних наук. При цьому в світлі швидкої еволюції суспільних відносин деякі з них набувають нового значення. Але терміни «протиріччя» або «суперечність» у цьому контексті залишаються, як правило, поза межею уваги.

В українській мові ці слова часто функціонують як варіанти і в сукупності протиріччя – це те саме, що суперечність, тобто вони мають однакове значення. У «Філософському словнику» за редакцією В. Шинкарука 1979 року, слово «протиріччя» відсутнє [252, с. 425].

Водночас для позначення невідповідності чого-небудь чомусь в українській мові вкоренилося слово «суперечність» (його фіксує Словник за редакцією Б. Грінченка [67, с. 45]), яке відповідає законам словотворення української мови і має багато спільнокореневих утворень.

Буквально слово «суперечність» означає «говорити всупереч», висловлювати протилежні мовленому міркування, думки, точки зору. Розпалення полемічних пристрастей, дискусій, виявляючи плюралізм думок, зрештою, закінчується виникненням протилежних позицій.

Особливу увагу слід звернути на те, що таке відношення можуть мати лише порівнювані поняття, тобто ті, що мають спільну родову ознаку або спільне родове поняття (наприклад, «право» і «мораль», «закон» і «указ», «шахрайство» і «крадіжка», «підручник» і «словник», «лекція» і «семінар» тощо).

Таким чином, з'ясувавши зміст таких складових законодавчого визначення «конфлікту інтересів», як «інтерес» та «повноваження», є недоцільним виражати їх зіставлення між собою як «суперечність».

Основним аргументом цього є те, що вказані поняття не мають спільної родової ознаки або спільного родового поняття, і фактично є непорівнюваними (наприклад, «стіл» і «злочин», «папір» і «юридична помилка», «будинок» і «замах на злочин» тощо). Навпаки, такі інтереси в деяких випадках можуть бути реалізовані завдяки цим повноваженням. Вбачається, що приватним інтересам мають бути протиставлені не самі повноваження, а суспільні інтереси, для забезпечення яких ці повноваження надані суб'єкту. Вживання прикметника «приватний», як зазначає І. Тітко під час дослідження цього терміна у рамках кримінального процесу, підкреслює пряме протиставлення інтересів конкретної особи інтересам суспільства та держави [244, с. 250].

Таким чином, під «конфліктом інтересів» слід розуміти наявність в особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути чи вплинуло на

об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

Правильне тлумачення законодавчого визначення конфлікту інтересів, його підвидів, а також сутності приватного інтересу сприяє більш детальному аналізу засобів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі. Для цього також необхідно звернутися до зарубіжного досвіду, який український законодавець намагається впровадити в національне законодавство.

Проблема конфлікту інтересів на державній службі характерна для багатьох країн. Довгий час у розвинених країнах в процесі управління конфліктом інтересів застосовувався підхід, спрямований на усунення наслідків конфлікту інтересів, тобто на подолання вже існуючого конфлікту.

Останнім часом відбувається трансформація підходів до управління конфліктом інтересів на державній службі: традиційний підхід змінюється превенційним, спрямованим на профілактику конфлікту інтересів і включає навчання, консультації, розробку інструкцій та підготовку персоналу публічної служби. Акцент при цьому здійснюється не на контролі й судовому переслідуванні за порушення відповідно до кримінального законодавства, а на встановленні чітких стандартів поведінки і виявленні та вирішенні потенційних конфліктів інтересів за допомогою використання звітів про доходи. Чітко регулюються такі «делікатні» сфери, пов'язані з діяльністю державних службовців, як отримання подарунків, робота за сумісництвом, працевлаштування після звільнення зі служби, використання службової інформації, політична активність тощо [181, с. 15].

Як підстава для такого запобіжного підходу використовується ефективна система примусу з широким набором інструментів (звільнення, зниження класного чину, тимчасове відсторонення від посади (не менше 30 днів), позбавлення права заняття посад федеральної цивільної служби на період, що не перевищує п'ять років, штраф), що застосовуються як покарання та стягнення. Наявність ефективних контрольних механізмів забезпечує стійкість

системи управління конфліктом інтересів. У країнах з розвинутою системою державного управління поряд з розгалуженою системою нормативно-правового регулювання її діяльності велика роль належить механізмам саморегулювання, в тому числі професійної (службової) етики, навчання і самоконтролю службовців за дотриманням вимог до службового поведіння [165, с. 83].

У Рекомендації 15 № R (2000) 10 Комітету міністрів Ради Європи «Про Кодекс поведінки для державних службовців», прийнятому 106-ю сесією Комітету міністрів 11 травня 2000 року, зазначено, що особиста зацікавленість не повинна впливати на проходження державної служби, виконання посадових обов'язків. У пункті 2 ст. 21 зазначено, що «державний службовець не повинен намагатися впливати з приватною метою на будь-яку особу або організацію, в тому числі на інших державних службовців, користуючись своїм службовим становищем або пропонуючи їм особисті вигоди» [290, р. 156].

Організація економічної співпраці та розвитку передбачила основні принципи управління конфліктом інтересів: служіння суспільним інтересам; забезпечення прозорості та громадського аналізу; підвищення персональної відповідальності і особистий приклад; створення організаційної культури, нестерпної до конфлікту інтересів [181, с. 17].

Щодо досвіду окремих держав, то цікавим є дисертаційне дослідження А. Цибікової, в якому вона виділяє чотири моделі державного управління запобіганням конфлікту інтересів – азіатську, континентальну, англо-саксонську і перехідну [259, с. 85].

В азіатських країнах (наприклад, у Китаї), де спільні підприємства створювалися в результаті партнерських угод між державними структурами і приватними компаніями, держава свідомо спрямовує чиновників «у плавання по морю комерції».

В англо-саксонській моделі під конфліктом інтересів розуміється ситуація, за якої у державного службовця або політичного керівника з'являється можливість (тільки можливість) прийняти рішення на користь

«близької» йому людини. Для цієї моделі характерні деталізовані стандарти поведінки, закріплені законом. У зв'язку з великою кількістю норм, що регулюють поведінку службовців, велика увага приділяється навчанню і консультуванню службовців. У США, наприклад, вирішення конфлікту інтересів в адміністративному кодексі поведінки чиновників США передбачає кримінальну відповідальність. Як моральний регулятор використовуються кодекси державних службовців, розроблені на основі Кодексу поведінки посадових осіб Організації Об'єднаних Націй із підтримання правопорядку [62, с. 126].

У більшості західноєвропейських країн законодавче регулювання етичних аспектів діяльності державних службовців застосовується для виявлення проблемних сфер державного управління для вирішення етичних проблем, що виникають у процесі виконання службових обов'язків. Наприклад, у законодавстві ФРН, що представляє континентальну модель управління конфліктом інтересів, відсутня загальноприйняте визначення конфлікту інтересів. На відміну від англо-саксонської моделі, тут законодавчо закріплюються лише загальні підходи до етичних аспектів, а більш детально питання етики регулюються підзаконними і відомчими нормативними актами, що надає гнучкість континентальній моделі управління конфліктом інтересів.

Засновані на зовсім іншому історичному фундаменті постсоціалістичні країни змушені створювати нові державні інститути на базі соціалістичних інститутів, погано придатних для виконання поставлених перед ними сьогодні завдань. Реформи державної служби проводяться повільно і характеризуються низьким рівнем опрацьованості та ефективності.

За підсумками аналізу зарубіжного досвіду можна виділити такі складові запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: 1) наявність у системі державного управління спеціалізованого органу з управління державною службою і регулювання поведінки службовців; 2) наявність стандартів поведінки на державній службі (у вигляді кодексу або в іншій формі); 3) наявність механізмів службового контролю, тобто широкого набору санкцій,

використовуваних як міра відповідальності за порушення службових обов'язків.

Чинний Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання конфлікту інтересів в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків та врегулювання конфлікту інтересів.

Безумовно, вказаний Закон є основним нормативно-правовим та базовим документом в Україні щодо визначення конфлікту інтересів та щорічного декларування активів та інтересів. Водночас у сфері правосуддя процесуальні кодекси, регулюючи питання відводів, обов'язку розкриття інформації, певною мірою передують цьому Закону. Таким чином, у сфері правосуддя слід говорити про комплексну взаємодію нормативно-правових актів у регулюванні конфлікту інтересів суддів.

Розділ V Закону України «Про запобігання корупції» присвячений регламентуванню запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. У цьому розділі визначається конкретний перелік засобів для врегулювання конфлікту інтересів юридичними засобами, при цьому вони розподіляються на зовнішні та самостійні.

Зовнішнє врегулювання конфлікту інтересів здійснюється шляхом:

- 1) усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів;
- 2) застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень;
- 3) обмеження доступу особи до певної інформації;
- 4) перегляду обсягу службових повноважень особи;
- 5) переведення особи на іншу посаду;
- 6) звільнення особи.

Законом «Про запобігання корупції» не встановлюється заборони чи обмеження на наявність приватного інтересу як такого. Тут є важливим дотримання правил етичної поведінки службовця та оцінка вірогідності

можливого негативного впливу його приватного інтересу на об'єктивність прийняття рішення чи інших дій службовця під час виконання ним своєї професійної чи представницької діяльності.

Необхідно відзначити, що прийняття нового закону та утворення Національного агентства з питань запобігання корупції надало можливості для здійснення практичних заходів з формування єдиного розуміння законодавчих приписів щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання встановлених заборон та обмежень, стало важливим кроком до інтеграції антикорупційного законодавства у цій сфері до вимог Європейського Союзу.

Важливою новелою є положення ч. 5 ст. 28 Закону «Про запобігання корупції», згідно з яким у випадку наявності в особи сумнівів щодо існування конфлікту інтересів, вона зобов'язана звернутися за роз'ясненнями до територіального органу Національного агентства. Після підтвердження відсутності конфлікту інтересів вона звільняється від відповідальності, якщо у діях, щодо яких вона зверталася за роз'ясненням, пізніше було виявлено конфлікт інтересів.

Однак, керуючись цим положенням, можна ідентифікувати факт наявності чи загрози виникнення конфлікту інтересів лише теоретично. На практиці ефективність запропонованого механізму запобігання та врегулювання конфлікту інтересів великою мірою залежить, власне, від морального вибору посадовця, оскільки державний службовець часто є єдиною особою, яка знає про наявність і стан таких ситуацій [57, с. 691].

За порушення законодавства про конфлікт інтересів та інших обмежень щодо запобігання корупції передбачено такі види відповідальності:

- кримінальна (стаття 364. Зловживання владою або службовим становищем; стаття 364-1. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; стаття 366. Службове підроблення; стаття 366-1. Декларування недостовірної інформації; стаття 367. Службова недбалість; стаття 368. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди

службовою особою; стаття 368-2. Незаконне збагачення; стаття 368-3. Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; стаття 369. Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі; стаття 369-2. Зловживання впливом; стаття 370. Провокація підкупу) [113];

- адміністративна (стаття 172-4. Порухення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; стаття 172-5. Порухення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків; стаття 172-6. Порухення вимог фінансового контролю; стаття 172-8. Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень, стаття 188-46. Невиконання законних вимог (приписів) Національного агентства з питань запобігання корупції) [95];

- цивільно-правова (відшкодування матеріальної та/або моральної шкоди відповідно до Цивільного кодексу України);

- дисциплінарна відповідальність (неповідомлення про потенційний або реальний конфлікт інтересів за умови непритягнення судом до відповідальності) у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 65 Закону «Про запобігання корупції»).

Водночас згідно з ч. 2 ст. 65 Закону, особа, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією, однак судом не застосовано до неї покарання або не накладено на неї стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку.

Як слушно зазначив О. Олешко, аналізуючи відповідальність за приховування конфлікту інтересів, якщо конфлікт інтересів – це ситуація, яка спонукає до порушень, а саме: дисциплінарних, адміністративних, кримінальних норм, – то цілком очевидно, що в законодавстві передбачається відповідальність не лише за наслідки конфлікту інтересів, а й за те, що суб'єкт

приховав передумови виникнення цих наслідків, а саме, ситуацію потенційного чи реального конфлікту інтересів [163, с. 186]. Так, Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлена відповідальність за такі порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів (стаття 172-7. Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів).

Правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності Президента України, народних депутатів України, членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, суддів Конституційного Суду України та суддів судів загальної юрисдикції, голів, заступників голів обласних та районних рад, міських, сільських, селищних голів, секретарів міських, сільських, селищних рад, депутатів місцевих рад визначаються також законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів.

Таким чином, законодавче регулювання конфлікту інтересів у правосудді є частиною складної системи запобігання конфлікту інтересів в Україні, розробленої на основі передових світових досягнень у цій сфері, що передбачають комплекс заходів та містять порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків та врегулювання конфлікту інтересів.

3.2 Механізм урегулювання конфлікту інтересів у правосудді: філософський аспект

Конфлікти інтересів в судових органах, в органах виконавчої влади всіх рівнів та інших державно-правових інститутах України не просто свідчать про політичну дихотомію – «демократія проти номенклатури», – а порушують значно складніші і багатопланові питання. Вони розвиваються на проблемному ґрунті структурного і статусного розшарування суспільних відносин, у яких особливу роль відіграють не тільки впливи соціальних, економічних,

політичних статусів, але й культурні, мовні, етнічні фактори, ідейні та релігійні цінності, що пройшли шлях до актуалізованого інтересу. Також немалий внесок у загострення проблеми роблять процеси незавершеної політико-правової реформи української державності [115, с. 120].

Метою державної політики з управління конфліктом інтересів серед іншого є підвищення суспільної довіри до органів державної влади, зокрема системи правосуддя. Управління конфліктом інтересів має бути прозорим і служити інтересам суспільства. При цьому необхідно, з одного боку, забезпечити персональну відповідальність суб'єктів за допущений конфлікт інтересів, а з другого – всіляко заохочувати тих із них, що прагнуть врегулювати конфлікт інтересів і вживають для цього конкретні заходи. Ефективна державна політика управління конфліктом інтересів повинна передбачати заходи щодо формулювання визначення конфлікту інтересів, своєчасного приведення норм закону у відповідність до мінливої правової реальності, детальний опис максимальної кількості конкретних ситуацій, у яких конфлікт інтересів не прийнятний, а також умов, що сприяють виникненню конфлікту інтересів, вироблення культурних принципів і стандартів неприйняття конфлікту інтересів, нетерпимості цього явища.

Маючи на увазі важливість у системі цінностей цієї діяльності забезпечення суспільної довіри, то логічним є забезпечення участі громадян та громадських організацій у кожному з цих кроків. При цьому визнається, що в практичній діяльності конфлікт інтересів часто неминучий, однак, зважаючи на високий ризик втрати суспільної довіри до інститутів державної влади, (до системи правосуддя зокрема), необхідно вживати всі можливі заходи для вирішення кожної ситуації конфлікту інтересів [80, с. 55].

Проаналізувавши зміст міжнародно визнаних Бангалорських принципів поведінки суддів, стає зрозуміло, що довіра громадськості до судової системи, до морального авторитету та чесності судової влади займає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві.

У Бангалорських Як зазначає Ж. Алексеева, впродовж тривалого часу морально-етичні проблеми юридичної професії (і суддівської діяльності зокрема) мали місце в межах судової етики. В останній чверті XX століття термін «судова етика» був замінений «юридична етика» («професійна етика юриста»). При цьому професійна етика юриста є двоєдиною за змістом. По-перше, вона є одним із напрямів реалізації можливостей юристів у професійній діяльності, а по-друге, вона є поєднанням морально припустимих стандартів поведінки членів окремої професійної групи юристів [3].

Так, суддя у своїх приватних відносинах з адвокатами, які постійно практикують у суді, де він працює, повинен уникати ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності в судді певних схильностей чи упередженого ставлення. Суддя не може брати участі в розгляді справи, якщо будь-хто із членів його родини є представником будь-якої сторони чи в іншій формі має відношення до справи. Крім того, суддя має бути обізнаний про особисті та матеріальні інтереси конфіденційного характеру та має вживати розумні заходи з метою отримання інформації про матеріальні інтереси членів своєї родини.

Суддя не повинен дозволяти членам своєї родини, соціальним чи іншим стосункам впливати на його діяльність, що пов'язана зі здійсненням функцій судді, а також на прийняття ним судових рішень.

Служитель Феміди не має права використовувати чи дозволяти використовувати авторитет власної посади для досягнення особистих інтересів судді, членів його сім'ї чи інших осіб. Суддя не повинен діяти чи дозволяти іншим діяти в такий спосіб, щоб можна було зробити висновок, що будь-хто неналежно впливає на здійснення суддею його повноважень [16].

Можна погодитись, що виявлення механізмів запобігання конфлікту інтересів у правосудді є актуальним міждисциплінарним питанням, а конфлікт інтересів – однією з найбільш гострих проблем судового управління, невирішеність якої дискредитує правосуддя як ефективний засіб захисту прав,

негативно впливає на ефективність та результативність діяльності суддів, стає потенційним джерелом корупційних дій [277, с. 460].

Конфлікт інтересів у сфері діяльності судової влади може виникнути безпосередньо під час здійснення суддею повноважень і призвести до порушення принципів незалежності й неупередженості судової влади, справедливого судового розгляду, об'єктивності у прийнятті рішень. Також він трапляється у діяльності інших працівників суду, які можуть намагатися вплинути на процес розгляду справ суддями, просувати чи рекомендувати для працевлаштування до суду своїх близьких родичів в обхід установлених процедур, з наданням необґрунтованих переваг тощо. Усвідомлення вагомості зазначеної проблеми та можливих ризиків при максимальному її врегулюванні шляхом поєднання антикорупційних засад та етичних засобів постає одним із завдань саме для філософії права.

Проблеми антикорупційних стандартів, суддівської етики та попередження конфлікту інтересів були предметом численних наукових досліджень та публікацій представників різних галузей правової науки, зокрема, на рівні дисертації це роботи Л. Аркуші, А. Гайдука, М. Мельника, О. Терещука, Є. Невмержицького тощо. Також вивчали цю проблематику В. Борисов, Ю. Баулін, С. Іваницький, Л. Москвич, О. Овчаренко, М. Хавронюк та інші вчені. Про наявність прогалин у дослідженнях означених вчених уже неодноразово зазначалось у роботах їх послідовників, тому необхідно визначити основні способи та форми вияву конфлікту інтересів, напрямків та меж контролю за додержанням вимог законодавства щодо конфлікту інтересів у діяльності суддів, а також основні заходи з врегулювання цього виду конфлікту інтересів для відновлення та зміцнення довіри суспільства до судової системи, підвищення рівня дотримання етичних стандартів у поведінці суддів та впровадження механізмів попередження конфлікту інтересів у діяльності суддів.

За даними соціологічних досліджень, зокрема «Барометра світової корупції» (Global Corruption Barometer) від Transparency International та Gallup

International Association, «найкорумпованішою сферою громадяни України вважають судову владу (66 відсотків). Подібні результати продемонстрували підсумки дослідження, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова: судову владу у наших співвітчизників користується найменшим рівнем довіри, а 47 відсотків опитуваних вважають, що в судовій владі корупцією охоплено все. За даними Світового Індексу Правосуддя (World Justice Project – Rule of Law Index), Україна у сфері «відсутність корупції» в судовій системі зайняла 94 місце з 99 проаналізованих країн» [277, с. 461].

Щодо інших працівників суду: секретарів судового засідання, судових розпорядників, працівників архіву та інших, на яких дія Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не поширюється, то питання конфлікту інтересів цього кола службовців необхідно вирішувати відповідно до законодавства про державну службу [277, с. 461], а тому ці питання в роботі не є пріоритетними.

Науковцями неодноразово наголошувалося на етичних началах конфлікту інтересів та його «моральній» природі. З різних позицій оцінювались ситуації, коли стикаються особисті інтереси державного службовця (судді чи іншого працівника суду) та громадські інтереси, коли публічний інтерес реалізовується «на свою користь» та приносить для нього чималу матеріальну, політичну чи іншу вигоду [92, с. 88].

Тому в суспільній свідомості реалізація особистих (приватних) інтересів суддями вважається такою, що, по-перше, призводить до корупції, а по-друге, порушує загальноприйняті моральні норми. Звідси виникає додаткова потреба законодавчого закріплення етичних засад діяльності представників правосуддя, а також щодо питання врегулювання конфлікту інтересів. При цьому необхідним є одночасне запровадження відповідних механізмів недопущення реалізації таких інтересів службовцями з використанням службових повноважень та заходів юридичної відповідальності за порушення етичних засад такої служби [131]. Підтвердженням зазначеної тези є досвід європейських національних програм запобігання конфлікту інтересів, який

запровадив два підходи до його врегулювання: програми запобігання конфлікту інтересів є або частиною стратегії запобігання та протидії корупції, або складником стратегії гарантування та підвищення етичних стандартів професійної поведінки в державному секторі [246, с.183].

Під час формування національної політики запобігання конфлікту інтересів Україна запровадила дуалістичний підхід: з одного боку, система заходів щодо врегулювання конфлікту інтересів розроблялася в межах стратегії запобігання та протидії корупції, а з другого – вона є складником політики гарантування й підвищення етичних стандартів професійної поведінки державних службовців. Цей підхід досить чітко відображений у вітчизняному законодавстві: одні нормативно-правові акти щодо врегулювання конфлікту інтересів є важливими засобами підтримання моральної чистоти державної служби, інші – частиною антикорупційного законодавства [247, с. 54].

Саме тому обов'язковим є й аналіз етичних аспектів вирішення питання конфлікту інтересів [277, с. 462]. Неможливо досягти підвищення довіри до судів та іміджу судової гілки влади без підвищення рівня доброчесності суддів. Однією зі складових доброчесності є дотримання суддею обов'язків вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів, не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів, які є загальними для всіх осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 28 ЗУ «Про запобігання корупції») [187].

Перейдемо до розгляду синонімічного ряду слів «врегулювання», «регулювання» та «урегулювання». «Тлумачний словник російської мови» С. Ожегова містить визначення поняття «регулювати», яке трактується як: 1) впорядковувати, налагоджувати (регулювати взаємні відносини); 2) направляти розвиток, рух чого-небудь з метою впорядкувати систему (регулювати ціни, регулювати дорожній рух); 3) приводити (механізми та їхні частини) в такий стан, що забезпечує нормальну і правильну роботу (регулювати двигун) [159, с. 716].

В «Словнику української мови» за редакцією І. Білодіда та у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Бусела поняття «регулювання» визначається як дія за значенням «регулювати». Термін «регулювати» подається у декількох значеннях: 1) впорядковувати щонебудь; керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; 2) домагатись нормальної роботи машини, установки, механізму, забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей: зменшуючи або збільшуючи швидкість, величину, досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь [218, с. 480; 38, с. 1027]. Термін «врегулювання» («урегулювання») в цих словниках трактується як дія за значенням «урегульовувати» («врегульовувати»). Термін «урегульовувати» подається в такому значенні: робити певний порядок у чому-небудь; налагоджувати щось [219, с. 475; 38, с. 1512].

У «Великому тлумачному словнику російської мови» поняття «врегулювання», «врегулювати» визначається як повністю впорядкувати, налагодити будь-які питання [29, с. 788].

Розглянувши тлумачення синонімічного ряду слів «врегулювання», «регулювання» та «урегулювання», можна зробити висновок, що під врегулюванням конфлікту інтересів варто розуміти діяльність, спрямовану на забезпечення порядку в роботі органу державної влади або місцевого самоврядування, або інших юридичних осіб публічного права з метою недопущення вчинення протиправних дій особою, у якої виник конфлікт інтересів під впливом її приватного інтересу [203, с. 28-29].

Під принципами врегулювання конфлікту інтересів можна розуміти вихідні та основоположні засади, які є досягненнями юридичної науки та практики, виконують функцію орієнтиру у здійсненні діяльності органами правосуддя, спрямованої на врегулювання конфлікту інтересів [203, с. 62].

Тому врегулювання конфлікту інтересів можливе за умови, якщо будуть дотримані такі принципи: 1) верховенство права; 2) законність; 3) демократизм; 4) ефективність; 5) доброчесність; 6) прозорість; 7) соціальну

спрямованість; 8) патріотизм; 9) плановість; 10) комплексність; 11) стабільність; 12) контрольованість [203, с. 62-63].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у Рекомендаціях щодо врегулювання конфлікту інтересів на державній службі (відзначаємо, що правосуддя є складовою державної служби, а механізм врегулювання конфліктів інтересів у правосудді – складовою загального механізму врегулювання таких конфліктів на публічній службі) зазначає, що під час урегулювання ситуацій конфлікту інтересів, з метою підтримання довіри до державних інституцій, державні службовці повинні дотримуватися чотирьох головних принципів: 1) служіння суспільним інтересам; 2) забезпечення прозорості та громадського аналізу; 3) посилення персональної відповідальності; 4) розвиток організаційної культури, несумісної з конфліктом інтересів [289, р. 69].

Поряд із принципами урегулювання конфлікту інтересів та діяльності суб'єктів, наділених публічними повноваженнями, виділяють умови мінімізації негативних наслідків конфлікту інтересів: своєчасне вжиття заходів щодо вирішення та врегулювання конфлікту інтересів; проведення навчальних та роз'яснювальних заходів як зі службовцем, у якого виник конфлікт інтересів, так і з його колегами [165, с. 127].

З практичної сторони керівникам не вистачає знань про конфлікти інтересів, про шляхи вирішення цієї проблеми, що залежить від багатьох факторів: 1) володіння навичками ділового спілкування, а саме вміння слухати, роз'яснювати, доказувати, віддавати вказівки; 2) культура мови, а саме ясність, грамотність; 3) здатність розподіляти ролі, функції, обов'язки; 4) здатність контролювати дії учасників, які отримали завдання [88, с. 110].

Узагальнення практичного досвіду та праксеологічні дослідження вказують на те, що під час виникнення конфлікту інтересів у правосудді або його можливості, важливу роль відіграє чіткість механізму. Науковцями пропонується узагальнена модель такого механізму у вигляді послідовності процедур: виникнення конфлікту інтересів; консультація з відповідальним з

питань етики; вживання заходів відповідно до рекомендацій [231, с. 127].

За допомогою інструментів, спрямованих на виявлення конфлікту інтересів, відбувається ідентифікація конфлікту інтересів або його можливого виникнення. За результатами консультації з відповідальним з питань етики, службовець отримує інструкцію про подальші свої дії. Консультант з питань етики повідомляє в разі потреби уповноважений на врегулювання конфлікту інтересів орган або особу й організовує збір матеріалів з питання. Заходи, які можуть бути вжиті за результатами розгляду випадків конфлікту інтересів, повинні бути детально закріплені в національному законодавстві [231, с. 128].

На думку О. Ільякова, профілактичні заходи полягають в налагодженні роботи дорадчих органів конкретної організації таким чином, щоб питання, які виносяться на обговорення, були відомі учасникам заздалегідь для забезпечення можливості суб'єктів владних повноважень – учасників прийняття колегіального рішення, заявити про наявність особистої зацікавленості; керівництво організації повинно мати перелік своїх особистих інтересів, пов'язаних зі сферою діяльності, доступний іншим працівникам з тим, щоб забезпечити прозорість прийнятих рішень; підтримці корпоративної культури на рівні, що дозволяє безперешкодно і гласно вирішувати питання врегулювання конфлікту інтересів. З метою підвищення рівня взаєморозуміння пропонується передбачити участь рядових членів колективу в реалізації політики управління конфліктом інтересів і у виробленні нових профілактичних заходів [80, с. 57–58]. Вказані рекомендації в основному є актуальними й у сфері здійснення правосуддя, і значною мірою уже реалізовані в законодавстві.

У Рекомендаціях щодо врегулювання конфлікту інтересів на державній службі ОЕСР головними настановами з управління конфліктом інтересів вважаються такі: 1) виявлення відповідних ситуацій конфлікту інтересів; 2) запровадження процедури виявлення, управління й урегулювання ситуації конфлікту інтересів; 3) демонстрування лідерства; 4) розвиток партнерства із працівниками; 5) забезпечення дотримання політики з урегулювання конфлікту

інтересів; 6) ініціювання партнерства з діловим і некомерційним секторами на новій основі [288].

Особливості сфери правосуддя не дозволяють реалізувати настанови 3, 4 та 6, оскільки вони не узгоджуються із принципами існування цієї системи.

Для забезпечення невідворотності покарання, можна погодитись із твердженням, що усі випадки конфлікту інтересів, що містять порушення вимог законодавства про конфлікт інтересів, повинні бути обов'язково розглянуті уповноваженим на врегулювання конфлікту інтересів органом або особою, за результатами розгляду має бути прийнято рішення про застосування санкцій [165, с. 125].

Рівень духовно-моральної культури більшості публічних службовців, зокрема і залучених до системи правосуддя, на цей час ще не дозволяє забезпечити добровільне, без використання примусових заходів, дотримання етичних вимог. Для зміцнення стимулів до дотримання правил службової поведінки, етичні вимоги в умовах нашої ментальної дійсності слід підкріплювати широким набором санкцій, що забезпечують оперативність і невідворотність відповідальності за порушення правил.

Щодо відповідальності суддів, то вона є двоєдиною, за своєю природою, оскільки поєднує в собі дисциплінарне і моральне начало. Проблема відповідальності суддей за прийняті рішення є такою ж древньою як і суд (наприклад, квазіделіктна відповідальність судді у Стародавньому Римі). Ця тема в історичному аспекті ще не знайшла належного комплексного осмислення. Але варто зауважити, що попри наявність усталеної думки про те, що у стародавньому та середньовічному періодах розвитку європейської культури не існувало жодних судових гарантій у дотриманні прав особистості. Але був представлений широкий діапазон форм відповідальності суддей – матеріальна відповідальність, відшкодування збитків потерпілій стороні, громадський осуд, позбавлення громадянських прав тощо [3]. Для сучасності однією із найдієвіших та прийнятних форм вирішення конфліктних ситуацій є дисциплінарна відповідальність судей.

У своїх дослідженнях А. Цибікова зазначає, що у виняткових випадках, коли наслідки конфлікту інтересів передбачувані і незначні, не завдають збитків громадським інтересам, доцільно застосовувати такий інструмент, як *дозволений відступ від правил* (вилучення із загальних правил, встановлених законодавством), яке надається індивідуально в кожному такому випадку конфлікту інтересів і підтверджується документом. Рішення про таке вилучення з правил повинна ухвалювати Комісія з дотримання вимог [259, с. 125]. Вказані висновки відрізняються від тих, яких ми дійшли у попередньому розділі щодо допустимого конфлікту інтересів, оскільки тут мова йде про конкретні індивідуальні конфлікти інтересів, а не ті, що є у кожного судді. Реалізація цієї ідеї не є новиною для правового регулювання конфлікту інтересів за законодавством Російської Федерації, на якому ґрунтуються праці А. Цибікової.

По суті, у Російській Федерації комісії здійснюють досудову процедуру адміністративного розгляду за допомогою участі третьої сторони, яка може і має право вирішувати подібну ситуацію, а також виконують функцію механізму захисту державного службовця від неправомірних дій керівника [4, с. 67]. У такому розумінні місією конфліктних комісій стає актуальним дотримання в їхній діяльності таких принципів, як: презумпція невинуватості службовця, який є учасником ситуації, пов'язаної з конфліктом інтересів; шанобливе ставлення до службовця, а також до його повноважного представника, який бере участь у процесі з'ясування всіх обставин ситуації, що розглядається комісією; конфіденційність відомостей, отриманих усіма учасниками такого розгляду на будь-якому із засідань комісії; неупереджене ведення розгляду на будь-якому з етапів роботи комісії; пошук об'єктивної істини тощо [226, с. 12].

До рівня професійної підготовки членів, чия участь у складі комісії є обов'язковою, пред'являють підвищені вимоги, що характеризує їх як незалежних експертів. П. Кабанов до таких вимог пропонує відносити такі [85, с. 27]:

по-перше, залучення до зайняття відповідних посад професорсько-викладацького складу (основним місцем роботи яких є освітні установи вищої і додаткової професійної освіти) або наукових співробітників науково-дослідних організацій, викладачів в установах середньої професійної освіти. З урахуванням того що мета залучення незалежних членів у конфліктні комісії – забезпечення відкритості, гласності, повноти та об'єктивності діяльності цих органів, то входження до складу комісій представників відомчих дослідних організацій та освітніх установ є небажаним [124, с. 421];

по-друге, у членів конфліктної комісії обов'язково має бути вища освіта рівня магістра або, що ще краще, науковий ступінь;

по-третє, в залученого зі сторони члена конфліктної комісії повинен бути досвід проходження державної служби не менш як три роки, при цьому важливо, щоб він не був звільнений з державної служби за недотримання вимог до службового поведіння і (або) вимог до врегулювання конфлікту інтересів;

по-четверте, залучений з освітньої організації член конфліктної комісії на день включення до її складу повинен мати як мінімум трирічний досвід викладання навчальних дисциплін, пов'язаних з навчанням студентів і слухачів порядку проходження державної служби. Член комісії, який залучається до участі в її діяльності з наукової організації, повинен мати як мінімум дві наукові публікації (інших видів наукових робіт) за рік протягом трьох років, які передували його включенню до складу комісії. Тематика наукових публікацій (інших робіт) повинна бути пов'язана з проходженням цивільної служби, а також може бути пов'язана з питаннями протидії корупції на державній службі;

по-п'яте, обов'язковою умовою повинна бути відсутність у члена комісії судимості за вчинення злочинів, що свідчить про його моральні, особисті якості та професійну репутацію. Крім того, член комісії повинен бути повністю дієздатний;

по-шосте, залучуваний член конфліктної комісії повинен бути громадянином України і не мати іноземного громадянства (підданства) або посвідки на проживання. Однак в окремих випадках, виходячи із загальних принципів антикорупційного законодавства – співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства, – участь у діяльності комісії представників іноземних наукових і освітніх установ усе-таки є можливою, якщо вони відповідають вказаним вище вимогам, і це положення прямо вказано в нормативному правовому акті, що регулює діяльність комісії. Додатковою вимогою до таких іноземних членів у кожному конкретному випадку є знання державної мови [85, с. 26].

Таким чином, сукупність інституційних інструментів, які регулюють конфлікт інтересів, складається з таких елементів:

- 1) нормативно-правове регулювання;
- 2) механізми саморегулювання;
- 3) організаційні механізми.

Нормативно-правове регулювання включає офіційні документи, видані в установленому порядку, що встановлюють, змінюють або скасовують норми права [163, с. 263].

Питання виявлення, врегулювання і запобігання конфлікту інтересів потребують законодавчого регулювання з тим, щоб:

- підпорядкувати приватні інтереси осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, прирівняних до них осіб публічним інтересам;
- забезпечити прозорість, справедливість, підзвітність та ефективність публічного управління;
- створити умови для належного виконання покладених на особу службових або представницьких повноважень [77, с. 231].

Механізми саморегулювання – це елементи службової етики, до яких належать неформалізовані інститути культурного характеру; система документів, що мають рекомендаційний характер, наприклад, етичні кодекси, у

низці випадків затверджені нормативними правовими актами, а частіше – такі, що є документами, прийнятими професійною спільнотою державних службовців.

Організаційні механізми – це різні структури та інститути, створені з метою управління конфліктом інтересів [163, с. 263].

Відповідно до Конвенції ООН проти корупції до важливих функцій із запобігання корупції належать такі: запобігання конфліктові інтересів, майнові декларації, забезпечення етики та прозорості державної служби, попередження відмивання грошей і фінансовий контроль за витрачанням бюджетних коштів. У багатьох країнах ці функції здійснюються в межах уже наявних органів (органами контролю та аудиту, інститутом омбудсмена, органами виконавчої влади, комісіями з етики та запобігання конфліктові інтересів, спеціалізованими службами та підрозділами із запобігання корупції, органами з боротьби проти відмивання грошей).

Так, наприклад, у деяких країнах-членах ЄС виявленням конфлікту інтересів займаються незалежні органи влади – Конституційний Суд у Португалії, Бюро з боротьби з корупцією у Латвії, адміністративні суди в Чехії або спеціалізовані органи – Комісія з питань вирішення конфліктів інтересів у Хорватії, Офіс із питань конфлікту інтересів у Іспанії [246, с. 15].

З метою вдосконалення організаційного забезпечення управління конфліктом інтересів пропонується чітко прописати обов’язки і призначити відповідального за здійснення контролю над дотриманням вимог до службового поведіння. Це може бути відповідальний з питань етики. У разі, якщо відповідальний з питань етики в органі правосуддя не вжив заходів щодо недопущення виникнення конфлікту інтересів, до нього застосовується дисциплінарне стягнення [165, с. 123].

Можливі й інші, крім наведених вище, класифікації врегулювання конфлікту інтересів. За підставами виникнення конфлікту інтересів можливим є його розподіл на:

- 1) конфлікт інтересів, зумовлений особистими стосунками;

- 2) конфлікт інтересів, зумовлений сімейними стосунками;
- 3) конфлікт інтересів, зумовлений дружніми стосунками;
- 4) конфлікт інтересів, зумовлений іншими позаслужбовими стосунками;
- 5) конфлікт інтересів, зумовлений стосунками, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях [203, с. 32-33].

Беручи до уваги заходи запобігання конфлікту інтересів як критерію його класифікаційного розподілу, можна вирізнити:

1) конфлікт інтересів, якому запобігають шляхом укладення договору управління майном із суб'єктом підприємницької діяльності (крім договору управління цінними паперами та іншими фінансовими інструментами);

2) конфлікт інтересів, якому запобігають шляхом укладення договору про управління цінними паперами, іншими фінансовими інструментами і грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери та інші фінансові інструменти, з торговцем цінними паперами, який має ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності з управління цінними паперами;

3) конфлікт інтересів, якому запобігають шляхом укладення договору про створення венчурного пайового інвестиційного фонду для управління переданими корпоративними правами з компанією з управління активами, яка має ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності з управління активами [203, с. 33].

Врегулювання конфлікту інтересів може бути як у зміні посадового (службового) становища службовця, який є стороною конфлікту інтересів, що виник, або ж звільнення службовця з обійманої ним посади в установленому законом порядку, й (або) у відмові від певної вигоди, яка послужила причиною виникнення конфлікту інтересів [179, с. 289].

У сфері правосуддя ці заходи врегулювання не є ефективними, тому процесуальними законами не передбачені. Так, звільнення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування,

прирівняної до неї особи, є крайнім (найбільш суворим) заходом зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів [77, с. 249], у сфері діяльності судової влади може застосовуватись для врегулювання конфліктів інтересів під час організації судових органів і відповідно передбачається Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

За заходами врегулювання конфлікту інтересів доцільно виокремити такі різновиди:

1) конфлікт інтересів, який урегульовують шляхом усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів;

2) конфлікт інтересів, який урегульовують шляхом застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняттям рішень;

3) конфлікт інтересів, який врегульовують шляхом обмеження доступу особи до певної інформації;

4) конфлікт інтересів, який врегульовують шляхом перегляду обсягу службових повноважень особи;

5) конфлікт інтересів, який врегульовують шляхом переведення особи на іншу посаду;

6) конфлікт інтересів, який врегульовують шляхом звільнення особи [203, с. 33].

Для вирішення конфлікту інтересів службовця, який повідомив повноважні інстанції відповідно до встановлених процедур, а тому не порушив законодавство про конфлікт інтересів і не підлягає застосуванню санкцій, відповідальному з питань етики або самому службовцю, слід застосовувати такі заходи:

1) переведення на іншу посаду – тимчасове відсторонення від виконання посадових обов'язків, під час виконання яких виникає конфлікт інтересів:

а) інформування службовцем про конфлікт інтересів свого безпосереднього керівника;

б) відмова від особистого інтересу (відмова від подарунків та інших вигод, участі (членства) в діяльності зацікавленої юридичної особи, інвестиційних активів, продаж власності, погашення зобов'язань перед кредитором – зацікавленою юридичною особою, що породжують конфлікт інтересів);

2) зміна функціоналу – самовідвід цивільного службовця від участі в ухваленні рішення з питання, яке зачіпає його інтереси:

а) делегування повноважень службовця, у якого виник конфлікт інтересів іншому службовцю;

б) відмова від особистого інтересу (відмова від подарунків та інших вигод, участі (членства) в діяльності зацікавленої юридичної особи, інвестиційних активів, продаж власності, погашення зобов'язань перед кредитором – зацікавленою юридичною особою породжують конфлікт інтересів) [165, с. 126].

Як принципові заходи з подолання ситуацій, пов'язаних з виникненням конфлікту інтересів, О. Ільяков відзначає такі:

1) самоусунення державного службовця від прийняття рішення, здатного спричинити конфлікт інтересів;

2) припинення доступу державного службовця до службової інформації, що стосується конфліктної ситуації;

3) переведення державного службовця на іншу посаду або його звільнення.

Основною умовою реалізації зазначених заходів є введення відповідальності державних службовців за виникнення не врегульованого конфлікту інтересів. Питання конфлікту інтересів в організації повинні вестись спеціальною посадовою особою. Пропоноване нею вирішення ситуації конфлікту інтересів повинно враховувати інтереси організації, громадські інтереси, інтереси державних службовців, рівень посади державного службовця і широту її повноважень. Організація повинна аналізувати практику врегулювання конфлікту інтересів, що складається як всередині неї, так і в

цілому, аналізувати ефективність заходів, що вживаються, і прогнозувати подальший розвиток ситуації з урахуванням обстановки, яка динамічно змінюється [80, с. 57].

У європейських державах відсутній стандартний набір інструментів, спрямованих на врегулювання конфлікту інтересів. Проте найбільш важливими та поширеними заходами є такі:

- 1) обмеження додаткової зайнятості (суміщення посад);
- 2) декларування особистих доходів;
- 3) декларування сімейних доходів;
- 4) декларування особистого майна;
- 5) декларування сімейного майна;
- 6) декларування подарунків;
- 7) декларування приватних інтересів, пов'язаних із контрактними зобов'язаннями;
- 8) декларування приватних інтересів у зв'язку з голосуванням і прийняттям рішень;
- 9) безпека та контроль за доступом до внутрішньої інформації;
- 10) публічне розкриття декларацій про доходи та майно;
- 11) обмеження та контроль за комерційною діяльністю після звільнення з посади (припинення повноважень);
- 12) обмеження та контроль за подарунками та іншими формами пільг;
- 13) обмеження та контроль за зовнішніми паралельними призначеннями (наприклад, у громадській організації, політичній партії або державній компанії);
- 14) дискваліфікація або звичайне звільнення державних посадових осіб з державної посади, коли участь у переговорах або прийнятті конкретного рішення може спричинити конфлікт [247, с. 53].

Питання декларування не належать до врегулювання конфлікту інтересів, але дозволяють виявити наявність такого конфлікту.

Конфлікт інтересів може бути врегульований як самостійно – самою особою, в якій він наявний, так і з зовнішнього боку (примусово) – керівником такої особи, НАЗК, іншим визначеним законом органом [203, с. 103].

Зважаючи на те, що у європейських країнах політика врегулювання конфлікту інтересів на державній службі розглядається переважно як складник загальної політики протидії корупції, часто саме на спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції покладаються функції із запобігання конфлікту інтересів [247, с. 53].

Обрання того чи іншого заходу зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів залежить від:

- а) специфіки такого, що підлягає врегулюванню, конфлікту інтересів – його виду (потенційний або реальний) і характеру (тимчасовий або постійний);
- б) виду суб'єкта, який ухвалює рішення про застосування заходу;
- в) наявності (відсутності) можливості звернення до іншого (альтернативного) заходу;
- г) наявності (відсутності) згоди особи на застосування щодо неї певного заходу.

На врегулювання тимчасового конфлікту інтересів спрямовані такі заходи, як усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень.

Такі заходи, як обмеження доступу особи до певної інформації; перегляд обсягу службових повноважень особи; переведення особи на іншу посаду; звільнення особи, спрямовані на врегулювання постійного конфлікту інтересів.

Вибір заходу зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів повинен здійснюватись із забезпеченням оптимальної моделі збалансування інтересів:

- 1) особи, в якій виник конфлікт інтересів;
- 2) безпосереднього суб'єкта врегулювання конфлікту інтересів;

3) суб'єктів, які вступають у правовідносини з безпосереднім суб'єктом врегулювання конфлікту інтересів;

4) держави або територіальної громади [203, с. 103].

У будь-якому разі обрання того чи іншого заходу має бути достатнім для врегулювання конфлікту інтересів (тобто впорядкування діяльності відповідних осіб) і водночас мінімально можливим втручанням у виконання ними своїх службових або представницьких повноважень [77, с. 242].

Самостійне врегулювання конфлікту інтересів дозволяє особі уникнути негативних наслідків зовнішнього (примусового) врегулювання конфлікту інтересів, однак скористатись цим правом доцільно лише за наявності впевненості особи в результативності такого варіанта поведінки.

Конфлікт інтересів може бути самостійно врегульований і шляхом самовідводу (або його задоволення відводу) під час розгляду певного питання, однак цей варіант поведінки особи не має підстав визнавати позбавленням (усуненням) її приватного інтересу. Такий же висновок слід робити щодо відмови особи взяти участь у прийнятті колегіальним органом певного рішення [110, с. 17].

Заслуговує на підтримку пропозиція запровадити адміністративну відповідальність за невиконання безпосереднім керівником (керівником органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення особи з посади) покладених на нього повноважень щодо врегулювання конфлікту інтересів [203, с. 125–126]. Вадю чинної редакції ст. 172-9 КАП є те, що передбаченим цією нормою проступком не визнається невжиття встановлених законом заходів відповідною особою в разі виявлення нею конфлікту інтересів підлеглої особи, якщо він не утворює складу корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією [154, с. 425].

Усунення від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті загалом за Законом України «Про запобігання корупції» застосовується керівником органу, підприємства, установи, організації або структурного підрозділу, в якому працює той, у кого наявний

конфлікт інтересів, за сукупності двох умов: по-перше, коли такий конфлікт є тимчасовим (до прикладу, особа входить до складу комісії, що перевірятиме рішення (правомірність діянь), у т. ч. ухвалених близькою їй особою. Або працівник, тимчасово заміщаючи керівника установи, отримує повноваження щодо заохочення або накладення стягнень на особу, щодо якої у нього наявний приватний інтерес); 2) до прийняття рішення або вчинення дій, від яких усувається особа, в якій наявний конфлікт інтересів, є можливість залучити інших працівників органу, підприємства, установи, організації (це, наприклад, може бути безпосередній керівник підлеглого, в якого наявний конфлікт інтересів) [77, с. 244].

Такий захід, як обмеження доступу до інформації, може бути застосовано, якщо виконання особою повноважень передбачає постійний доступ до певної інформації, з якою пов'язаний приватний інтерес особи, у зв'язку з чим у неї і виникає конфлікт інтересів. Це може бути інформація про фінансові операції суб'єкта господарювання, очолюваного близькою особою. Усунення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняної до неї особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті як разовий акт не буде в цьому разі достатнім кроком для врегулювання конфлікту інтересів.

Натомість, якщо йдеться, наприклад, про доступ до інформації про окрему фізичну або юридичну особу під час проведення контрольного заходу, у зв'язку з чим виникає конфлікт інтересів, то доцільно обрати інший захід врегулювання конфлікту інтересів (а саме усунення від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті), адже конфлікт інтересів тут має тимчасовий характер і не вимагає встановлення обмежень у доступі до певного виду інформації на постійній основі. Такий підхід вбачається ефективнішим [77, с. 245].

Зазначені заходи урегулювання конфлікту інтересів за своєю суттю покликані усувати конфлікт шляхом позбавлення особи повноважень у певних ситуаціях.

Дещо іншу природу має такий спосіб, як здійснення повноважень під зовнішнім контролем. Особа, уповноважена ухвалити рішення про застосування цього заходу, повинна наперед визначитись із оптимальною в конкретній ситуації формою зовнішнього контролю, а також із кандидатурою контролера. Останнім з метою недопущення виникнення нового конфлікту інтересів не слід призначати особу, яка перебуває у дружніх, сімейних чи інших близьких стосунках з особою, здійснення службових повноважень якої піддається контролю; є підлеглою підконтрольної особи; має щодо неї інший приватний інтерес; є керівником підконтрольної особи [77, с. 247]. Такий засіб урегулювання не усуває конфлікт, а лише створює додаткові гарантії для того, щоб не були проігноровані публічні інтереси.

До обов'язків особи у зв'язку із застосуванням до неї зовнішнього контролю можуть бути віднесені обов'язки надавати контролеру для попереднього ознайомлення проєкти рішень, які стосуються предмета конфлікту інтересів, здійснювати розгляд справ або приймати рішення щодо предмета конфлікту інтересів у присутності контролера тощо. Якщо необхідно проконтролювати роботу колегіального органу, то може бути задіяна така форма, як участь уповноваженої особи НАЗК у роботі колегіального органу в статусі спостерігача без права голосу. Контролером колегіального органу з питань, пов'язаних із предметом конфлікту інтересів, може бути і працівник, призначений керівником органу, підприємства, установи, організації [77, с. 248].

Рішенням Ради суддів України від 4 лютого 2016 року № 2 затверджено Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів у діяльності суддів та інших представників судової системи та його врегулювання, а Рішенням Ради від 4 лютого 2016 року №3 – Положення про Комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів та професійного розвитку суддів Ради суддів України.

Ці документи Ради суддів України є підзаконними нормативно-правовими актами, попри те, що відповідно до ч. 1 ст. 35 Закону України «Про

запобігання корупції», правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів та інших відповідних осіб повинні бути визначені законами.

Якщо виходити із правової природи актів такого рівня, то Рада суддів України мала б лише уточнити, систематизувати й доступно викласти наявні норми щодо конфлікту інтересів, не створюючи нових.

За змістом вказаного Порядку заходами самостійного врегулювання конфлікту інтересів є:

- 1) самовідвід у порядку, передбаченому процесуальним законодавством;
- 2) розкриття інформації про конфлікт інтересів, якщо після такого розкриття сторонами процесу або іншими зацікавленими особами йому не було заявлено відвід;
- 3) усунення від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя, чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів;
- 4) усунення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів РСУ;
- 5) подання заяви щодо перегляду обсягу службових повноважень особи, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя, з метою виключення факторів, які спричиняють конфлікт інтересів;
- 6) подання заяви про переведення особи на іншу посаду або в інший суд; подання заяви про звільнення особи;
- 7) подання добровільної декларації про приватні інтереси [117, с. 158].

Зовнішнє врегулювання конфлікту інтересів здійснюється шляхом прийняття Радою суддів України рішення щодо:

- 1) усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя, чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів;
- 2) усунення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів РСУ;

- 3) перегляду обсягу службових повноважень особи, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя;
- 4) переведення особи на іншу посаду або в інший суд;
- 5) звільнення особи;
- 6) відкликання особи суб'єктом обрання (стосовно членів ВККС) [117, с. 159].

Для забезпечення актуальності застосовуваних заходів з управління конфліктом інтересів доцільним є проведення систематичного оцінювання та аналізу успіхів і провалів в управлінні конфліктами інтересів, а також коригування використовуваних підходів. Оцінка ефективності та результативності механізму управління конфліктом інтересів можлива шляхом моніторингу реалізації зазначеного механізму, який передбачає оцінку показників безпосереднього і кінцевого результатів у процесі і за підсумками його реалізації.

Слушною є думка, що основою механізму управління конфліктом інтересів є «самовідслідковування» службовців, саме тому основні зусилля для створення механізму управління конфліктом інтересів необхідно зосередити на підвищенні усвідомленості службовцями своєї відповідальності за виявлення і розкриття конфлікту інтересів [165, с. 130].

Що стосується конкретних механізмів, то, в першу чергу, звертає на себе увагу те, що особиста зацікавленість у прийнятих рішеннях підлягає реєстрації та декларуванню, і це, на думку дослідників, є європейським стандартом. Стосується такий захід ситуацій укладення контрактів, прийняття колегіальних і політичних рішень, реалізації контрольних і організаційно-розпорядчих функцій.

Механізм врегулювання конфлікту інтересів повинен містити опис конкретних кроків із вирішення ситуацій, що найбільш часто виникають у системі правосуддя. Судді повинні бути добре обізнані про наявні правові механізми врегулювання конфлікту інтересів, а також про свої обов'язки. Можливий конфлікт інтересів підлягає реєстрації або періодичному

декларуванню, при цьому необов'язково публічному. Особлива увага звертається на необхідність періодичного надання інформації про можливий конфлікт інтересів представниками правосуддя, що мають значний стаж роботи та налагодили за цей час певні відносини, на відміну від тих, які на службі перебувають нещодавно [80, с. 56].

Система заходів урегулювання конфлікту інтересів, запропонована у Бангалорських принципах поведінки суддів, також містить механізми різної природи та суті. Передбачено, що суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви у безсторонності судді. Зокрема, раніше під час розгляду цього самого предмета спору суддя виступав як адвокат чи долучався до справи як важливий свідок; суддя чи члени його родини матеріально зацікавлені в рішенні у відповідній справі [16].

Обов'язковий відвід – «це, по суті, прояв суддівської незалежності». Однак тут виникає дилема: якщо суддя вільний у своєму рішенні щодо власного відводу, то суддя може легко позбуватися справ. Окрім того, для судів з однією колегією це вимагало б, аби щоразу інший суддя їхав у той судовий округ. Однак якщо суддя не вільний у своєму рішенні щодо власного відводу, але, до прикладу, повинен отримати згоду голови суду чи Головного Судді (в англо-саксонських системах), то це може впливати на внутрішню незалежність судді [257, с. 899].

Як бачимо, немає чіткої позиції в міжнародних стандартах щодо того, чи може суддю «змусити», до прикладу, рада суддів чи голова суду розглядати справу, в якій він відчуває упередженість [200]. Однак немає й підстав, чому суддя не повинен виконати рішення незалежного органу самоврядування. Отже, так само можливо, щоб суддівський орган самоврядування надавав рекомендації чи навіть зобов'язував суддю розглядати справу і ухвалювати рішення у ній [257, с. 899].

Однак слід зауважити, що міжнародні рекомендації ґрунтуються на сподіванні, що судді дбатимуть про зменшення частоти виникнення ситуацій, коли необхідно заявити відвід [256, с. 26]. У Коментарі до Бангалорських принципів поведінки суддів рекомендовано, щоб суддя «організовував свої особисті та ділові відносини таким чином, аби звести до мінімуму потенціал виникнення конфлікту інтересів із суддівськими обов'язками» [96].

Інформація про виникнення конфлікту інтересів повинна надходити від судді своєчасно і бути повною, тобто містити всі відомості, необхідні для прийняття об'єктивного рішення зі врегулювання ситуації. Важливо, що він повинен розуміти свій обов'язок не тільки повідомити про ситуацію, але і дозволити її вирішити [80, с. 56–57].

Для об'єктивного підходу до виявлення ситуацій конфлікту інтересів можуть залучатися незалежні аудитори. З тією ж метою механізм розгляду скарг на конфлікт інтересів повинен передбачати гарантію для заявника від репресій і одночасно забезпечувати захист від можливих зловживань правом подавати скарги.

Крім того, у стандартний набір європейських інструментів з регулювання конфлікту інтересів державних службовців входить система чітких етичних принципів, організація виявлення конфлікту інтересів за допомогою функцій уповноваженого органу з відповідними повноваженнями, а також система санкцій адміністративного і кримінального характеру за порушення порядку врегулювання конфлікту інтересів або його приховування [80, с. 58].

Розмитий характер, загальні формулювання без вказівки на підстави і види відповідальності, нечітка термінологія, наявність великої кількості відсильних положень характерні для норм, що регламентують відповідальність за порушення, пов'язані з конфліктом інтересів [165, с. 126–127]. Це призводить до того, що закони, нехай навіть і опрацьовані, не діють на практиці, адже відсутній чітко налагоджений механізм його реалізації та застосування відповідальності за невиконання встановлених у ньому правил. У вітчизняному законодавстві часто використовується формулювання «несуть

відповідальність відповідно до чинного законодавства», проте це формулювання є занадто загальним. У зв'язку з цим, доцільно в кожному випадку чітко встановлювати, який саме вид відповідальності настане за конкретне порушення.

У разі, якщо обійтися без відсильного формулювання недоцільно, необхідно чітко і конкретно вказувати статтю, пункт, нормативно-правовий акт, яким встановлено необхідний захід відповідальності [165, с. 127].

Санкції до осіб, які допустили виникнення конфлікту інтересів, повинні бути співрозмірні наслідкам, аж до кримінальної відповідальності, і при цьому бути здійсненими [80, с. 58].

Російська науковиця А. Цибікова вважає, що «врегулювання конфлікту інтересів, на відміну від вирішення, обов'язково вимагає залучення третьої сторони, яка володіє повноваженнями щодо врегулювання конфліктних ситуацій», і наводить таблицю інструментів, спрямованих на вирішення та врегулювання конфлікту інтересів [165, с. 122].

Таблиця. Інструменти, спрямовані на вирішення врегулювання конфліктів.

Інструмент	Характеристика
Формальні санкції	Широкий набір санкцій дозволяє підбирати захід покарання, що найбільш точно підходить до конкретного випадку конфлікту інтересів, а також поєднувати між собою застосовувані за порушення службової поведінки санкції, забезпечуючи тим самим гнучкість механізму управління виниклим конфліктом інтересів.
Неформальні санкції	Моральна відповідальність. Створення агресивного соціального середовища проти зловживань призведе до виникнення неформальних, специфічних санкцій за зловживання – втрата репутації, громадський осуд, осуд з боку колег. Такі неформальні санкції є сильними стримувальними факторами проти зловживань.

Інструмент	Характеристика
Заходи щодо вирішення конфлікту інтересів службовців, які не допустили зловживань	Для вирішення конфлікту інтересів, що виник у службовця, який добровільно повідомив про нього відповідно до встановлених процедур, застосовуються заходи, спрямовані переважно на усунення причини конфлікту інтересів.
Особливі повноваження політичного керівництва	Законодавче закріплення повноваження Президента визнати недійсним і скасувати будь-який контракт під час винесення обвинувального вироку за законодавством про корупцію та конфлікт інтересів.

Для якомога ефективнішого вирішення конфліктів інтересів необхідним є передбачення санкцій за порушення будь-яких норм щодо конфлікту інтересів. Ефективним є винесення проблеми конфлікту інтересів в окремий закон, який би також передбачав санкційну частину [259, с. 24].

А. Цибікова наводить запропоновані нею санкції у додаток до чинних у санкцій, які слід застосовувати в разі здійснення службовцями посадових обов'язків у ситуації конфлікту інтересів, що є порушенням законодавства про конфлікт інтересів [165, с. 123].

Чинними у Російській Федерації санкціями є такі: зауваження, догана, попередження про неповну посадову відповідність, звільнення із заміщуваної посади публічної служби, звільнення з публічної служби за встановленими підставами,

Запропоновано додати такі:

- 1) штраф;
- 2) зменшення премії;
- 3) пониження в посаді;
- 4) пониження класного чину;
- 5) звільнення з публічної служби зі зниженням пенсії;
- 6) позбавлення права обіймати посади публічної служби на певний термін або довічно;
- 7) занесення в особову справу службовця запису про порушення вимог до

службового поводження;

8) передача інформації до правоохоронних органів;

9) відшкодування завданих збитків;

10) проведення додаткових консультацій з питань службової поведінки і конфлікту інтересів [165, с. 124].

В Україні перелік санкцій широкий і охоплює всі аспекти порушення вимог щодо конфліктів інтересів:

1) кримінальні правопорушення. Основне кримінальне правопорушення у сфері конфліктів інтересів – це зловживання владою. Цей склад злочину, мабуть, рідко застосовується для кваліфікації дій суддів, якщо взагалі застосовується. Іншими словами, очевидно, що важко довести зловживання владою, тобто конфлікт інтересів, який «завдав істотної шкоди». Схожим є випадок у складі злочину за статтею «Службова недбалість». Окрім того, це кримінальне правопорушення; «свідомо» подавати неправдиву інформацію чи «зі злим умислом» приховувати інформацію. Однак ці норми незастосовні до нефінансової інформації. Це положення, ймовірно, не застосовуватиметься, якщо йдеться про неоплачувану роботу чи неоплачувану посаду в наглядовій раді [256];

2) адміністративні правопорушення. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУАП) передбачає штрафи за такі правопорушення: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності [несумісності]; порушення вимог фінансового контролю (запізно подана чи неправдива декларація); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (неспроможність врегулювати конфлікт інтересів із результатом реального конфлікту інтересів; дії чи рішення за реального конфлікту інтересів) [95]; у складних випадках (повторні правопорушення), застосовується додаткова заборона обіймати державні посади упродовж одного року;

3) дисциплінарна відповідальність. У Конституції передбачено дисциплінарні санкції щодо «конфлікту інтересів» у ст. 126 ч. 6 п. 2: «Підставами для звільнення судді є: [...] 2. Порушення суддею вимог щодо несумісності [...]» [102, с. 56]. Це, мабуть, було б надто жорстоко у разі, якщо конфлікт

інтересів незначний чи якщо було порушено лише якусь дрібну формальність. Таким чином, це положення, мабуть, слід читати як «можливою підставою є конфлікт інтересів». Окрім того, всі згадані тут кримінальні та адміністративні правопорушення формують групу «корупційних правопорушень». Тож суддя, «якого визнано винним у скоєнні корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією у випадках, визначених законодавством» [102, ст. 106, ч.1, п. 15], також підлягає дисциплінарній відповідальності [256, с. 41];

4) цивільна відповідальність. Законодавство про запобігання корупції передбачає можливість «відновлення прав і законних інтересів та відшкодування збитків чи шкоди, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок вчинення корупційного правопорушення» [187, ст. 68]. Конфлікт інтересів – це «корупційне правопорушення». Окрім того, порушення обмежень після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням державних функцій, складають підстави для розірвання договорів на подальше працевлаштування суддів чи визнання відповідних договорів недійсними [187, ст. 26 пункт 2];

5) заборона обіймати посаду і заборона підвищення. Особам, звільненим з посади судді через конфлікт інтересів, назавжди заборонено ще раз стати суддею. Окрім того, санкцією до усіх зазначених вище адміністративних правопорушень також є додаткова заборона обіймати державну посаду упродовж одного року у випадках з обтяжуючими обставинами (повторне вчинення правопорушення);

6) конфіскація. Якщо судове (чи несуддівське) рішення було ухвалене в умовах конфлікту інтересів і зумовлює збагачення, то ст. 69 ч. 1 Закону України «Про запобігання корупції» відкриває можливість для «вилучення незаконно одержаного майна» [256, с. 42].

Необхідно визначити, за що саме застосовуються санкції: за сам конфлікт інтересів або за його негативні наслідки.

У разі, якщо відповідальність буде наставати тільки за негативні наслідки здійснення посадових обов'язків в ситуації конфлікту інтересів, то певна кількість число випадків конфлікту інтересів залишиться нерозкритою, якщо не спричинить

за собою таких наслідків. Висока частка суб'єктивізму в процесі визначення наслідків як негативних, призведе до ще більшої непрозорості у вказаному механізмі та ускладнить його.

Крім того, фактично зміститься акцент від попередження та профілактики конфлікту інтересів, до реагування на його наслідки, що настали.

Н. Свиридчук та О. Мінченко у своєму дослідженні також підкреслюють важливість напрацювання правової практики у сфері врегулювання та запобігання конфлікту інтересів. Проводячи аналогію із юридичним конфліктом, праксеологічна цінність вирішення конфлікту інтересів у правосудді може розглядатися в таких аспектах:

а) робота щодо вирішення цього виду конфліктів полягає не лише у вирішенні соціальних протиріч, а й у здійсненні виховної, освітньої чи навчальної діяльності;

б) суб'єкти здійснення правосуддя у процедурі врегулювання конфлікту інтересів можуть виступати стороною, яка для встановлення істини повинна звернутись до компетентного органу;

в) вирішення такого конфлікту можливе шляхом застосування спеціально уповноважених суб'єктів;

г) необхідно визнати вплив юридичної науки на стан розв'язання конфлікту [211 с. 43].

Важливим елементом у контексті вирішення питання запобігання конфлікту інтересів у сфері правосуддя та його врегулювання є забезпечення засади незалежності суду (як наслідок – і засади щодо його безсторонності).

За своєю суттю зазіхання на незалежність суду породжують своєрідний вид конфлікту інтересів. У таких випадках у судді, який до цього діяв безсторонньо, за допомогою недосконалості механізмів правового регулювання чи незаконного впливу, фактично виникають певні інтереси, які уже, у свою чергу, впливають чи впливатимуть на результат діяльності такого судді.

Такі інтереси можуть виникнути лише внаслідок певних активних дій конкретних суб'єктів, які зазвичай є представниками інших гілок влади

(правоохоронних органів, виконавчої або ж законодавчої влади), засобів масової інформації, суспільних груп або громадських організацій чи вищих судових інстанцій. Відсутність якісних правових механізмів захисту суддів від такого впливу може істотно підірвати довіру до суду, оскільки специфіка конфлікту інтересів у сфері правосуддя і полягає в тому, що питання довіри зі сторони суспільства до прийнятих судами рішень стоїть на чільному місці.

Здійснюючи вплив на суддю особа фактично змушує його поставити свої інтереси, які виникли внаслідок такого впливу, на противагу суспільних і віддати їм перевагу. Тому усі законодавчі та управлінські можливості та шляхи для будь-якого тиску на представників Феміди мають бути усунуті. Для зручності аналізу наявні (можливі) практики неправового впливу в судовій владі можуть бути поділені на дві групи: 1) під час здійснення судочинства; 2) під час організаційного забезпечення роботи суду.

Прикладом таких варіантів впливу може слугувати непрозорий порядок фінансування судової системи (маніпулювання гарантіями належного й своєчасного рівня фінансового забезпечення суддів, паритетність під час розподілу фінансових ресурсів між гілками влади; впливу виконавчої влади в процесі формування бюджетного запиту на потреби судової влади; вплив на умови роботи для працівників апарату суду), законодавчі прогалини, що дозволяють створення ситуацій значного неукomплектування судів та, як наслідок, надмірного навантаження.

У цьому контексті потрібно розуміти, що і порядок призначення судді, і механізм декларування (подання декларації доброчесності судді та декларації родинних зв'язків судді; декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), і порядок вирішення дисциплінарних проваджень щодо судді мають бути виваженими і чіткими, щоб не стати своєрідними важелями та тиску на суддю.

В ході вже згаданого вище засідання круглого столу «Конфлікт інтересів та етика у сфері правосуддя» представник Канади – суддя Мартел Попескул зауважив, що всі відповідальні органи, зокрема такі, як: прокуратура, НАЗК,

поліція і судді – повинні пам'ятати про забезпечення балансу між дотриманням антикорупційного законодавства, суддівською незалежністю і гарантуванням професійних прав, розуміння цього є дуже важливим. Суддя наголосив: «Для демократії надзвичайно важливо, щоб окремі судді та судова гілка влади в цілому були неупередженими і незалежними від будь-якого зовнішнього тиску та один від одного, та щоб ті, хто з'являється перед судом, а також широка громадськість, мали впевненість у справедливому вирішенні їхніх справ згідно із законом. Конфлікт інтересів виникає, коли особисті інтереси судді (або його близьких) суперечать обов'язку судді неупереджено здійснювати правосуддя» [233].

Суддя, проти якого зібрані компрометуючі матеріали, або інші відомості, що можуть бути в потрібний момент використані для притягнення його до кримінальної відповідальності, захищаючи свої інтереси стає слухняним інструментом суб'єктів впливу й уже апріорі не може здійснювати правосуддя. Певним засобом захисту від таких ситуацій є особливий порядок кримінального провадження щодо судді.

Водночас детально розглядаючи палітру приватних інтересів судді, який теж є членом суспільства і має низку потреб, можна дійти логічного висновку, що серед них є певні інтереси, притаманні всім чи абсолютній більшості суддів, і наявність цих інтересів не повинно розумітись конфліктом інтересів.

Зважаючи, на вказане, виникає доцільність розробки певних критеріїв допустимого конфлікту інтересів у правосудді, їх нормативної конкретизації. До прикладу, під час розгляду справи щодо пенсійного забезпечення суддів, служитель Феміди розуміє важливість сформованої практики вирішення подібних спорів для свого майбутнього матеріального забезпечення, однак такі ж інтереси будуть у будь-якого іншого судді. Іншого роду ситуація виникає, якщо суддя заявляє самовідвід з тих підстав, що одна зі сторін є близькою особою судді цього ж суду або голови суду чи має товаристські відносини з ними, і фактично іде мова про інтерес «не зіпсувати відносини» із суддею або не «створити незручну ситуацію» з етичної точки зору. Тоді відразу ж виникає питання про неспроможність такого судді виконувати вказані обов'язки справедливо,

безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства, а також дотримуватися правил суддівської етики, в тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та невідкупності суддів [192].

Відсутність чіткого правового регулювання цього питання також впливала на належну реалізацію засади незалежності судді. Тому вбачається за необхідне нормативно закріпити у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» розуміння допустимого конфлікту інтересів, його критеріїв. А також запровадити уніфіковане поняття конфлікту інтересів у правосудді як ситуації, за якої пряма чи непряма особиста заінтересованість судді впливає або може впливати на неупереджене, об'єктивне виконання ним судових функцій або під час існування загрози виникнення суперечностей між особистою заінтересованістю судді й законними інтересами фізичних, юридичних осіб чи держави – сторін судового процесу, оскільки специфіка конфлікту інтересів у сфері правосуддя як певного виду соціального конфлікту, що набув особливої форми, викликає необхідність окремого підходу до його врегулювання, а також надає виняткову роль превентивним заходам (налагодженню юридичних відносин, підтримання нормального їх стану).

Розуміння конфлікту інтересів у правосудді як фактора корупції та елемента делегітимізації судочинства потребує мобілізації належних ресурсів для недопущення негативних наслідків цього явища.

Усі елементи пропонованого механізму управління конфліктом інтересів не існують окремо один від одного і відчують взаємний вплив. Представники системи правосуддя за допомогою навчання повинні дізнаватися про стандарти етики, санкції за їх порушення, можливості проконсультуватися в разі спірних питань, право розраховувати на захист у делікатних ситуаціях тощо. Це – шлях до побудови розвиненої системи правосуддя, формування здорового інституційного середовища.

Висновки до Розділу 3

Конфлікт інтересів у правосудді є результатом ускладнення соціального життя та диференціації видів суспільної діяльності, тому пов'язаний з суддівською діяльністю і правосуддям. Наявний історичний, вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить про реалізацію різних моделей превентивності конфлікту інтересів у правосудді та різних програм щодо зменшення негативних наслідків таких конфліктів. Позитивістський підхід у вирішенні проблем, пов'язаних з конфліктом інтересів у правосудді, передбачає розробку системи юридичних норм для врегулювання цього виду конфлікту. Але, як засвідчує історичний досвід, питання конфлікту інтересів у правосудді тісно пов'язані з морально-етичними аспектами. Результатом осмислення цього зв'язку стали морально-етичні кодекси для представників усіх юридичних професій.

Критерії оцінювання ефективності діяльності судів можуть перебувати у різних площях. Крім того, дослідники визначають критерії ефективності правосуддя, судової діяльності, судочинства або всієї судової системи чи судової влади. Мета і результат правосуддя об'єктивно є суттю такого явища, як ефективність судової системи, але вони не охоплюються безпосередньо його змістом. Варто розрізняти верхню і нижню межі ефективності судової системи: верхня – повне узгодження між результатами її функціонування і поставленою метою; і нижня – такий поріг ефективності, за яким судова система втрачає свою оптимальність, стає менш керованою і, зрештою, втрачає сенс свого існування. Коли судова система наближається до «нижнього порогу ефективності», тоді доцільно ставити питання про її реформування.

Національна політика запобігання конфлікту інтересів передбачає виконання двоєдиного завдання: з одного боку, розробку системи заходів щодо врегулювання конфлікту інтересів відповідно до стратегії запобігання та протидії корупції, а з іншого – вона має структурним елементом політики

гарантування й підвищення етичних стандартів професійної поведінки державних службовців. Рівень духовно-моральної культури більшості публічних службовців, зокрема і задіяних у системі правосуддя, на цей час ще не дозволяє забезпечити добровільне, без використання примусових заходів дотримання етичних вимог.

Для зміцнення стимулів до дотримання правил службової поведінки етичні вимоги в умовах нашої ментальної дійсності слід підкріплювати широким набором санкцій, що забезпечують оперативність і невідворотність відповідальності за порушення правил. Розмитий характер, загальні формулювання без вказівки на підстави і види відповідальності, нечітка термінологія, наявність великої кількості відсильних положень характерні для норм, що регламентують відповідальність за порушення, пов'язані з конфліктом інтересів. Це призводить до того, що закони, нехай навіть і опрацьовані, не діють на практиці, адже відсутні чітко налагоджені механізми їх реалізації та застосування відповідальності за невиконання встановлених у них правил. Усі елементи пропонованого механізму управління конфліктом інтересів не існують окремо один від одного і відчують взаємний вплив. Представники системи правосуддя за допомогою навчання повинні дізнаватися про стандарти етики, санкції за їх порушення, можливості проконсультуватися в разі спірних питань.

Одним зі способів запобігання виникненню конфлікту інтересів у правосудді є дотримання вимог професійно-етичних або професійно-моральних кодексів, які розробляються для представників усіх юридичних професій і які є специфічним орієнтиром у алгоритмі поведінки індивіда у професійній сфері. Загальною рисою таких кодексів є те, що вони закріплюють загальнолюдські моральні норми, які деталізуються у вигляді систематизованого зводу моральних вимог стосовно осіб конкретної юридичної професії, в нашому випадку щодо суддів та працівників судів.

ВИСНОВКИ

Актуальність сформульованої теми повністю підтвердилась у ході проведеного наукового дослідження. Вдалось виявити і дослідити нові філософсько-правові аспекти конфлікту інтересів. У ході роботи враховано положення чинного законодавства України, міжнародні нормативно-правові акти та правові стандарти, що так чи інакше стосуються теми дослідження, проведено порівняння правових механізмів вирішення проблеми конфлікту інтересів різних країн, піддано всесторонньому аналізу теоретичний та практичний матеріал, що стосується сфери досліджуваної проблематики. Це сприяло обґрунтуванню та вирішенню завдань, які мають важливе наукове і прикладне значення. У результаті автором сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, що полягають у такому:

1. Аналіз наукової літератури, присвяченої феномену конфлікту інтересів у правосудді, засвідчив, що в межах вітчизняного правознавства сьогодні немає праць, у яких би з філософсько-правових позицій досліджувалося вказане явище. У межах світової та вітчизняної філософсько-правової думки представлені розробки вказаної проблематики лише дотично. Тому дослідження конфлікту інтересів у правосудді потребує міждисциплінарного підходу, який має бути синтезом знань з різних напрямів науки (філософії, філософії права, юриспруденції, культурології, історії держави і права, конфліктології). Такий міждисциплінарний підхід має сприяти процесам прогнозування та врахування ризиків виникнення конфлікту інтересів у правосудді, а також розробці алгоритмів подолання таких конфліктів у сучасних умовах. На вітчизняних наукових теренах XX–XXI століть спостерігається нерівномірний розвиток наукових розробок конфлікту інтересів у правосудді. Пожвавлення філософсько-правового інтересу до означеної проблеми сьогодні значною мірою обумовлене ідеологічними, культурними та соціальними чинниками.

2. Конфлікт інтересів у правосудді є складною й багатогранною проблемою, яка потребує міждисциплінарного підходу та використання здобутків низки суспільствознавчих та гуманітарних наук – філософії, філософії права, теорії права, галузевих юридичних наук, психології, етики, культурології, лінгвістики та ін., а також використання авторського методологічного інструментарію в межах «динамічного праворозуміння». Використання діалектичного, синергетичного, герменевтичного, соціокультурного, антропологічного та системного методологічних підходів зумовлено інтегративністю та міждисциплінарністю предмета дослідження, а також необхідністю пояснення його зіставлення з суміжними та однопорядковими явищами тощо. Завдяки застосуванню сукупності філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів можливе з'ясування основних концепцій конфлікту інтересів у правосудді. Визначено особливості та можливості застосування методологічних принципів об'єктивності, всебічності й повноти та правового поліцентризму для дослідження конфлікту інтересів у правосудді, що підтвердило виняткову евристичну їх значущість, а також підтвердило зв'язок між теоретичними та практичними аспектами проблеми, яка досліджувалася.

Сьогодні у філософсько-правовій та гуманітарній літературі ще немає чіткого визначення поняття «конфлікт інтересів у правосудді». Змістовне наповнення цього поняття значною мірою залежить від його засновків, які визнаються за основу. Найбільш прийнятним на сьогодні є варіант визначення змісту цього поняття через зміст його понять-складових – «інтерес» та «правосуддя». Під конфліктом інтересів слід розуміти наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути або вплинуло на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Виявлення механізмів запобігання конфлікту інтересів у правосудді є актуальним міждисциплінарним питанням, а конфлікт інтересів – однією з найбільш

гострих проблем судового управління, невирішеність якої дискредитує правосуддя як ефективний засіб захисту прав, негативно впливає на ефективність та результативність діяльності суддів, стає потенційним джерелом корупційних дій. Категорії «конфлікт інтересів» притаманна множинність сфер існування та багатозначність розуміння, які виявляються і під час її дослідженні у контексті правосуддя або ж взагалі у площині діяльності судової влади. В процесі дослідження конфлікту інтересів у правосудді використовується підхід до розуміння категорії «конфлікт» як способу завершення протистояння. При визначенні конфлікту необхідно враховувати той факт, що людина має свідомість і волю, що дозволяють робити усвідомлені вчинки, отже, за конфлікту протиріччя усвідомлені, але існують і об'єктивні умови, що не залежать від свідомості учасників конфлікту, такі, що визначають їх інтереси. Для окремої людини, суспільних чи державних інститутів інтерес як соціально-психологічна категорія є усвідомленою причиною для будь-якої діяльності. Значна частина соціально значимих інтересів потрапляє у сферу правового регулювання, породжуючи новий вид – законні інтереси. Соціальна обумовленість інтересів передбачає можливість їх поділу на приватні – інтереси конкретної фізичної чи юридичної особи, та публічні – загальносоціальні інтереси, що відображають у концентрованому вигляді увесь спектр інтересів у суспільстві. Держава повинна бути виразником публічних інтересів, визнаючи їх та забезпечуючи правом. Категорія «інтерес» тісно переплітається з іншою – «потреба». Потреби у свідомості людини перетворюються в інтерес або мотив, що спонукує людину до визначеної цільової дії. Тобто потреби є першоосновою, а інтерес є її опредметненим виразом. Виникнення конфлікту інтересів у правосудді дуже часто пов'язується з етичними аспектами, коли прагнення задоволення власних інтересів і отримання матеріальних благ виступає на перший план, витісняючи добросовісне виконання обов'язків і підпорядкування інтересам держави та суспільства.

3. Враховуючи також неоднозначність поняття «правосуддя», дослідження його змістовного наповнення здійснюється через систему методологічних інструментів і засобів, завдяки застосуванню яких можна визначити специфічні ознаки й риси концепту «правосуддя» порівняно з концептами «суд», «судова влада», «судочинство», «законачинство». Усі вказані концепти позначають схожі, але нетотожні явища правової дійсності.

4. Правосуддя є сферою духовної діяльності людей, в основі якої лежить ідеальне прагнення соціуму до вдосконалення суспільних відносин. В уявленнях про правосуддя втілюються ідеали справедливості, доцільності, точності та прозорості. Тому правосуддя є сформованою потребою обґрунтування права кожного на справедливість через діяльність державної інституції – суду, а не інструментом для реалізації політичних проєктів.

На сьогодні, в межах патерналістично-юридичного контексту усталеним є розуміння правосуддя як одного з видів державної діяльності, основною функцією якої є забезпечення та відновлення справедливості для тих, чий права порушені. Законність і моральність як риси правосуддя розглядаються в нерозривній єдності.

Філософсько-правові дослідження правосуддя в Україні мають практичний характер, оскільки акцентують свою увагу здебільшого на практичному аналізі права, надміру не зосереджуючись над його статичними сенсами. Більшість вчених виділяють конфлікт інтересів серед основних корупційних ризиків в органах судової влади України. Вони виокремлюють саме незавершеність нормативного закріплення процедури врегулювання конфлікту інтересів під час виконання суддями професійних обов'язків, недосконалість формування системи спеціальної підготовки суддів, неефективність процедури їх добору і призначення, законодавчу невизнаність етичних стандартів поведінки суддів, які підвищують ймовірність переростання конфлікту інтересів в корупційні діяння. Різні варіанти розуміння конфлікту інтересів у правосудді, наведені вітчизняними та зарубіжними вченими, відповідають концепції філософсько-правової антропології, яка

підтверджує думку, що соціальна суперечливість і конфліктність складає онтологічне підґрунтя зародження, розвитку та існування права.

5. Конфлікт інтересів у правосудді як соціальне явище є наслідком диференціації соціальних практик та видів соціальнозначимої діяльності людини, а також процесів професіоналізації та спеціалізації окремих видів діяльності. Одним із способів запобігання, попередження та подолання негативних наслідків конфлікту інтересів у правосудді є розробка та прийняття норм чинного права. Такий позитивістський підхід до вирішення проблем конфлікту інтересів у правосудді притаманний сучасним державам, про що свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід. Складність нормативного врегулювання конфлікту інтересів у правосудді обумовлена низкою факторів: по-перше, поняття «конфлікт інтересів» сьогодні не має точного диференціювання в жодному нормативному акті; по-друге, вказане поняття використовується ситуативно та відповідно до конкретного контексту через зіставлення з текстом окремо взятого закону; по-третє, зміст конфлікту інтересів у правосудді не є однозначним для всіх подібних ситуацій, цей зміст розкривається через конкретну ситуацію та аналіз причин (менталітет, культура країни, моральна культура учасника конфлікту, родинні зв'язки, рівень правосвідомості тощо). Нечіткість формулювань у нормативно-правових документах, а також відсутність чітких критеріїв оцінки конфлікту інтересів уповільнюють врегулювання конфлікту інтересів у правосудді. В Україні законодавчо передбачений широкий спектр санкцій, який відображає усі аспекти порушень, які призводять до виникнення конфліктів інтересів: кримінальні, адміністративні, дисциплінарні цивільні.

Чинне українське законодавство, норми якого стосуються конфлікту інтересів у правосудді, значною мірою орієнтоване на світові зразки та імплементацію європейського законодавства, але при цьому слід мати на увазі, що формальна імплементація навіть найкращих світових практик та механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у правосудді не здатна забезпечити досягнення бажаних успіхів, оскільки лише розуміння суті

зазначеної проблеми, а також змісту правосуддя та особливостей його реалізації в наших соціально-правових умовах, дозволять обрати найбільш відповідні методи та не допустити прогалин чи помилок на цьому шляху.

6. Законодавство України передбачає декілька рівнів механізму врегулювання конфлікту інтересів у правосудді. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 та чинний Закон України «Про запобігання корупції» визначають конфлікт інтересів (чи його види) шляхом протиставлення приватного інтересу суб'єкта його повноваженням. Логічний аналіз наведених визначень вказує на недосконалість їх побудови та неповне розкриття суті. Так, законодавець фактично протиставив приватні інтереси суб'єкта наданим йому службовим повноваженням. Крім того, Законом не було окреслено змісту цих двох складових. Ключовим елементом конфлікту інтересів є приватний інтерес, який вперше отримав своє нормативне визначення. Приватний інтерес – будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, в тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, в тому числі той, що виникає у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.

Але при цьому слід мати на увазі, що конфлікт інтересів завжди має моральне підґрунтя, а тому його можна розглядати як внутрішньо особистісний конфлікт судді, що виникає через протиріччя між особистісними інтересами та фундаментальними засадами здійснення правосуддя, що в процесі його професійної діяльності може впливати на вчинення або невчинення дій, прийняття рішень, породжуючи недовіру та осуд з боку громадського суспільства. Моральна першооснова, так чи інакше, залежить від рівня моральної культури судді, від його вміння ухвалювати належні моральні, справедливі рішення, що відповідають змісту правосуддя. Внутрішні особистісні переконання, потреби та інтереси, що пов'язані з наявністю в судді корисливого прагнення скористатися владою із порушенням норм професійної етики, є передумовою ситуації конфлікту інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Ленинград : Ленингр. ун-т, 1969. 72 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
3. Алексеева Ж. М. Образ юриста в сучасній європейській культурі. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ. 2008. 198 с.
4. Андриченко Л. В., Плюгина И. В. Проблемы регламентации статуса и деятельности комиссий по урегулированию конфликта интересов на муниципальной службе. *Журнал российского права*. 2014. № 2. С. 59–67.
5. Андрущенко О. Ю. Аналіз розвитку філософських поглядів на конфлікт інтересів як проблеми влади та правосуддя зокрема. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 7. С. 7–14.
6. Андрущенко О. Ю. Герменевтичні обриси конфлікту інтересів у правосудді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2018. Вип. 36. Том 1. С. 35-38.
7. Андрущенко О. Ю. Справедливість як мета правосуддя та конфлікт інтересів. *Науковий вісник публічного та приватного права* 2018. № 6. Том 1. С. 3-8.
8. Андрущенко О. Ю. Правосуддя, судочинство і конфлікт інтересів, філософсько-правові проблеми співіснування. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 5-8.
9. Анцупов А. Я., Баклановский С. В. Конфликтология в схемах и комментариях : учеб. пособ. [2-е изд., перераб.]. СПб. : Питер, 2009. 304 с.
10. Аристотель. Политика. *Аристотель. Сочинения* : в 4 т. М. : Мысль, 1984. Т. 4. С. 376–644.

11. Аристотель. Політика / [пер. з давньогр. О. Кислюк.]. Київ : Основи, 2005. 239 с.
12. Арістотель. Нікомахова етика / [пер. з давньогр. В. Ставнюка]. Київ : Аквілон-плюс, 2002. 480 с.
13. Арістотель. Політика / [пер. з давньогр. О. Кислюк.]. Київ : Основи, 2000. 239 с.
14. Аскин Я. Ф. К вопросу о категориях детерминизма. Современный детерминизм и наука : в 2 т. Новосибирск : Наука, 1975. Т. 1. 704 с.
15. Бакштановский В. И., Согомонов Ю. В. Как возможна политическая этика. *Политическая этика: социокультурный контекст. Ведомости* / под ред. В. И. Бакштановского, Н. Н. Карнаухова. Тюмень, 2004. Вып. 24. С. 6–78.
16. Бангалорські принципи поведінки суддів : прийняті 19 травня 2006 р., схв. Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 лип. 2006 р. № 2006/23. URL: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/Bangalore_principles_ukr.pdf
17. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2009. 35 с.
18. Бачинин В. Жан Кальвин и его социальная антропология. *Экзистенциальная и гуманистическая психология* : [сайт]. URL: <http://hpsy.ru/public/x5042.htm>
19. Белоусов Е. Н. Понятие конфликта интересов на государственной службе. *Вестник юридического института МИИТ*. 2016. № 2 (14). С. 77–81.
20. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / [пер. с англ.]. 2-е изд. М. : МГУ ; ИНФРА-М-НОРМА, 1998. 624 с.
21. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення. Київ, 2011. 303 с.
22. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять "судочинство" і "правосуддя"). *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична, 2009. Вип. 48. С. 21–27.

23. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.
24. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 40 с.
25. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт: методологічні підходи до дослідження. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 110–117.
26. Богомолов А. С. Античная философия. М. : Высш. шк., 2006. 390 с.
27. Боднарчук О. Г. Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми протидії корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 462 с.
28. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. [3-е изд.]. М. : Сов. энциклопедия, 1977. Т. 27. Ульяновск – Франкфорт. 624 с.
29. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. СПб. : Норинт, 2000. 1536 с.
30. Бондарчук О. Г. Урегулирования конфликта интересов как составляющая часть антикоррупционного механизма наведения порядка в уголовно-исполнительной системе. *Закон и жизнь* : Междунар. науч.-практ. правовой журн. 2013. № 10/2 (262). С. 29–33.
31. Боротьба з корупцією : піручник / [авт. кол. ; кер. авт. кол. Є. Д.Скулиш]. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. 336 с.
32. Бурылова Л. А., Штыхно М. Р. Конфликт интересов на муниципальной службе : социальный и правовой аспекты. *Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета*. Культура. История. Философия. Право. 2012. № 5. С. 58–76.
33. Ванцев В. А. Основные этапы развития понятия коррупция. *Следователь*. 2006. № 8. С. 34–37.
34. Васецкий В. Ю. Історико-філософський аспект природно-правового і позитивно-правового принципів праворозуміння. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 122–125.

35. Василевська Т. Е. Конфлікт інтересів на державній службі: етичні аспекти. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки* : електрон. версія журн. 2014. № 1. С. 106–120.
36. Вебер М. Избранные произведения / [пер. с нем.]. М. : Прогресс, 1990. 808 с.
37. Вебер М. Политика как призвание и профессия. *Вебер М. Избранные произведения*. М., 1990. С. 644–706.
38. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
39. Веремеенко И. И., Попов Л. Л., Шергин А. П. Понятие и условия эффективности административных санкций. *Изв. вузов. Правоведение*. 1972. № 5. С. 31–38.
40. Витвицький Б. Корупція у публічному секторі: методи попередження та протидії. *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування*. 2009. № 1. С. 5–8.
41. Власенко Н. А., Грачева С. А., Рафалюк Е. Е. Правовые средства противодействия коррупции : науч-практ. пособ. / отв. ред. Н. А. Власенко. М. : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения ; Юриспруденция, 2013. 344 с.
42. Власова Г. Б. Социокультурная легитимация институциональных форм правосудия. Ростов-на-Дону : Южный федеральный университет 2007. 215 с.
43. Власова Г. Б., Поликарпова Н. А. Понятие правосудия как философской и юридической категории. *Молодой ученый*. 2015. № 10 (90). С. 897–900.
44. Вовк В. М. Культурно-антропологічний підхід у викладанні курсу «Римське приватне право». *Філософські обрії*. 2013. Вип. 29. С. 120–124.
45. Воскобитова Л. А. Механизм реализации судебной власти посредством уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 2004. 56 с.

46. ВССУ. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією. *Закон і Бізнес* : [сайт]. URL: http://zib.com.ua/files/Golovam_apeliacijnih_sudiv_vid_2205_2017.pdf

47. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / [пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра]. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.

48. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в 14 т. / [пер. с нем.]. М. ; Ленинград : Госиздат, 1935. Т. VIII. 470 с.

49. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа. СПб. : Наука, 2002. 245 с.

50. Гельвеций К. А. Сочинения : в 2 т. М. : Мысль, 1974. Т. 1. / [сост., общая ред. т. вступ. статья Х. Н. Момджяна]. 647 с.

51. Герасіна Л. М., Панов М. І. Проблеми правової конфліктології : феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз : монографія / АПН України ; Ін-т держ. будівництва та місцевого самоврядування. Харків : Прапор, 2004. 112 с.

52. Гилязева М. Р. Структура и сущность конфликта интересов на государственной гражданской (муниципальной) службе. *Глобальный научный потенциал*. 2013. № 8 (29). С. 31–34.

53. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданського. *История политических и правовых учений* : хрестоматия. Белгород, 1999. С. 234–247.

54. Голосніченко Д. І. Легітимність влади державних органів та посадових осіб. *Вибори та демократія*. 2006. № 4 (10). С. 58–61.

55. Голосніченко Д. І. Теорія повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування : монографія. Київ : Г.А.М., 2009. 356 с.

56. Голосніченко Д. Повноваження як об'єкт дослідження загальної теорії держави та права. *Право України*. 2008. № 1. С. 15–18.

57. Голяшкіна О. А. Механизм предотвращения и урегулирования конфликта интересов на государственной службе по Закону Украины «О

предотвращении коррупции». *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 690–693.
URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/158.pdf>

58. Гольбах П. А. Избранные произведения : в 2 т. М. : Мысль, 1963. Т. 1. 715 с.

59. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства : учебник для вузов. [2-е изд.]. М. : Норма, 2007. 752 с.

60. Грищук О. В. Класичне та некласичне праворозуміння: окремі філософсько-правові проблеми. *Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали XX регіонал. наук.-практ. конф. (м. Львів, лютий 2015 р.). Львів, 2015. С. 19–21.

61. Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. 20 с.

62. Гудков Д. В. Конфлікт інтересів та шляхи його врегулювання в національному законодавстві. *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 124–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_1.2_31

63. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.

64. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності : теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти) : наук.-метод. та навч. посіб. / ред. В. В. Копейчиков. Київ : ВІРА-Р, 1999. 506 с.

65. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія. Харків : Право, 2010. 352 с.

66. Данакин Н. С., Дятченко Л. Я. Технология разрешения социальных конфликтов (спецкурс). *Социологические исследования*. 1993. № 9. С. 103–112.

67. Дегтярев С. Л. Соотношение правовых категорий «правосудие» и «судопроизводство» в гражданском процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 8. С. 43–59.

68. Дедов Д. И. Конфликт интересов. М. : Волтерс Клувер, 2004. 288 с.

69. Дедов Д. И. Юридический метод : науч. эссе. М. : Волтерс Клувер, 2008. 160 с.

70. Дем'янчук С. П. Конфлікти в системі державної служби. *Сталій розвиток економіки* : Всеукр. наук.-виробн. журн. 2011. № 3 (6). С. 58–61.

71. Експертний висновок щодо конфлікту інтересів обраних осіб та корупції.

2008. С. 6. URL: <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/projects/upac/technical%20papers/UA/344-UPAC-TP-ConflictInterest-ALI-June2008-Ukr.pdf>

72. Жалинский Ф. Э., Костицкий М. В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. Львов : Вища школа, 1980. 358 с.

73. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам : актуальные вопросы : монография. М. : Проспект, 2010. 576 с.

74. Загайнова С. К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. 400 с.

75. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* / под ред. И. А. Стернина. Воронеж, 2001. С. 36–46.

76. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Розділ V. *Коментар до Закону України «Про запобігання корупції»*. С. 229–266. URL: http://pravo.org.ua/img/zstored/files/kommentar_28-36.pdf

77. Здравомыслов А. Г. Поле социологии в современном мире. М. : Логос, 2010. 410 с.

78. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интресы. Ценности. М. : Политиздат, 1986. 223 с.

79. Ильяков А. Д. Урегулирование конфликта интересов как основной способ предупреждения коррупции в системе государственного управления : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. М., 2015. 180 с.

80. История политических и правовых учений : хрестоматия для юрид. вузов и фак-тов / [сост и общ. ред. Г. Г. Демиденко]. Харьков : Факт, 1999. 1080 с.

81. Іванов В. М., Іванова О. В. Юридична конфліктологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

82. Іванченко О. Система критеріїв оцінювання ефективності діяльності судів під час надання судових послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 222–225.

83. Ієвлєва Л. І. Правові та етично-моральні аспекти конфлікту інтересів у органах публічної влади місцевого рівня. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Державне управління. 2018. Т. 29 (68), № 1. С. 24–31.

84. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів / Міжнар. фонд «Відродження». Київ : Наук. думка, 1996. 189 с.

85. Кабанов П. А. О требованиях к членам комиссий по соблюдению требований к служебному поведению государственных гражданских служащих и урегулированию конфликта интересов, не занимающим должности государственной службы. *Административное и муниципальное право*. 2012. № 4. С. 25–27.

86. Кайдашев Р. П. Природа правосуддя в адміністративному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 29, ч. 2, т. 4/2. С. 57–59.

87. Карбан В. І. Англійсько-український словник. Вінниця : Нова книга, 2004. 1088 с.

88. Кацуба О. Ю. Діяльність державних службовців і конфлікт інтересів. *Теорія та практика державної служби* : матеріали наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 11 листоп. 2016 р.) / за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпропетровськ, 2016. С. 109–111.

89. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46.

90. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). [2-е изд.]. М. : Аванта +, 2001. 560 с.

91. Кім К. В. Конфлікт інтересів на державній службі: правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2014. № 1137. Вип. 18. С. 86–89.

92. Клеандров М. И. Экономическое правосудие в России : прошлое, настоящее, будущее. М. : Волтерс Клувер, 2007. 600 с.

93. Клімова Г. Юридичний конфлікт: причини і сутність. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2002. № 1 (28). С. 99–105.

94. Коваленко Т. С. Правосудие, его сущность и историческое становление сквозь призму философского познания. *Вестник Костромского государственного университета*. 2017. № 1. С. 255–258.

95. Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий 07 груд. 1984 р. № 8073-Х. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

96. Коментар до Бангалорських принципів поведінки суддів / Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. 167 с. URL: http://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2017/Bangalore_principles_commentary_Russian.pdf.

97. Комиссарова Е. Г. Методологический потенциал гражданско-правовой науки. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2013. № 4 (22). С. 310–315.

98. Комісаров О. Г. Система органів державної влади та управління у сфері інформатизації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2 (II). С. 111–117.

99. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : підписана 31 жовт. 2003 р. ; ратифікована Україною 18 жовт. 2006 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

100. Конверський А. Є. Логіка : підручник. [2-ге вид., виправл.]. Київ : Київський університет, 2017. 391с.

101. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867 – 1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2006. 20 с.

102. Конституція України : прийнята 29 черв. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>

103. Конфликт интересов на государственной и муниципальной службе, в деятельности организаций: причины, предотвращение, урегулирование : науч.-практ. пособ. / [Т. С. Глазырин, Т. Л. Козлов, Н. М. Колосова и др.] ; отв. ред. А. Ф. Ноздрачев. М. : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации ; ИНФРА-М, 2016. 224 с. URL: www.dx.doi.org/10.12737/18874.

104. Конфлікти у сумісній діяльності / Г. В. Ложкін, С. В. Сьомін, Т. В. Петровська, О. О. Кисельова. Київ : Сфера, 1997. 96 с.

105. Конфуций. Уроки мудрости. М. : Эсмо-Пресс – Харьков : Фолио, 1999, 958 с.

106. Корабльова Н. С. Багатомірність рольової реальності: ролі-маски, лик і личина. Харків : ХНУ, 2000. 288 с.

107. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі / [М. В. Буроменський, О. В. Сердюк, І. М. Осика та ін.] ; Ін-т прикладних гуманітарних досліджень, МАКонсалтинг. Київ : Москаленко О. М., 2009. 220 с. URL: https://old.nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/1.pdf с. 5-6.

108. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.

109. Костюк О. Н. О соотношении понятий «конфликт интересов» и «коррупция» на государственной службе Российской Федерации. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. 2012. № 4. С. 25–31. URL: <http://www.jurnal.org/articles/2012/uri12.html>

110. Кошова О. В. Судова влада як соціокультурний феномен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2016. 19 с.

111. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник. Київ : Книга, 2005. 528 с.
112. Криволапчук О. В. Юридичний конфлікт як елемент процесу функціонування та модернізації правової системи суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2009. Вип. № 3. С. 1–9.
113. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
114. Кривцова В. М. Система державних соціальних стандартів та гарантій в Україні: вплив на доходи населення та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 6. С. 108–131.
115. Кривцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2005. 214 с.
116. Кряжов А. В. Публичный интерес: понятие, виды и защита. *Государство и право*. 1999. № 10. С. 92–95.
117. Кудашкин А. В., Козлов Т. Л. Конфликт интересов на государственной и муниципальной службе объект, предмет, субъекты. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2010. № 3. С. 156–163.
118. Кудрявцев В. Н. Юридический конфликт. *Государство и право*. 1995. № 9. С. 9–16.
119. Кузнецова Н. Ф. Эффективность уголовного закона и ее значение в борьбе с преступностью . *Вестник МГУ*. Серия : Право. 1974. № 14. С. 11–13.
120. Кузьмишин В. М. Ініціативи Вінницького апеляційного адміністративного суду задля зміцнення авторитету судової гілки влади. *Вісник Вищої Ради юстиції*. 2012. № 2 (10). С. 7–15.
121. Кулакова Є. Компетенція: поняття, суб'єкти, особливості. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 3. С. 10–15.

122. Курбатов А. Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности. М. : ЮрИнфоР, 2001. 212 с.

123. Кутлухужин Д. Р. Конфликт интересов на государственной службе : выпускная квалификационная работа. Челябинск, 2017. 86 с. URL: https://dspace.susu.ru/xmlui/bitstream/handle/0001.74/18641/2017_457_kutluhuzhin.pdf?sequence=1?sequence=1

124. Лавренюк Ю. Конфлікт інтересів у діяльності публічних службовців як складова механізму протидії корупції. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 27. С. 422–428.

125. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления. М. : Юрид. лит., 1971. 280 с.

126. Ларин А. М. Управление расследованием и измерение его эффективности. *Советское государство и право*. 1979. № 10. С. 82–89.

127. Лейст О. Э. Сущность права : проблемы теории и философии права. М. : Зерцало-М, 2002. 288 с.

128. Лекція 4. Системний підхід, його місце та роль у науковому пізнанні. Поняття системи та її властивості. *Національний університет цивільного захисту України* : [сайт]. URL: http://nuczu.edu.ua/files/books/L_MOND/L_MOND%2035.pdf.

129. Лившиц Р. З. Теория права. М. : БЕК, 1994. 244 с.

130. Лопушинський І. П. Конфлікт інтересів на державній службі: проблеми законодавчого врегулювання в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Державне управління. 2010. Т. 130, вип. 117. С. 11–18.

131. Лук'янець Д. М. Регулювання професійної етики публічних службовців. *Center for regional polycystudies* : [сайт]. URL: <http://crps.sumynews.com/policy-development/rules-of-professional-ethics-in-public-service-and-conflict-of-interest/item/5-regulyuvannya-profesijnoyi-etyky-publichnyx-sluzhbovcziv.html>.

132. Лук'янець Д. М. Реформа регулювання професійної етики публічних службовців в Україні. URL: <http://crps.sumynews.com/policydevelopment/rules-of-professional-ethics-in-public-service-and-conflict>

133. Магомедов К. Конфликт интересов в системе государственной гражданской службы: социологический аспект исследования проблемы. *Государственная служба*. 2005. № 6. С. 36–43.

134. Мадіссон В. Правова конфліктологія та юридичний конфлікт у приватних правовідносинах. *Право України*. 2003. № 9. С. 39–44.

135. Малишев Б. В. До питання про визначення поняття «правосуддя». *Часопис Київського університету права*. 2008. № 1. С. 36–39.

136. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 35 с. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05/mvttip.ip>

137. Махніцький О. І. Судова влада: сутність, зміст та поняття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 19–25.

138. Милушева Т.В. Конфликт интересов как фактор ограничения публичной власти: теоретико-правовой аспект. *Вестник Поволжской академии государственной службы*. 2009. № 1. С. 4–11.

139. Михальченко А. Конфлікт інтересів та шляхи його врегулювання в процесі державної служби. *Казна України*. 2013. № 5. С. 8.

140. Моммзен Т. История Рима : в 5 т. / [пер. с нем.]. М. : АСТ, 2001 – 2002. 2500 с.

141. Моммзен Т. История Рима : в 5 т. / [пер. с нем.]. М. : АСТ, 2001. Т. 1, кн. 1, 2. 640 с.

142. Моммзен Т. История Рима. / [пер. с нем.]. М. : АСТ, 2001. Т. 1, кн. 3. 524 с.

143. Моммзен Т. История Рима. / [пер. с нем.]. М. : АСТ, 2001. Т. 2, кн. 4. 525 с.

144. Монтеск'є Ш. Избранные произведения / [пер. с фр.]. М. : Госполитиздат, 1955. 803 с.
145. Морозов М. Э., Шилов М. Г. Правовые основы третейского разбирательства. Новосибирск : Сибпринт, 2002. 80 с.
146. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник. М. : Юрист, 2002. 414 с.
147. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 384 с.
148. Москвич Л. М. Критерії оцінювання ефективності судової системи. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 10. С. 30–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2010_10_7
149. Москвич Л. М. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2 (15). С. 151–156.
150. Москвич Л. М. Питання оптимізації функціонування судової системи. *Верховний Суд України* : [сайт]. URL: [http : http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/2A8DAA1956D82EA4C22576400048D679](http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/2A8DAA1956D82EA4C22576400048D679)
151. Мостова І. Конфлікт інтересів у діяльності суддів: особливості врегулювання. *Юридична газета*. 2019. 15 січня. URL: <https://www.pressreader.com/ukraine/yurydychna-gazeta/20190115/281715500785925>
152. Насибуллина Э. Ш. Конфликт интересов государственных гражданских служащих судебной системы. *Молодой ученый*. 2015. № 24 (104). С. 744–746. URL: <https://moluch.ru/archive/104/24511/>
153. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Київ : Дакор, 2017. 622 с.
154. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. : 42000 слів / [уклад. : В. Яременко, О. Сліпущко]. Київ : Аконіт, 2000. Т. 3. О–Р. 927 с.
155. Новіков М. М. Від принципу Таліону до санкціонованої судом крайньої необхідності. *Актуальні питання публічного та приватного права* : тези

доп. III Міжнар. наук.-прак. конф. (3 жовт. 2012 р.) / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2012. С. 308–310.

156. Ноздрачев А. Ф. Конфликт интересов: новое «универсальное» нормативное правовое определение понятия в законодательстве о противодействии коррупции. *Административное право и процесс*. 2016. № 6. С. 26–38. URL : <http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/22819>

157. Омельчук О. М. Юридична особа як спеціальний суб'єкт злочину. *Університетські наукові записки*. 2014. Вип. 3. С. 126–133.

158. Омельчук О. М. Філософсько-правове розуміння суспільної моралі та її вплив на поведінку людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. Вип. 4. С. 70–74.

159. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. [3-е изд.]. М. : Аз, 1996. 928 с.

160. Ойзерман Т. И. Диалектический материализм. *Новая философская энциклопедия* : [в 4 т.]. М., 2010. Т. 1. С. 656.

161. Олексюк М. М., Орлов С. Ф. Юридичний конфлікт : суть і місце у сучасній конфліктології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. Львів, 2014. Вип. № 2. С. 439–449. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2014_2_48

162. Олешко О. Нормативно-правовий механізм врегулювання конфлікту інтересів на державній службі в Україні: проблеми та перспективи вирішення. *Ефективність державного управління* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 44. С. 185–190.

163. Олешко О. Особливості управління конфліктом інтересів у сфері державної служби. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 1. С. 254–265.

164. Олійник А. Ю. Раціональні концепції свободи та недоторканності людини в період пізнього Середньовіччя. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2001. Вип.12. С. 107–112.

165. Основы противодействия коррупции / под ред. С. В. Максимова. М. : Спартак, 2000. 228 с.

166. Парсонс Т. О социальных системах / под ред. В. Ф. Чесноковой, С. А. Белановского. М. : Академический проект, 2002. 832 с.
167. Пассек Е. В. Неимущественный интерес и непреодолимая сила в гражданском праве / науч. ред. В. С. Ем. М. : Статут, 2003. 399 с.
168. Пахомова І. А. Правові рекомендації щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2018. Вип. 25. С. 96–98.
169. Пашинський А. Конфлікт інтересів у діяльності депутатів місцевих рад. *ЮРЛІГА. Право знати* : [сайт]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/experts/192/711_konflkt-nteresv-u-dylnost-deputatv-mstsevikh-rad
170. Петренко В. В. Нравственные и правовые начала деятельности властных субъектов (теоретико-правовые исследование) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов. 2009. 27 с.
171. Петров А., Зырянов А. В. Формально-догматический подход в юридической науке в условиях современности. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. Серия : Право. 2019. Т. 19, № 1. URL: <https://vestnik.susu.ru/law/article/view/8546>
172. Петрухин И. Л., Батуров Г. П., Морщакова Т. Г. Теоретические основы эффективности правосудия : науч. изд. М. : Наука, 1979. 372 с.
173. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : Магнолія 2006, 2011. 352 с.
174. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник. Київ : МАУП, 2003. 360 с.
175. Платон. Государство. Законы. Политик. М. : Мысль, 1998. 798 с. (Из классического наследия).
176. Платон. Сочинения : в 3 т. / под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса ; [пер. с древнегреч.]. М. : Мысль, 1971. Т. 3, ч. 1. 687 с.
177. Платон. Сочинения : в 3 т. / под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса ; [пер. с древнегреч.]. М. : Мысль, 1972. Т. 3, ч. 2. 678 с.

178. Политическая этика: социокультурный контекст. Ведомости. Вып. 24 / под ред. В. И. Бакштановского, Н. Н. Карнаухова. Тюмень : НИИ ПЭ, 2004. 272 с.

179. Пономарев А. В. Проблемы урегулирования конфликта интересов на государственной службе. *Пробелы в российском законодательстве*. 2017. № 3. С. 289–290.

180. Пономаренко И. Понятия «интерес» и «социальный интерес» в юридической науке: теоретико-правовой аспект. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. Серия : Право. 2017. Т. 17, № 3. URL: <https://vestnik.susu.ru/law/article/view/6763>

181. Посібник ОЕСР з питань врегулювання конфліктів інтересів на державній службі. OECD, June 2003. 18 с. URL: <http://www.oecd.org/governance/ethics/2957391.pdf>

182. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : кол. монографія / [А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба] ; відп. ред. В. С. Бігун). Київ, 2009. 316 с. (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).

183. Примут М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ : Професіонал, 2004. 590 с.

184. Принцип I 2 f, Рекомендації (94)12 Ради Європи Комітету Міністрів щодо незалежності, ефективності та ролі суддів, замінена Рек(2010)12. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec%2894%2912&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864>.

185. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : ухвала Конституційного

Суду України від 14 жовт. 2014 р. № 44-з. Справа № 016/1241-97. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>.

186. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

187. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07 квіт. 2011 р. № 3206-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>

188. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11 черв. 2009 р. № 1506-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1506-17>

189. Про затвердження Загальних правил поведінки державного службовця : наказ Головного управління Державної служби України від 23 жовт. 2000 р. № 58. *Верховна Рада України* : [сайт] . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0783-00>

190. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29 верес. 2017 р. № 839. *Верховна Рада України* : [сайт] . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0839884-17>.

191. Про затвердження Порядку здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів та інших представників судової системи та його врегулювання : рішення Ради суддів України № 2 від 04 лют. 2016 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr002414-16>

192. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

193. Прокудина Л. А. Соотношение понятий «деятельность суда» и «отправление правосудия». *Право*. 2010. № 3. С. 43–59. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/cootnoshenie-ponyatiy-deyatelnost-suda-i-otpravlenie-pravosudiya>

194. Пятківський Р. О. Методичні рекомендації до курсу «Праксеологія». Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. 36 с.

195. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Харків : Консум, 2002. 160 с.

196. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

197. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.

198. Рекомендації №R (2000) 10 Ради Європи. URL: http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=C75D14A4396DDB62F4F196E8FD76B58E?art_id=48082&cat_id=46352 –

199. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців : прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11 трав. 2000 р. URL: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protydiya%20proyavam%20korup/Legislation/Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf

200. Рекомендація Ради Європи CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : прийнята Комітетом міністрів 17 листопада 2010 г. на 1098-м засіданні заступників міністрів, № 29. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1707137>

201. Решота В. В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2015. Вип. 62. С. 119–127.

202. Рівчаченко С. В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 195 с.

203. Робер Ж. Повседневная жизнь Древнего Рима через призму наслаждений. М. : Молодая гвардия – Палимпсест, 2006. 296 с.

204. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. М. : Педагогика, 1989. Т. 2. 328 с.

205. Руткевич М. Н. Социальный конфликт: философское измерение. *Вестник Российской Академии наук*. 1994. Т. 64, № 6. С. 479–489. URL: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/VRAN/CONFLICT.HTM>.

206. Рюмина Е. А. Понятие правосудия. *Молодой ученый*. 2018. № 13. С. 198–202. URL: <https://moluch.ru/archive/199/48960/>

207. Саміло Г. О. Теорія держави і права : навч. посіб. Запоріжжя : Просвіта, 2010. 348 с.

208. Самощенко И. С., Сырых В. М. О методах познания государственно-правовых явлений. *Советское государство и право*. 1975. № 9. С. 15–18.

209. Свириденко И. Психология коррупции. URL: <https://innans.livejournal.com/15840.html>

210. Свиридчук Н. П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2010. 17 с.

211. Свиридчук Н. П., Мінченко О. В. Конфлікт як фактор здійснення юридичної діяльності. *Повітряне і космічне право. Юридичний вісник* : наукові праці Національного авіаційного університету. 2012. № 3. С. 42–49.

212. Севальнев В. В. Противодействие коррупции : опыт КНР. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2014. № 1. С. 89–96.

213. Севальнев В., Черепанова К. Конфликт интересов как правовой феномен в публичной сфере. *КиберЛенинка* : [сайт]. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/konflikt-interesov-kak-pravovoy-fenomen-v-publichnoy-sfere>

214. Ситар І. М. Методологія порівняльного правознавства в контексті аккультураційних процесів (структурний і системний аналіз). *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 411–422.

215. Скворцов К. Ф. Исследование проблем эффективности прокурорского надзора. *Вопросы теории и практики прокурорского надзора* : сб. науч. трудов. М., 1975. № 1. С. 3–12.

216. Скібіцька Л. І. Конфліктологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 384 с.

217. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 7. 940 с.

218. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 10. 1030 с.

219. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 4. 839 с.

220. Словник української мови : в 11 т. Київ, 1971. Т. 2. С. 492. *Академічний тлумачний словник (1970–1980)* : [сайт]. URL: <http://sum.in.ua/p/2/492/1>.

221. Словник української мови : у 3 т. / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко] ; за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. [3-є вид., випр. й допов.]. Київ : Горно, 1927. Т. I. А–Г. XIV+428 с.; Т. II (Д–Й), 1927, XXIV+439 с.; Т. III (К–Н), 1928, 480 с.

222. Словник української мови : у 3 т. / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко] ; за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. [3-є вид., випр. й допов.]. Київ : Горно, 1927. Т. II. Д–Й. XXIV+439 с.

223. Словник української мови : у 3 т. / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко] ; за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. [3-є вид., випр. й допов.]. Київ : Горно, 1928. Т. III. К–Н. 480 с.

224. Словник-довідник термінів з конфліктології. Київ : КВГІ, 1997. 318 с.
225. Соловьев А. Служебное поведение и конфликт интересов. *Кадровик. Трудовое право для кадровика*. 2009. № 10. С. 39–47.
226. Соловьев И. Ф. Правосудность приговора в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж, 1992. 21 с.
227. Соціологія і психологія : навч. посіб. / за ред. Ю. Ф. Пачковського. Київ : Каравела, 2009. 760 с.
228. Спиридонов Л. И., Никитинский В. Б. Фомин Э. А. Об изучении эффективности социальных норм как средства социализации. *Человек и общество*. 1971. Вып. 9. С. 110–118.
229. Стовба А. В. Об особенностях философско-правовой методологии. *Изв. вузов. Правоведение*. 2017. № 4. С. 88–101.
230. Стовба А. В. Предметные границы рассуждений о праве: проблема соотношения теории и философии права. *Проблемы методологии и философии права*. Самара, 2015. С. 5–15.
231. Суворин Э. В. Коррупция в постсоциалистических странах: сущность, особенности, стратегии противодействия (политологический анализ) : дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02. М., 2008. 255 с.
232. Суслов В. А. Герменевтика права. *Изв. вузов. Правоведение*. 2001. № 5. С. 4–12.
233. Суховерська З. Конфлікт інтересів та етика у сфері правосуддя: підсумки круглого столу у Львові. *Українське право* : [сайт]. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/konflikt-interesiv-ta-etyka-u-sferi-pravosuddya-zasidannya-kruglogo-stolu/>
234. Сырых В. М. Методы измерения при обобщении судебной практики. *Труды Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства*. М., 1975. Вып. 2. С. 60–65.
235. Таликін Є. А. Зміст поняття «правосуддя» у контексті функцій господарського суду. *Українські наукові записки*. 2011. № 4 (40). С. 164–169.

236. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург : Гуманит. ун-т, 2001. 265 с.

237. Тарнавська А. Н. Статусно-ролева диференціація у праві як прояв соціальної стратифікації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2010. 16 с

238. Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 468 с.

239. Терещенко Н. М. Підходи до оцінювання програм, політик та стратегій у процесі аудиту управлінської діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 74–79.

240. Тертишна О. А. Використання конструктивного ресурсу конфлікту в системі державної служби України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

241. Тихомиров Ю. А. Административное усмотрение и право. *Журнал российского права*. 2000. № 4. С. 70–79.

242. Тіндалл Дж. Б., Шай Д. Е. Історія Америки. Львів : Літопис, 2010. 904 с.

243. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.

244. Тітко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 249–258.

245. Токар-Остапенко О. В. Урегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 182–183.

246. Токар-Остапенко О. В. Урегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні :

аналіт. доп. Київ : НІСД, 2013. 48 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Polituka_Tokar-2b850.pdf

247. Толочко О., Подкопаєв С. Професійна поведінка (етика) прокурорів: проблеми нормативного регулювання. *Юридичний журнал*. 2006. № 4 (46) . С. 52–54.

248. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси : Академия наук Грузинской ССР, 1961. 211 с.

249. Українське право : [сайт]. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/konflikt-interesiv-ta-etyka-u-sferi-pravosuddya-zasidannya-kruglogo-stolu/>.

250. Фальковський А. О. Поняття та функції методологічних підходів у сучасних правових дослідженнях. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 40–44.

251. Фаткуллин Ф. И. Проблемы теории государства и права : курс лекций / науч. ред. М. Н. Марченко. Казань : Казан. ун-т, 1987. 336 с.

252. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) [та ін.] ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

253. Фокина М. А. Система целей доказывания в гражданском и арбитражном процессе. Общие положения. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 4. С. 25–36.

254. Хёффе О. Политика права, справедливость. Основоположения критической философии права и государства / [пер. с нем.]. М. : Гнозис, 1994. 328 с.

255. Химчук А. Вища рада правосуддя і відбір до нового Верховного Суду: випробування конфліктами інтересів. *Реанімаційний пакет реформ* : [сайт]. URL: <https://rpr.org.ua/news/vyscha-rada-pravosuddya-i-vidbir-do-novoho-verhovnoho-sudu-vyprobuvannya-konfliktamy-interesiv/>.

256. Хоппе Т. Врегулювання конфлікту інтересів у судовій владі України. 2017. 44 с. URL:https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/NJ_Conflict_of_Interest_Judiciary_Report_2017_UKR-1.pdf

257. Цирин А. М., Спектор Е. И., Севальнев В. В. К вопросу о понятии конфликта интересов. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2015. № 5. С. 896–902.

258. Ціцерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів / [пер. з лат.]. Київ : Основи, 1998. 476 с.

259. Цыбикова А. А. Формирование механизма управления конфликтами интересов на государственной гражданской службе : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. М., 2011. 188 с.

260. Цюрупа Н.В. *Основи конфліктології та теорії переговорів : навч. посіб.* Київ : Кондор, 2004. 172 с.

261. Черновський О. К. Проблеми формування внутрішнього переконання судді при розгляді кримінальної справи. *Українське правосуддя: здобутки та перспективи* : Всеукр. наук.-практ. конф. (16 трав. 2008 р.). Чернівці, 2008. С. 537–539.

262. Черновський О. К. Юридико-психологічні особливості розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 20 с.

263. Черняков А. Г. Онтология времени. Бытие и время в философии Аристотеля, Гуссерля, Хайдеггера. СПб. : Высшая религиозно-философская школа, 2001. 460 с.

264. Честнов И. Л. Диалогическая антропология права как постклассический тип правопонимания: к формированию концепции. *Российский ежегодник теории права*. 2008. № 1. С. 67–83.

265. Честнов И. Л. Научная новизна постклассической юриспруденции. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. № 2. С. 7–15.

266. Чуприна Ю. Ю. Концептуальні засади оцінки ефективності функціонування судової влади. *Державне будівництво*. 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_32

267. Шапка В. В., Бобров Ф. А. Методология современной юриспруденции – возможен ли прорыв? *Вестник Югорского государственного университета*. 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-sovremennoy-yurisprudentsii-vozmozhen-li-proryv>

268. Шапнев А. С. Конфликты в сфере действия права: структура, содержания и динамика развития. *Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы*. 2006. Вып. № 1 (67). С. 33–37.

269. Шарапов О. Д., Дербенцев В. Д., Семьонов Д. Є. Економічна кібернетика : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2004. 231 с.

270. Шемшученко Ю. С. Повноваження. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [гол. редкол. Ю. С. Шемшученко]. Київ, 2002. Т. 4. Н–П. С. 590.

271. Щеколдин С. Ю. Конфликт интересов в государственных отношениях : материальные и процессуальные аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Воронеж, 2011. 24 с.

272. Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Т. 1. С. 157–160.

273. Эффективность действия правовых норм / [А. С. Пашков, Л. С. Явич, Л. И. Спиридонов и др.]. Ленинград : Ленингр. ун-т, 1977. 143 с.

274. Эффективность правовых норм / [В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко, В. В. Глазырин]. М. : Юрид. лит., 1980. 280 с.

275. Юревич І. В., Мхітарян Л. Е. Врегулювання конфлікту інтересів у суді: антикорупційні засади та етичні аспекти. *Форум права* : електрон. наук. фахове вид. 2017. № 5. С. 460–465. URL: <http://forumprava.pp.ua/files/460-465-2017-5-72-.pdf>

276. Юридический конфликт: сферы и механизмы. Ч. 2 / [О. Л. Дубовик, В. Н. Кудрявцев, С. В. Кудрявцев, А. М. Ларин и др.] ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М. : РАН, 1994. 172 с.

277. Юридична енциклопедія : в 6 / [гол. редкол. Ю. С. Шемшученко]. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. К–М. 789 с.

278. Юркевич П. Д. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник : рукописна спадщина. [2-ге вид.]. Київ : Український Світ, 2000. 756 с.

279. Юрчишин Я., Полтавець У. Пропозиції до політики щодо конфлікту інтересів народних депутатів України. 2017. 42 с. URL:http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Propozicii_Politiki_deklaruvannya_Konfliktu-1.pdf

280. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности : диспозиционная концепция. [2-е расширенное изд.]. М. : ЦСПиМ, 2013. 376 с.

281. Яновська О. Г. Зміст засади змагальності та правові умови її реалізації в кримінальному провадженні. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 59. С. 343–349.

282. Янюк Н. Поняття «конфлікт інтересів» у міжнародно-правових актах та адміністративному законодавстві України. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2018. Вип. 66. С. 147–154.

283. Ярошовець В., Бичко І. Історія, філософія, історія філософії. *Філософська думка*. 2003. № 2. С. 14–35.

284. Conflict of Interest Act of Canada, 2006. URL: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-36.65/page-1.html#h-1>

285. Henry N. Public administration and public affairs. Pearson Prentice Hall, 2006. P. 394.

286. Milakovich M. E., Gordon G. G. Public Administration in America. Cengage Learning, 2008. P. 237–238.

287. Recommendation of the OECD Council on Guidelines for Managing Conflict of Interest in the Public Service. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/13/22/2957360.pdf>

288. Recommendation Rec (2000) 10, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 11 May 2000 and explanatory memorandum URL: [http://workspace.unpan.org/sites/internet/Documents/ UNPAN038306.pdf](http://workspace.unpan.org/sites/internet/Documents/UNPAN038306.pdf)

289. Rome et la conquete du monde mediterraneen, ed. par C.Nicolet. Paris, 1979, tome 1–2.

290. Senturia J. J. (1932). “Corruption, Political”, in E. R. A. Seligman [ed.] Encyclopaedia of the Social Sciences, Vol. IV. New York: Macmillan, (Vols 3-4). 1931. 448 p.

291. Tarn W., Griffith G. Hellenistic Civilization. London, 1952. 1073 p.

292. Thompson D. Paradoxes of Government Ethics. *Public Administration Review*. Washington, 1992. Vol. 52. P. 52–60.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у фахових вітчизняних наукових виданнях

1. Андрущенко О. Ю. Окремі проблеми визначення поняття конфлікту інтересів в законодавстві України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 259–267.
2. Андрущенко О. Ю. Аналіз розвитку філософських поглядів на конфлікт інтересів як проблеми влади та правосуддя зокрема. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 7–14.
3. Андрущенко О. Ю. Герменевтичні обриси конфлікту інтересів у правосудді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2018. Вип. 36. Том 1. С. 35–38.
4. Андрущенко О. Ю. Справедливість як мета правосуддя та конфлікт інтересів. *Науковий вісник публічного та приватного права* 2018. № 6. Том 1. С. 3–8.

Наукові статті у зарубіжних наукових виданнях

5. Андрущенко О. Ю. Правосуддя, судочинство і конфлікт інтересів, філософсько-правові проблеми співіснування. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 5–8.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Андрущенко О. Ю. Поняття «судочинство», «законочинство» та «правосуддя». *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р.). Запоріжжя. 2020. С. 8–11.

7. Андрущенко О. Ю. Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Хмельницький, 29 травня 2020 р.). Хмельницький, 2020. С. 13–15.

8. Андрущенко О. Ю. Дистанційне підвищення кваліфікації суддів. *Актуальні проблеми сучасної освіти в умовах дистанційного навчання* : матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Черкаси, 5 липня 2020). Черкаси, 2020. С. 25–27.

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
 ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29000. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-75-70
 E-mail: info@univer.km.ua. Розрахунковий рахунок UA 598201720344281002200032328 в ДКСУ у м. Києві.
 МФО 820172. Код ЄДРПОУ 14163438

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з нормативного та
 науково-методичного забезпечення
 Хмельницького університету
 управління та права
 імені Леоніда Юзькова,

кандидат наук з державного
 управління, доцент

Ірина КОВТУН
 «28» вересня 2020 р.

АКТ

**Про реалізацію наукових досліджень
 АНДРУЩЕНКА Олександра Юрійовича
 на тему «Конфлікт інтересів у правосудді: філософсько-правове
 дослідження»**

Комісія у складі: голови, професора кафедри теорії та історії держави і права, доктора юридичних наук, професора Вовк Вікторії Миколаївни, членів комісії: доцента кафедри теорії та історії держави і права, кандидата юридичних наук Олійник Уляни Миколаївни, доцента кафедри теорії та історії держави і права, кандидата юридичних наук Мельник Надії Володимирівни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження висновки Андрущенко О. Ю. на тему «Конфлікт інтересів у правосудді: філософсько-правове дослідження», були детально вивчені колективом кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертантом було надано для ознайомлення перераховані в авторефераті наукові публікації:

1. Андрущенко О. Ю. Окремі проблеми визначення поняття конфлікту інтересів в законодавстві України. Університетські наукові записки. 2017. № 63. С. 259–267.

2. Андрущенко О. Ю. Аналіз розвитку філософських поглядів на конфлікт інтересів як проблеми влади та правосуддя зокрема. Юридичний бюлетень. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 7–14. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща).

3. Андрущенко О. Ю. Герменевтичні обриси конфлікту інтересів у правосудді. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. 2018. Вип. 36. Том 1. С. 35–38.

4. Андрущенко О. Ю. Справедливість як мета правосуддя та конфлікт інтересів. Науковий вісник публічного та приватного права 2018. № 6. Том 1. С. 3–8. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща).

5. Андрущенко О. Ю. Правосуддя, судочинство і конфлікт інтересів, філософсько-правові проблеми співіснування. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2018. № 2. Ч. 2. С. 5–8.

6. Андрущенко О. Ю. Поняття «судочинство», «законочинство» та «правосуддя». Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р.). Запоріжжя. 2020. С. 8–11.

Наведені наукові праці були розглянуті науково-педагогічними працівниками та були включені до матеріалів лекційних, семінарських занять, навчально-методичних матеріалів, самостійної роботи з дисциплін: «Філософія права», «Філософсько-правові проблеми юридичної відповідальності», «Філософія науки», «Теорія держави і права».

Голова комісії:

професор кафедри
теорії та історії держави і права,
доктор юридичних наук, професор

В. Вовк

Вікторія ВОВК

Члени комісії:

доцент кафедри
теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук

Підпис *В. Вовк*
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Уляна ОЛІЙНИК

доцент кафедри
теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук

Підпис *У. Олійник*
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Надія МЕЛЬНИК

«28» травня 2020 року

Підпис *Н. Мельник*
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова